

УНИВЕРЗИТЕТ ЦОН НЕЗБИТ

Факултет за културу и медије

ДОКТОРСКИ РАД

**КОМУНИКОЛОШКО-КУЛТУРОЛОШКЕ ДИМЕНЗИЈЕ
ПРОЦЕСА МЕДИЈАЦИЈЕ СА ПРИМЕРИМА ИЗ ПРАКСЕ
У ЦРНОЈ ГОРИ**

Кандидат:

Мирослав Кнежевић

Ментор:

Др Татјана Миливојевић

Београд, 2015.

Ментор:

Проф. др Татјана Миливојевић,
Факултет за културу и медије Универзитета Џон Незбит у Београду

Чланови комисије:

Проф. др Миливоје Павловић

Проф. др Филип Турчиновић

Датум одбране:

КОМУНИКОЛОШКО-КУЛТУРОЛОШКЕ ДИМЕНЗИЈЕ ПРОЦЕСА МЕДИЈАЦИЈЕ СА ПРИМЕРИМА ИЗ ПРАКСЕ У ЦРНОЈ ГОРИ

Апстракт

Предмет рада је анализа поступака медијације, једног од цивилизованих начина вансудског рјешавања спорова, односно интерперсоналних конфликта, поступак који открива и фаворизује човјека као личност која је у стању да ријешава и превазиђе своје проблеме и спорна питања сам, а не да га било ко други ријешава у његово име. Приступ овом феномену кроз комуниколошку и културолошку димензију, у циљу његовог свестранијег упознавања је одредило правац истраживања. Посматрања и истраживања су усмјерена према актерима спора, чиниоцима одређеног социјалног простора, али и медијаторима који треба да разумију да управо они имају дужност не да ријешавају или намећу рјешење спорења већ да подстакну, својим вјештинама, интелигенцијом и емоцијама, међу странама у спору оне одлике које доказују да су аутентична људска бића способна за договор.

Постављене научне претпоставке потврђене су у оквиру емпиријског истраживања у коме је 112 брачних парова који су прошли кроз посредовање одговарало на питања о корјенима конфликта, самом процесу посредовања и оцјењивало професионални ангажман посредника. Резултати су приказани дјелом табеларно, дјелом дескриптивно, а налази представљају први корак у увођењу емиријских истраживања у трајну и континуирану праксу Центра за посредовање у Подгорици.

На основу резултата истраживања и нових теоријских и практичних праваца развоја медијације у свијету, на крају су дате предикције развоја посредовања у Црној Гори, као специфичној комуникационо-културолошкој средини, у којој мноштво ситуационих и контекстуалних специфичности утиче на настанак, ток и разрјешење конфликта.

Кључне ријечи: посредовање, конфликт, посредници, култура, друштвене норме, друштвене улоге, пол, маскулинитет, феминитет

COMMUNICATIVE AND CULTURAL DIMENSIONS OF THE MEDIATION PROCESS IN MONTENEGRO WITH PRACTICAL EXAMPLES

Abstract

The subject of this paper is the analysis of the mediation process as one of civilized ways of interpersonal dispute solving, a process that discovers and favors man as a person capable to resolve and exceed his problems and disputable question by himself, and not let anyone else to solve it in his behalf. Accessing mediation through communication and cultural dimension, aimed to inform public about it, designate research direction. Observing and research were pointed to dispute participants, factors of certain social space, but also to mediators who have to understand that they are obligated not to resolve or enforce dispute solution but to initiate, with their skills, intelligence and emotions, among disputants those characteristics which prove them as human beings capable to compromise.

Appointed hypothesis are verified in empirical research in which 112 married couples who finished mediation answered questions about conflict roots, mediation and mediators engagement. Results are partly showed in tables, partly descriptive, and that is first step in involving of empirical research as long term and continual practice of Center for mediation Podgorica.

Based on research results and new theory and practice directions of mediation development in the world, we gave predictions of mediation development in Montenegro, as specific communication/cultural environment, where numerous situational and contextual specifics influencing dispute arising, course and resolution.

Key words: mediation, conflict, mediators, culture, social norms, social roles, gender, masculinity, femininity

САДРЖАЈ

УВОД	1
Хипотезе и истраживачки поступак	6
1. ПОЈАМ МЕДИЈАЦИЈЕ	13
1.1. Корјени медијације	14
1.2. Настанак и развој модерне медијације	18
2. КОМУНИКОЛОШКО-КУЛТУРОЛОШКЕ ДИМЕНЗИЈЕ ПРОЦЕСА МЕДИЈАЦИЈЕ	22
2.1. Антрополошко-културолошки приступ медијацији	24
2.2. Човјек - актер медијације (комуникације)	31
2.3. Друштвена ситуација	35
2.4. Неке особености културног простора Црне Горе	41
3. КОНФЛИКТ - ПРЕДУСЛОВ МЕДИЈАЦИЈЕ	45
3.1. Стилкови разрешења конфликта	52
3.2. Ситуациони фактори конфликта	53
3.3. Емоције	58
3.3.1. Настанак емоционалне реакције	63
3.3.2. Шта нијесу емоције	72
3.4. Медијатор као посредник у конфликту	76
4. МЕДИЈАЦИЈА У ЦРНОЈ ГОРИ – РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	80
4.1. Специфичности црногорског менталитета	82
4.2. Проблематика родних односа – предмет истраживања	86
4.2.1. Мушки принцип	87
4.2.2. Женски принцип	94
4.3. Методолошко-хипотетички оквир истраживања	96
4.3.1. Предмет и циљ истраживања	96
4.3.2. Хипотезе	97
4.3.3. Прикупљање и анализа података	98
4.3.4. Стање резултата	98
4.3.5. Тестирање хипотезе	98
4.4. Медијација у Црној Гори – општи подаци	99
4.5. Основно истраживање	106

4.5.1. <i>Методе истраживања</i>	106
4.5.2. <i>Оквирни налази</i>	107
4.5.3. <i>Ограничења истраживања и препоруке</i>	112
4.5.4. <i>Полне, културолошке и друге разлике у медијацији</i>	113
4.5.5. <i>Узорак и алати</i>	116
4.5.6. <i>Укритање социо-демографских варијабли и питања из упитника</i>	128
4.5.7. <i>Дескриптивни резултати истраживања</i>	150
4.6. ОЦЕНА ПОСТУПКА ПОСРЕДОВАЊА	157
5.МЈЕСТО ИСТРАЖИВАЊА КУЛТУРОЛОШКИХ КАРАКТЕРИСТИКА УЧЕСНИКА У ПОСРЕДОВАЊУ И БУДУЋНОСТИ МЕДИЈАЦИЈЕ	161
5.1. МЕДИЈАЦИЈА КАО СОЦИЈАЛИЗАЦИЈА	163
5.2. ЕМПИРИЈСКА ИСТРАЖИВАЊА У КОНТЕКСТУ УНАПРЕЂЕЊА МЕДИЈАЦИЈЕ	169
ЗАКЉУЧАК	189
ПРЕДЛОГ МЈЕРА	195
ЛИТЕРАТУРА	212
ПРИЛОЗИ	222
Прилог 1: Биљешке медијатора - ПРИМЈЕРI	222
Прилог 2: ПРИМЈЕР	232
Прилог 3: Информисаност грађана о медијацији/посредовању - ПРИМЈЕР	237

УВОД

Анализа поступака медијације, за који можемо рећи да је најцивилизованији начин рјешавања спорова, односно конфликта између људи, али и поступак који открива и фаворизује човјека као личност која је у стању да ријеша и превазиђе своје проблеме и спорна питања сам, а не да га било ко други ријешава у његово име, чини тему овог рада. Приступ овом феномену кроз комуниколошку и културолошку димензију, у циљу његовог свестранијег упознавања, је и одредјелило правац истраживања. Посматрања и истраживања су усмјерена према актерима спора, чиниоцима одређеног социјалног простора, али и медијатора у том простору који треба да разумије да управо он има дужност не да ријешава или намеће рјешење спорења већ да подстакне, својим вјештинама, интелигенцијом и емоцијама, међу странама у спору оне одлике које доказују да су рационална људска бића.

Парафразираћемо овдје Артура Шницлера (Arthur Schnitzler)¹ који је тврдио да заправо постоје само три људске врлине: осјећање стварности (објективност), одважност и одговорност. Интересантно је што се свакој од тих врлина може подредити по један од психотерапеутских смјерова (психоанализа, индивидуална психологија и егзистенцијална психологија). Медијација, иако није психотерапеутски метод, сублимира све наведене врлине које чине и нека од начела медијације.

Виктор Франкл је у књизи *Психотерапија и егзистенцијализам* навео следећу причу: „Ради се и доктору Ј., једином човјеку кога сам срео током цијелог живота а кога бих се усудио да окарактеришем као сатанско биће. У вријеме кад сам га познавао назван је „масивним убицом из Штајнхофа“ велике Бечке психијатријске болнице. Када су нацисти започели програм еутаназије, он је држао све konce у рукама и био толико фанатичан у послу који му је повјерен да се трудио да ниједан психотични појединац не избјегне гасној комори, па су чак и

¹ Светомир Бојанин, Волети али како, Конрас, Београд 2013.

рођаци функционера нацистичке партије „милосрдно“ убијени. Када сам се, након што сам избјегао слање у гасну комору у Аушвицу, вратио у Беч, питао сам шта се десило са доктором Ј. Рекли су ми да су га Руси затворили у једну од ћелија за изолацију у Штајнхофу. Али врата ћелије су већ следећег дана била отворена и доктор Ј. више није виђен. Касније сам био убјеђен да је, као и други, уз помоћ својих другова побјегао у Јужну Америку. Недавно сам, међутим, разговарао са високим аустријским дипломатом који је много година био затворен иза гвоздене завјесе, прво у Сибиру а потом у познатом московском затвору Лубланка. Док сам га испитивао неуролошки, изненада ме запитао да ли сам познавао доктора Ј. Након мог позитивног одговора наставио је: „Упознао сам се с њим у Лубланки. Тамо је умро од карцинома бешике у четрдесетим годинама живота. Прије него што је умро показао се међутим као најбољи друг каквог можете да замислите. Све је тјешо. Живио је према највишим замисливим моралним стандардима. Био је најбољи пријатељ кога сам срео током дугих година живота“ (Франкл, 2009:36).

Овај цитат чувеног бечког логотерапеута није се случајно нашао у Уводу овог дискурса, јер је истински циљ медијатора разумјети факторе средине који одређују понашање и употребити поступке који дају човјеку путоказ да је суштинско људско биће које може све посматрати и другачије.

Према Роџерсу, „Топао, субјективни људски сусрет двије особе ефикаснији је у подстицању промјена него најпрецизнији скуп техника које настају из теорија учења или оперативног условљавања“ (Rogers, 1961:351) Управо непосредност у комуникацији која узима у обзир све особености актера и ширина схватања и разумјевањасу особине које медијатору дају могућност да помаже странама у конфликту да га ријеше.

У овом раду незаобилазно је говорити и о конфликтима, односно о изворима неслагања међу људима. Јер, да би се рјешо сукоб морамо знати шта је спорно питање, како је настало и која су могућа рјешења.

Такође, у овом раду су изнесена и нека лична искуства и закључци јер, по Коену и Нејгелу - „објекти нашег виђења, слушања и тако даље добијају за нас значење само када повежемо оно што је непосредно дато у нашем искуству са оним

што није. У посматрању које има смисла ми интерпретирамо оно што је непосредно дато чулу. Ми класификујемо предмете опажања на основу запажених сличности међу стварима, сличности за које вјерујемо да имају смисла“ (Коен, Најцел, 2006:87). Управо лична запажања, искуства и закључци везани су за поступке медијације у специфичном комуниколошко-културолошком простору Црне Горе.

Нека истраживања о том простору² говоре, на примјер, да имамо низ увјерења која се односе на немогућност утицања на сопствену судбину (ништа не зависи од мене, криви су родитељи, послодавци, политичари...). Да не говоримо о великој оптерећености социјалним хијерархијама и друштвеним статусом. Мала друштва нуде веома мали број социјалних хијерархија у којима се појединац може „опробати“, а у Црној Гори се све углавном своди на питања физичке снаге и агресивности с једне или богатства/моћи с друге стране. Друштвене хијерархије код жена су оптерећене низом традиционалистичких начина размишљања о улози жена у друштву, о њиховом праву на изражавање сопственог мишљења, као и о праву на изражавање сексуалности, што додатно компликује постојећу друштвену слику. Додајмо на то да нам је степен алтруизма и солидарности у десет најгорих на свијету (према WorldGivingIndex³) и добићемо комплетну слику о усмјерености на себе (на сопствени бол и патњу), осјећају безнадежности и искључености из друштва. Према тим истраживањима мушкарци у Црној Гори имају најмањи ниво иницијативе у региону. Аутор поменутих истраживања наглашава да је некомуникативност између полова нешто што би било такође вриједно истраживања, што је вјероватно скопчано са страхом/аксиозношћу од неуспјеха и одбијања. Женама је, с друге стране, иницијатива културолошки забрањена, што је скопчано с традиционалним вриједностима.

Говорећи о менталитету црногорских грађана, Церовић објашњава да је то једна нејасна категорија, те да је можда боље говорити о култури нације (као скупу имплицитних и експлицитних система вриједности и убјеђења која су већински

² Мисли се на дјело Радоја Церовића *Да ли је Црна Гора депресивна и зашто?* о којем ће још бити ријечи.

³ <https://www.cafonline.org/about-us/publications/2014-publications/world-giving-index-2014>

раширена у некој нацији)⁴. Несумњиво је да убјеђења захваљујући којима људи бјеже од „позитивних искустава/емоција“, сматрајући их нелегитимним и опасним, не може само по себи да доведе до колективне депресије, али може да успостави општи дисбаланс у корист негативних осјећања који и те како погодује развоју депресивних и анксиозних стања, објашњава Церовић и додаје да многи други фактори који су такође заступљени у социјалној култури Црне Горе погодују ономе што теоретичари попут Селигмана називају „наученом беспомоћношћу“. Сматра се да је индивидуализам, усамљеност и осјећај изолованости један од важних фактора који погодује развоју поремећаја расположења. С друге стране у Црној Гори имамо истраживање УНДП⁵ (Програм УН за развој) које показује да просјечан Црногорац, искључујући најужу породицу, има повјерења у још (у просјеку) двије особе! То је значајно испод просјека и региона и ЕУ.

Поменута истраживања, као и страх да се не наруши патријархални култ мушкарца-ратника и страх од сагледавања неких сопствених порива и жеља, који су социјално неприхватљиви, такође нам може приближити средински миље у ком дјелује медијатор у Црној Гори.

Овај рад је (ако изузмемо уводни и закључни дио) подијељен на два равноправна дијела. Први дио садржитетеоријске основе, оквире и промишљања теме кроз одговарајућа поглавља, док је други дио посвећен презентовању истраживања и анализи и тумачењу резултата добијених анкетирањем актера медијација од стране аутора рада. Потреба за темељнијим теоретским промишљањима и презентовањем феномена медијације, проистекла је из чињенице да је медијација и теоријски и практични новитет код нас, односно релативно нов феномен с великом актуелношћу у свијету и региону. Теоријско разматрање се намеће из потребе да се подстакне разумијевање једног процеса за који код нас није објављен довољан број

⁴Нека истраживања, којима Црна Гора нажалост није покривена (нпр. JoshanlooWeijers), која се баве појмом „односа према позитивним емоцијама“наводе нпр. Иран као један од примјера земље у којој постоји негативан однос према срећи, позитивним емоцијама и хедонистичким искуствима. При том аргументују како у тој земљи људи често вјерују да се не ваља смијати, јер ћете то платити (плакањем) накнадно, не треба бити поносан на сопствена достигнућа и њима се дичити у друштву, јер ће вас снаћи казна „урокљивих очију“.

⁵<http://www.me.undp.org/content/dam/montenegro/docs/publications/NHDR/NHDR2013/>

NHDR%202013%20LOC.pdf

научних и стручних разматрања, а све с циљем да се истраживање усмјери у плодносној смјери.

МЕТОДОЛОШКО-ХИПОТЕТИЧКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Током израде овог рада коришћене су општенаучне методе које су у корелацији са логичким правилима којима се обезбјеђује приступ истинитом закључивању. Методе анализе и синтезе у прикупљању и обради података као и методе индукције и дедукције, класификације и генерализације прилагођене су предмету и циљевима истраживања. У неким темама је коришћен критички приступ у циљу доношења афирмативних закључака.

Узимајући у обзир да је за истраживање ове теме био потребан интрадисциплинарни приступ, као и анализа предмета истраживања из перспективе различитих научних дисциплина (комуникологија, психологија, антропологија социологија итд.), резултати таквог истраживања а у правцу доношења закључака су обухваћени мултидимензионалном аналитичко-синтетичким методом.

У проучавању појединих елемената коришћени су синхронијски и дијахронски приступ са циљем да се покаже културолошка и комуниколошка повезаност са временским оквирима.

Применом метода научног објашњења изведени су поједини закључци који су пружили значајну помоћ у квалитетном откривању узрока и последица међу чиниоцима предмета истраживања као и њихово повезивање. Методом индукције појединачни и посебни судови су повезани са општим, а дедуктивном методом из општих судова издвојене су појединачне констатације.

Неки појавни факти који су повезани са поступком медијације описани су и објашњени коришћењем дескриптивно-аналитичког метода, док се током неких упоређивања поступка медијације са другим начинима рјешавања спорова користио компаративни метод. Приликом представљања и анализа неких података коришћен је математичко-статистички метод.

Кроз непосредно учешће у великом броју поступака медијације коришћен је метод посматрања и анализе садржаја прикупљених података. Метод анализе садржаја је примењен како би се приказао однос субјеката у медијацији прије у току и након самог поступка.

У раду је, такође, коришћен и метод прикупљања, анализе и синтезе до сада објављених, доступних научних радова, како о теми медијације тако и о темама које су од значаја за објашњење и разумјевање појединих аспеката теме овог рада. консултована је и коришћена стручна литература домаћих и страних аутора публикована не само у књигама него и у различитим зборницима радова, научним и стручним часописима, скриптама, презентацијама са стручних семинара, стручним блогovima, као и статистички подаци Центра за посредовање Црне Горе итд. Међутим како је тема медијација још увијек недовољно истражена у научној теорији и емпиријским истраживањима, посебно са комуниколошко културолошког приступа, празнину која у науци постоји попуњена је посматрањем друштвене праксе и анализом појединих случајева из личне праксе.

Хипотезе и истраживачки поступак

Генерална хипотеза од које се пошло у истраживању гласи:

„Што се у поступку медијације више уважавају комуниколошко-културолошке особености актера спора, то ће поступак медијације бити ефикаснији“.

Истраживачки поступак

Истраживачки поступак се разлаже на 7 нивоа.

Ниво 1. Иницијална истраживачка идеја

Иницијална идеја за истраживање потекла је из чињенице да процес медијације, рјешавање спорова од стране самих актера спора, уз помоћ медијатора, у Црној Гори није ни емпиријски истражен нити теоријски поткован из перспективе

социологије, психологије и антропологије. У свеукупном друштеном систему тек треба развити свијест да је неопходно враћање спора тамо гдје је настао, међу саме учеснике који, одређеним комуниколошким и културолошким вриједностима које имају, врше непосредан утицај како на настанак тако и на рјешење спора.

Кроз иницијалну истраживачку идеју рад се бави и улогом медијатора који не доноси коначне одлуке већ афирмише актере да сами дођу до рјешења прихватљивог за све. И медијаторове личне и друштвене особености су дио истраживања којима се бавимо у раду.

Иницијална идеја показала се научно оправданом кроз практичне примјере из медијаторске праксе у Црној Гори, уз узимање у обзир не само опште културолошких већ и субкултуролошких особености, као и комуниколошке различитости култура и појединаца у друштву.

Ниво 2. Дефинисање проблема и развој хипотеза

Основни проблем истраживања – повезаност медијације и културолошких карактеристика медијатора и учесника спора, дефинисан је у основној хипотези рада, која гласи:

„Што се у поступку медијације више уважавају комуниколошко-културолошке особености актера спора, то ће поступак медијације бити ефикаснији“.

Основну хипотези подржавају пет помоћних хипотеза, које гласе:

1. Да би медијација била успјешна, морају се узети у обзир културолошке и комуниколошке особености и самог медијатора - другим ријечима, може ли медијатор из Јапана успјешно водити медијацију у Црној Гори и обратно.
2. Да би поступак и исход медијације били успјешнији, приступи рјешавању спорова морају бити дистинктивни у односу на ситуационе, просторно временске, културолошке и личне детерминанте актера спора.
3. Претпоставка је да је степен образовања актера медијације од користи за разумјевање поступка, али да не утиче на исход процеса.

4. Што је емоционална писменост (тј. адекватна контрола и управљање емоцијама), како актера медијације тако и самог медијатора, већа, то је реалнија шанса за успјешно рјешење спорног односа.
5. Што медијатор боље познаје све облике вербалне и невербалне комуникације, то ће успјешније водити поступак медијације.

Ниво 3. Дизајн истраживања

Структура докторске дисертације под насловом „**Комуниколошко-културолошке димензије процеса медијације са примјерима из праксе у Црној Гори**“ презентована је кроз следећа поглавља:

- **Медијација некад и сад** је поглавље у ком ће се описати претече, настанак и развој института посредовања у међународним оквирима и на нашим просторима у складу са друштвеном стварношћу у којој се етаблирало;
- **Човјек - актер медијације** представља дио рада који анализира човјека учесника у медијацији кроз дефинисање појма човјек, као и утицај социјализације и културе на људско дјеловање. Говори се о својствима и јединству људског рода и условима за разумјевање другог и другачијег;
- **Конфликт и преговарање - „предуслови“ медијације** је поглавље којетреба да дефинише конфликт и објасни елементе дате дефиниције, дефинише и размотри четири нивоа конфликта, размотри и објасни Килман-Томасов модел рјешавања конфликта, а све поменуто узимајући у обзир комуниколошко-културолошке особености средине. Овдје се, кроз исту призму, дефинише и преговарање и претпоставке успјешног преговарања, као и технике преговарања;
- **Ситуација** нам говори о срединским и временским факторима који су од значаја за понашање и како ти фактори утичу на доношење релевантних одлука, односно о динамици и вриједностима. Говориће се и о тзв. „искривљавању“ актера да би се допали медијатору;
- **Медијатор** је поглавље које ће посветити пажњу самом медијатору и његовим вјештинама, знању, креативности и прије свега личности. Овдје ће се

објаснити и етичка начела поступка, која медијатор примјењује у свом раду уз приступ тимначелима с комуниколошког и културолошког аспекта;

- **Ток поступка медијације** ће објаснити одвијање поступка медијације са неким новим предлозима који узимају у обзир посебности сваког појединца и његове социолошке специфичности који могу детерминисати ток поступка. У овом поглављу се представљају и коментаришу резултати анкете понуђене актерима поступка медијације;
- **Вербална и невербална комуникација у медијацији** чини дио рада у коме ће се објаснити колико значе ријечи и начин на који су изговорене. Говориће се о личном и заједничком значењу, језикуи мишљењу, моћи и немоћи језика и о метакомуникацији; невербална комуникацијаи њено тумачење и значење у културолошком простору је значајна тема која ће обухватити и разматрање о невербалним порукама, просторним и временским знацима, неким невербалним знацима моћи и доминације, визуелним и вокалним знацима и другим невербалним знацима који могу бити од користи медијатору у поступку медијације;
- **Емоције** је поглавље које говори о врстама емоција, њиховом интензитету, о интелегентном коришћењу емоција, емоционалној писмености, токовима емоција, емоцијама и социјализацији. У овом поглављу говори се и о појму жеље и фрустрације;
- **Мотивација** је дио рада који појашњава двије стране мотивације, одлике мотивације која упућује на рјешавање спорних односа и о самоодређењу компетенцији и радозналости. Говори се и о природи мотивације и о Б-вриједностима (вриједностима бића или априорним вриједностима);
- **Методи за ефикасност медијације** је област у раду која нам говори о методологији која нас води према успјешној медијацији, као и о тешкоћама које могу настати у поступку и о могућим начинима за њихово избјегавање и отклањање;
- **Значај медијације** је поглавље које нам јасно показује колики је значај рјешавања спорних питања поступком медијације не само за актере, које треба

афирмисати да користе овај цивилизовани механизам рјешавања спорова, већ и значај за цјелокупну друштвену заједницу. Овдје ће се приказати и поређење посредовања са судским поступком као могућим начином рјешавања спорова.

- **Презентација резултата истраживања** је дио у ком су графички и табеларно представљени резултати истраживања која су од значаја за провјеру ваљаности хипотеза и доношење закључака.
- **Закључак** представља сумирање резултата рада на основу постављених хипотеза. У овом дјелу се синтетизују идеје и разматра потврђеност хипотеза.

Ниво 4. Прикупљање и анализа података

Подаци су прикупљани у Центру за медијацију Подгорица, у периоду 2009 – 2014. година из више извора, с нагласком на анонимну анкету урађену с учесницима процеса медијације. Анкетирање је вршено с циљем да се добију подаци: 1. чињенице о полу, старости, степену образовања учесника у медијацији; 2. подаци о мишљењу о узроцима њиховог спорног односа; 3. подаци о факторима који су утицали на исход медијације; 4 подаци о њиховом задовољству поступком медијације, с циљем придобијања информација о комуниколошко-културолошким особеностима анкетираних. Добијени подаци су квантитативно и квалитативно анализирани.

Узимајући у обзир да је за истраживање ове теме потребан инрадисциплинарни приступ и анализа предмета истраживања из перспективе различитих научних дисциплина (комуникологија, психологија, антропологија социологија итд.), резултати истраживања су обухваћени мултидимензионалном аналитичко-синтетичким методом.

Ниво 5. Стање резултата

Резултати истраживања приказани су у већини дескриптивно, дјелом табеларно. На основу резултата изведени су закључци о комуниколошко-културолошким особеностима процеса медијације у Црној Гори и приједлози могућих праваца развоја модела рјешавања спорова.

Ниво 6. Тестирање хипотезе кроз студије случаја

Основна, прва, друга и трећа помоћна хипотеза тестиране су општенаучним методама анализе и синтезе у прикупљању и обради података, индукције и дедукције, класификације и генерализације. Остале помоћне хипотезе тестиране су компарацијом података о потребама и расположивим ресурсима у области медијације.

Неки појавни факти који су повезани с поступком медијације описани су и објашњени коришћењем дескриптивно-аналитичког метода, док је током неких упоређивања поступка медијације с другим начинима рјешавања спорова коришћен компаративни метод. Приликом представљања и анализа неких података коришћен је математичко-статистички метод. Кроз непосредно учешће у великом броју поступака медијације коришћен је метод посматрања и анализе садржаја прикупљених података. Метод анализе садржаја је коришћен како би се приказао однос субјеката у медијацији прије, у току и након самог поступка.

У раду је коришћен и метод прикупљања, анализе и синтезе до сада објављених, доступних научних радова, како о теми медијације тако и о темама које су од значаја за објашњење и разумјевање појединих аспеката теме овог рада. Коришћена је стручна литература домаћих и страних аутора публикована не само у књигама него и у различитим зборницима радова, научним и стручним часописима, скриптама, презентацијама са стручних семинара, стручним блоговима, уз статистичке податке Центра за посредовање Црне Горе, итд. Међутим, како је тема медијације још увијек недовољно истражена у научној теорији и емпиријским истраживањима, посебно с комуниколошко културолошког приступа, празнина која у науци постоји попуниће се посматрањем друштвене праксе и анализом појединих случајева из личне праксе.

Ниво 7. Повратак на теорију и нацрт нове теорије

Резултатовог рада је вишестрано упознавања института медијације, првенствено кроз призму комуниколошке и културолошке димензије. Анализом и интеграцијом досадашњих, дјелимично оскудних теоријских достигнућа и емпиријских истраживања, као и резултатима практичних примјера из непосредне

практике, овај рад поставља теоријску базу у виду универзалног приручника за поступање у поступцима медијације, који се односи на све врсте поступака медијације у датој култури и који може да служи као основа за израду нових, примјењивих стратегија у области медијације. Истраживање, које се спроводи у овом раду даје одређени научни и друштвени допринос.

Научни доприносогледа се у испитивању релација између сазнања које дају научни радови и сазнања која проистичу из практичних примјера. Систематизовањем теоријских и емпиријских сазнања из области медијације створен је универзални приручник који омогућава ближе формулисање и спровођење прецизно дефинисаних процедура, стратегија и тактика у свим фазама рјешавања спорова поступком медијације, узимајући у обзир комуниколошке и културолошке особености средине у којој се поступак обавља. Посебан допринос рада је анализа иновативних техника и алата који се користе у рјешавању спорова медијацијом у датој култури.

Друштвени допринос је приближавање грађанима поступка медијације, као најцивилизованог начина рјешавања спорова и боље разумјевање института медијације као и користи које доноси: судовима - јер се смањује број предмета и постиже боља ефикасност судског система; грађанима - који своје спорове рјешавају брже, конфорније, ефикасније и на задовољство свих страна у спору; држави – стварањем амбијента у коме се спорови ефикасно рјешавају и друштву у цјелини – афирмисањем култура дијалога као врхунске социјалне тековине.

1. ПОЈАМ МЕДИЈАЦИЈЕ

„Термин медијација потиче из латинског језика (*medius*), и има значење неутралан, непристрасан или онај који иде средњим путем“ (Јовановић, 2007: 77).

Медијација полази од становишта да без обзира на супростављене позиције спорове треба посматрати као изазов. Спорови су свакодневне ситуације које нам шаљу сигнале да људи који су у њих укључени нијесу задовољни стањем или међусобним односима и да желе трансформацију спорног односа. Ако стране успију конфликтне ситуације посматрати као изазов из којег треба да произађе нови однос или стање, лакше ће их ријешити. Овај, трансформативни карактер медијације је једна од њених највећих предности, јер стране у спору које су донијеле одлуку о рјешењу свог односа на обострано задовољство успостављају нови, трајнији, повољнији однос, који почива на здравим и чвршћим основама. Такође, треба имати на уму и дефиницију норвешког социолога Крислија (Christlie, 1977) који каже да је медијација враћање спора људима, враћање спора тамо гдје је настао, чиме се људима даје поштовање и снага да се сами могу носити са својим спором.

Иако данас присутна у различитим облицима и мјестима, с различитим интензитетом примјене, можемо рећи да је ријеч о техници, инструменту или средству за рјешавања спорова које превазилази увијек карактеристичну дихотомију између континенталног, англосаксонског, а онда и сваког другог лаичког и религиозног правног система. Тачније, у свим поменутих прошлим и садашњим правним и религиозним системима постоји апсолутни консензус да је заправо ријеч о процесу у коме трећа, неутрална особа помаже у преговорима између двије стране у спору, како би се одредиле њихове потребе и интереси. На темељу овако постављеног концепта чини се једноставном даља анализа поступка, принципа, техника, разлога и особености медијације.

Дакле, циљ медијације није да утврди која је странка у праву у свом виђењу спора или оправданост њених захтјева и да на основу тога донесе одлуку, већ да омогући странама у спору постављање новог заједничког оквира проблема,

заједничког изазова, који укључује интересе и потребе свих страна из којих ће проистећи и коначан споразум. Основа на којој почива идеја медијације је поштовање, било да је у питању самопоштовање, поштовање друге стране, поштовање медијатора и поштовање самог поступка медијације.

1.1. Корјени медијације

Кристифор Мур (Christopher Moore) (С.Видовић и М.Радовановић,2004.)чак и Исуса види као медијатора између народа и самог Бога, и за то налази упориште у Библији и древним списима. Такође, у ширем контексту се може рећи да су и свештеници посредници између човјека и Бога.

Корјене медијације назиремо код Сократа. Проводио је вријеме на градском тргу и на скуповима и забавама познатог свијета, гдје се држао „самостално и достојанствено“, остварујући дијалошке односе, настојећи да другом помогне, како би овај засновао свој живот на врлини и животним истинама (што је Сократ сматрао суштином људског бића). Тако, превазилазећи неспоразуме с ближњима и зла дјелања, човјек би, очекивао је, могао да оствари аутентичну егзистенцију. Сократ је, дакле, први који је запажен по томе што је открио начин разговора којим се може „лијечити“ гнијев и могу рјешавати конфликтне ситуације међу људима.

У старом Риму су угледни плебејци посредовали у сукобима који су се појављивали између плебејаца и патријаца.

Мур наводи дугу традицију посредовања у хиндуизму и будизму. У индијским хиндуистичким селима постоји правни систем којим управља пет чланова који најприје обављају посредовање, али и само доношење одлуке.

Исти аутор у средњем вијеку помиње примјере који поткрепљују вјеровање у скоро сталну улогу и постојање медијације у оној мјери у којој постоје и конфликти. Из овог периода помињу се примјери породичне, као и примјери медијације између жртве и починиоца насиља. Стога је значајно истаћи неке ставове средњовјековних мислилаца.(С.Бојанин, 2013)

Јован Златоусти (IV вијек н.е.) говори о настанку спорова и наглашава да је човјек по природи добар, али се зло усели у њега, и да треба ослободити робовања злу а не уништавати њега (човјека) као таквог. Не треба кажњавати, јер, каже он, ни Бог нас не кажњава због наших гријехова, него даје шансу покајању. Човјеку опсједнутим гријехом, треба указати на пут покајања и тиме спасавати га од гријеха, одагнати гријех из њега побуђивањем напора његове воље у њему самоме. Тиме му омогућавамо да буде добар човјек испуњен љубављу према другом.

Августин Блажени (IV/V вијек) дјеловао је како на развоју вјекова тако и на развоју континената, између сјеверне Африке и јужне Европе, вјерујући у постојање три времена - „садашњост у прошлости, садашњост у садашњости, садашњост у будућности“. Садашње у прошлости је памћење, садашњост у садашњости је посматрање, садашњост у будућности је очекивање. Човјек постоји својим памћењем, посматрањем и очекивањем у времену а „времена не светкују“ рећи ће даље Августин, и „не пролазе без учинка на наше осјећаје“ при чему „у души производе чудесна дјела“. Пажњи овог аутора није промакла идеја да се све то одиграва у простору кога испуњава и веже за човјека свјетлости. Тиме смо већ рана средњовјековна времена сагледавали у временско-просторном омеђењу, које нас интегрише у нашим увијек упојединаченим идентитетима, са својим особеностима и тежњама. То су полазишта која треба да узме у обзир и савремена медијација, о чему ће бити детаљније ријечи у поглављима која слиједе. Његова мисао да „свако ко је слаб постаје јак када постане свјестан своје слабости“ и исповјести нема без другог, нема повратка из пада у људскост, како бисмо поново били јаки пред искушењима и пред злом, представљају значајну подлогу у раду савременог медијатора. Посебан акценат је на ријечима „Други је увијек наш исповједник и помаже нам да се вратимо нашим естетским и етичким мотивима, помоћу којих једино и могу да се остваре креативни чинови и предмети што уљепшавају и чине бољим наше окружење“. (С.Бојанн,:39)

Јован Лествичник (VI вијек) указује на то да треба помоћи човјеку да разумије свој гријех, а тиме ће и сам гријех ишчилити. Изненађујуће је како су неки облици поремећаја у понашањима људи, у оквиру теолошког концепта свијета из раног средњег вијека, схваћени сасвим блиско концептима који владају данас, у

оквиру савремених научних или филозофских приступа истој теми. Лествичник види рјешење проблема стицањем самоувида, исповједањем и разумјевањем. Он проблем поставља у томе како човјека учинити свјесним његовог правог проблема, замагљеног бројним тегобама које осјећа и које га збуњују; како да човјек сагледа излаз из дате животне ситуације, вођен освјешћеним искуствима које је тиме стекао; како да се ослободи лажних модела који га саплићу, онемогућавајући га да буде оно што он у ствари јесте у својој упојединачности.

Григорије Палама (XIV вијек) запажа да свако зло у човјеку долази од незадовољене жеље, да је човјек по природи, са својим нагонима сасвим како треба, али му мисао бива огрјеховљена те на њу прво треба обратити пажњу. Палама је најпре дефинисао људско биће као једност бића дјеливог на ум (који би био савршен) и тијело (које би било грешно), јер тијело само собом не чини никакав гријех. Ако мртвом човјеку ставимо мач у руке, не дешава се злочин. На гријех подстиче само ум који тјело злоупотребљава. Потом је указао да су и неке страсти дате људском бићу и, ако се користе смјерно и без разузданости, помажу опстанку. По њему људска душа је трочлана и састоји се од разума, воље и осјећања. Осјећања ту заузимају централно енергетско подручје, јер га чине „жеља и пожуда“, а незадовољена жеља ствара код човјека „гнијевност“, „разара и расијава ум“ што штети човјекову вољу, а потом разграђена осјећања и штетна воља чине искривљеним човјеков разум. Основни чинилац пометње у људском бићу је зла жеља што се рађа у човјеку. Она потиче из три основне природне потребе човјека и то жеђи за посједовањем, сујетног славољубља и тјелољубља. Палама види незадовољење жеље и препознаје у њему конфликт којим настаје „огрјеховљење ума“. Личност, према Палами, гради „унутрашњи човјек“, као и онај спољни а „непожељне тешкоће“ долазе са обје стране. Искушење извора помисли могуће је једино кроз однос с другим, било онај молитвени, на који упућује Палама, гдје је тај други тако евидентно доживљен својим моралним захтјевом, или у нашој савремености, према неком непосредном другом, у датом дијалошком односу, могуће кроз поступак медијације, који прихватају сви учесници.

Медијација је, као средство за рјешавања спорова у свом изворном облику, постојала у традиционалним заједницама Азије⁶ и Африке: (B. Chen Goh, Remedies in Chinese Dispute Resolution, 2001 и A. Black, Alternative Dispute Resolution in Brunei Darussalam: The Blanding of Imported and Tradicational Processes, 2001.), Током насељавања Америке тадашњи ходочасници имали су улогу и да посредују између колониста и локалног становништва у сукобима који су често настајали.

На простору Балкана забиљежено је постојање вијећа старца или сеоског вијећа или, како се у исламској култури назива вијеће мудраца (муслехуни), која су обично сачињавали најмудрији људи у заједници. Вијеће старца је имало најбитнију улогу у руралним срединама. Они су саслушавали све стране у спору и доносили рјешење које би могло да задовољи све сукобљене стране. Ове одлуке су сви поштовали јер се вјеровало у праведност и мудрост вијећа.

Што се тиче Црне Горе, можемо рећи да је медијација уткана у само ткиво државности, јер је стара црногорска држава настала тако што је Свети Петар Цетињски мирио зараћена племена. Такође, и нова држава је настала уз помоћ медијације⁷. Насеље Мировица (данашње предграђе Бара) у архивским списима се помиње као мјесто гдје су се завађени мирили тако што су „давали једни другима тврду вјеру под граном маслином“ чија се старост процјењује на преко 2000 година. Такође, помиње се мирење завађених на острву Госпа од Шкрпела у близини Пераста, гдје се преко пута цркве налази мала камена зграда, тзв. Помирдбена дворана, која вјековима служи да се у њој мире завађене стране, пријатељи, породице, православци и католици, без разлике. У њој су спрјечене многе крвне освете, јер се онај који пристане на разговор у њој, због светости мјеста унапријед одрицао насиља и уврједа, тако да су многе ситуације ријешене на миран начин.

⁶ Више о мирењу у традиционалним заједницама у: B. Chen Goh, Remedies in Chinese Dispute Resolution, (2001) и A. Black, Alternative Dispute Resolution in Brunei Darussalam: The Blanding of Imported and Tradicational Processes, (2001). Посредовање је било и наставља да буде најпопуларнији облик рјешавања спорова у азијским културама као што су Јапан и Кина. Конфучијанизам управо истиче значај очувања природног реда и хармоније кроз морално убијеђивање и договор.

⁷ Шта је друго био Франтешек Липка, изасланик Европске уније, него медијатор између двије супростављене стране.

1.2. *Настанак и развој модерне медијације*

Модерна медијација, о којој је овдје ријеч, свој настанак веже за 1970. у Сједињеним Америчким Државама, 1980. у Аустралији и Великој Британији, и коначно, деведесетих година XX вијека ова техника своје мјесто проналази у Европи и Јужној Африци.⁸

Од 1906. године када, је на Националној конференцији о достизању правде, Роско Паунд, тадашњи декан харвадског Правног факултета, критиковао амерички судски систем као „уништавајуће скуп“, до 1976. године када је на конференцији под истим називом и у истом мјесту (Минеаполису), такође харвардски професор Франк Сандер инаугурисао идеју о медијацији као алтернативној техници рјешавања спорова (multi-doors court system), прошло је тачно седамдесет година.

Иако су на самом почетку медијатори углавном радили самостално, америчко друштво од овако установљене праксе познаје и, тада, неке изузетке. Наиме, двадесетих година XX вијека, америчка јеврејска заједница је у Њујорку основала форум за посредовање између америчких Јевреја. У исто вријеме кинески емигранти оснивају сличну заједницу - Кинеско бенеvolentно удружење, док у овим активностима и напорима не заостаје ни заједница удружења трговаца широм Америке. Америчко удружење за арбитражу 1926. почиње с пружањем услуге медијације и арбитраже, а Амерички конгрес и федерални судови подржавају употребу медијације као алтернативне технике за рјешавање спорова. Тако је већ 1947, Конгрес формирао Федерални Центар за медијацију у радним споровима,⁹ чиме се не завршава процес институционог утемељивања медијације. Шездетих година XX вијека, у Торонту, по први пут се формира удружење посредника - професионалаца, под називом Међународна академија медијатора

⁸ Pierre Raoul-Duval in Commercial Mediation in Europe, Better Solutions for Business, by Nancy Nelson with Thomas J. Stipanowich and CPR European Committee: Упркос тврдњи да је медијација на европско тло донесена „модерним западним вјетровима“, не може се сматрати сасвим исправна констатација да је медијација нови концепт у Европи, јер је заправо одувјек била саставни дио традиције континенталног правног система.

⁹ Crowne, "The Alternative Dispute Resolution Act of 1998: Implementing A New Paradigm of Justice," *Y.U.L. Rev.* 1768 (2001).

(IAM),¹⁰ док се у Орланду (Флорида) оснива Амерички колеџ за медијацију грађанских спорова (ACSTM).¹¹ Године 1979. се оснива данас најважнији и најраспрострањенији Центар за јавне ресурсе (CPR). По угледу на овај Центар формиран су слични институти у Европи, како настаје и Центар за ефикасно рјешавање спорова (CEDR) у Великој Британији. На међународном плану, увиђајући предности медијације, различити пословни субјекти (најчешће корпорације) изражавају незадовољство због непостојања универзалних база података о квалификованим медијаторима, те се у међувремену формира универзални регистар овлашћених посредника. Истовремено, услед активности заинтересованих субјеката створено је неколико непрофитних тијела овог типа: Холандски центар за медијацију, Сингапуршки центар за медијацију и Међународни центар за рјешавање спорова (ICDR).¹² Данашње успјешно функционисање све три институције је финансијски подржано од стране Међународног института за медијацију, једног од данас водећих глобалних тијела на пољу медијације. Такође, на међународној сцени је видљиво и присуство Центра за ефикасно рјешавање спорова (CEDR) са сједиштем у Лондону. CEDR је објавио неколико правилника о медијацији које се односе на различите врсте привредних спорова. Традиционалне међународне арбитражне институције (МКС, ICDR, LCIA) су такође донијеле сопствене правилнике који се односе на медијацију.¹³

Иако ће азијски, а тиме и јпански систем медијације остати изван сфере овог рада, нужно је истаћи природу и улогу поступка медијације на спорове из пословних односа у овој земљи, нарочито имајући у виду чињеницу да су први закони о медијацији управо настали овдје. Наиме, у Јапану је Закон о медијацији у грађанским стварима (1951.) донијет с намјером да се већи број аката којима је

¹⁰ Извор: <http://www.iamed.org/index.cfm>

¹¹ Извор: <http://www.acctm.org/>

¹² Оснивање центра, базе овлашћених посредника је управо сугерисао бивши члан управног одбора ЦРП, и дугогодишњи „корисник“ медијације. The International Centre for Dispute Resolution (ICDR), међународно одељење Америчке арбитражне асоцијације (AAA), <http://www.adr.org/sstr.asp?id=27996>, основан је 1996.

¹³ John F. Dienelt, Pascal Hollander, Peter J. Klarfeld and John L. Rogers, International Bar Association, Annual Conference – September, 2003, San Francisco, California, Session: Arbitration and Mediation in International Franchise Relationships, str. 23-28: <http://www.wrf.com/docs/publications/11355.pdf>

регулисано ово питање замјени једним актом. Најстарији од поменутих аката је усвојен 1922, за спорове који произилазе из сталних пословних односа.¹⁴

У промовисању и етаблирању медијације и других АДР техника, у многим земљама широм свијета судови су одиграли огромну улогу, а охрабрење које је стигло с ове адресе одиграло је пресудну улогу у „оживљавању“ медијације. На овом фону судови Енглеске и Велса су још од 1990. године упућивали на примјену медијације, док је у Француској 1995. године, у правцу обезбјеђивања даље промоције овог концепта, донешен низ правила којима је судовима дозвољено да именују медијаторе, тиме обезбјеђујући и правни основ већ у пракси присутној техници рјешавања спорова. У Холандији, Италији, Белгији и Њемачкој се нарочито фаворизује судско упућивање на медијацију. Год. 1998. амерички Конгрес је усвојио Закон о алтернативном рјешавању спорова, који подразумијева да сваки федерални суд мора установити и практиковати прибјегавање техникама АДР-а. Данас, преко 40% федералних судова охрабрује или чак непосредно и посреднозахтијева рјешавање спорова медијацијом. Наиме, „недјеље мирења“ организоване у току програма за медијацију на државним нивоима, подразумијевају прекид свих актуелних судских поступака, и иницирање медијације као технике за рјешавање насталих спорова.

У поменутих земљама, као што смо већ наговијестили, упућивање на медијацију од стране суда је углавном претходило доношењу законских текстова којима је ово питање уређивано. Наиме, Француски *Nouveau Code de Procedure Civile* (чланови 131-1 до 131-15) из 1996. прецизира да судија, уз прибављану сагласност странака, има могућност да на три мјесеца, која је могуће продужити за исти период, именује посредника који ће покушати да у овом року ријешава ова питања.¹⁵ Три године касније у Енглеској и Велсу је ступио на

¹⁴ Kazuo Iwasaki, *Reconciliation of Commercial Disputes in Japan*, str.5. Више на http://homepage3.nifty.com/Prof_K_Iwasaki/lawdb/japan/dispute/adr-en.html

¹⁵ Међутим, судска пракса Француске поставља стриктније и медијацији „наклоњеније“ стандарде који се односе на одређење медијације као прелиминарне алтернативе поступку арбитраже или пак суђења. Наиме, 2003. године, француски Врховни суд је донио одлуку да ако уговорне стране прије покретања судског и арбитражног поступка нијесу прибјегле медијацији, као техници рјешавања спорова, након отпочињања судског поступка, а на захтјев једне од страна у спору, судија мора прекинути редовни поступак и дозволити медијацију.

снагу Закон о парничном поступку, којим је предвиђено да суд има право да прекине поступак на мјесец дана, с могућношћу продужења овог рока, како би се странама дала могућност да настали спор ријеше путем медијације.¹⁶ Тако, сходно члану 731 Белгијског закона *CodeJudiciaire* (чл. 731) прописано је да увијек онда када једна странка у спору затражи миререње, суд је обавезан да исто и организује. Шпански закон из 2001. године иде корак даље у промовисању медијације и прописује да се од судија очекује да охрабре стране у спору да покушају миререње, а ако посредовање не успије редовни судски поступак се наставља. Црногорски закон из 2005. утврђује да ако суд који води поступак оцијени да се спор може успјешно ријешити посредовањем, упутиће странке на поступак посредовања. У овом законском тексту се такође одређује да ако је судски поступак у току, странке могу прихватити поступак посредовања у било којој фази поступка.¹⁷ У Црној Гори је до формирања институционалног оквира, односно оснивања Центра за посредовање дошло 2008. године, од када долази до све снажнијег развоја посредовања у свим областима примјене. Данас је медијација у Црној Гори примјетно етаблирана и доступна како грађанима и привредним субјектима тако и судијама, тужиоцима и државним органима и од међународних субјеката који прате ову област оцјењена високим оцјенама. Ове чињенице су одредјиле и доношење новог Закона о посредовању, који је у примјени од 2013. године, али и других закона и подзаконских аката којима медијација постаје институт од значајног друштвеног интереса.

¹⁶ John F. Dienelt, Pascal Hollander, Peter J. Klarfeld and John L. Rogers, International Bar Association, Annual Conference – September, 2003, San Francisco, California, Session: Arbitration and Mediation in International Franchise Relationships, str. 23-28: <http://www.wrf.com/docs/publications/11355.pdf>

¹⁷ Члан, Закон о посредовању, (Службени лист РЦГ, бр. 30/2005 од 13.5.2005. године).

2. КОМУНИКОЛОШКО-КУЛТУРОЛОШКЕ ДИМЕНЗИЈЕ ПРОЦЕСА МЕДИЈАЦИЈЕ

Комуниколошко-културолошке димензије медијације разматраћемо у нешто ширем контексту, од културолошких предуслова за конфликт, комуникационих компетенција потребних да се он избјегне, елемената културног и колективног идентитета, па до антрополошких карактеристика становника Црне Горе. Шира перспектива је неопходна да би се стекао увид у све елементе процеса медијације, и направио својеврсни увод у истраживање које ће бити презентовано у даљем раду.

Колективни идентитет је доживљај особености који је својствен члановима друштвене заједнице који дјеле исте обрасце мишљења, идеале, вриједности, као и понашање. Културни и колективни идентитет нијесу синоними али слободно можемо рећи да је културни идентитет једна од кохезионих сила колективног идентитета, јер подразумјева (између осталог): цјелокупно културно наслеђе, научене обрасце мишљења и понашања, осјећања и дјеловања, институционализацију идентитета и материјалне објекте истог.

Културни идентитет је кодиран симболима па може бити научен и пренијет с једне особе на другу(е), динамичан је и промјенљив, неограничен (кроз процесе дифузије и транскултурализације). Основне компоненте културног идентитета су симболи и језик, као и његове психолошке категорије: вриједности, норме, вјеровања, ставови, ритуали, традиција и менталитет. Читав овај низ од изузетног је значаја за процес медијације. Свакако, јасно је да овдје говоримо о апстрактним вриједностима, односно о вјеровању у добро, исправно, ваљано, пожељно и корисно, непожељно, бескорисно. Вриједност је несумњиво субјективна категорија, али је чињеница и да већина облика понашања појединаца у друштву потиче управо од ње. Већи број повезаних доминантних вриједности формира норме, друштвена правила која проводи и санкционише друштво, заједница. Друштвена правила су експлицитна или имплицитна правила која једна група људи или друштво у цјелини користи и слиједи, а која координирају интеракције међу

људима и контролошу њихово понашање у јавности. Њихова заједничка основа је друштвени консензус у који се уклапају нови чланови друштва.

Вјеровања су субјективни судови, оцјене или мишљења о некој појави (заснована на личним мјерилима о томе шта је добро, истинито или праведно), уско повезана са ставовима и вриједностима. Дакле, вјеровања су на неки начин психолошки ставови, такорећи ментална стања, која значајно утичу на понашање и веома тешко се мјењају. Из вјеровања рађају се ставови, релативно трајне менталне диспозиције које се утврђују социјализацијом, а испољавају као тенденција да се мисли, осјећа или поступа на исти начин. Можемо их назвати и својеврсним хипотетичким конструктима који представљају степен изражавања допадања или недопадања према некоме или нечему, чиме утичу на друштвено понашање појединца.

Када говоримо о медијацији често се позивамо на традицију и степен њеног утицаја на настајање и разрјешавање конфликта. Укратко, тада под традицијом подразумјевамо скуп материјалних, техничких и духовних знања и достигнућа, вриједности и образаца понашања. Она се одржава и преноси усменим и писаним путем, одржавајући идентитет и континуитет једне културе. Традицију треба разликовати од обичаја, конвенција, норми, вјеровања и сличних концепата јер су флексибилни и подложни промјенама, док је традиција нефлексибилна и непромјенљива.

Још један појам ће се често понављати у овом поглављу, а то је менталитет као карактеристичан склоп начина мишљења, вјеровања и емоционалног реаговања. Менталитет, заправо, представља особен психолошки склоп једне нације или етничке групе, идентитетски елемент који се односи на карактеристике типичне за ту нацију (њена заједничка искуства, језик, институције, вриједности, норме, обичаји), његове врлине и мане. Менталитет је „психа“ и „душа“ народа, његов „ментални“ и „морални“ склоп.

2.1. Антрополошко-културолошки приступ медијацији

Будући да је основна нит овог рада истраживање медијације у ширем, антрополошко-културолошком оквиру, разумно је најприје истражити концепт културе, који је *groundtheory* било које студије начина на који се интерпретирају друштвене групе и даје значење њиховом искуству, укључујући и искуство конфликта и његовог разрјешења. Гледајући на конфликте као културно конструисану категорију, можемо закључити да, иако их све културе имају у свом искуству, разлика лежи у начинима на који их разумију и њима управљају, и имају различите законске и друштвене механизме за њихово разрјешавање. Медијација се показала као једна од најчешћих форми разрјешавања конфликта у различитим културама, али се поставља питање како се у локалним срединама разумије њен концепт и пракса. Теоретичари такође апострофирају трајање и структуру процеса, улогу шире заједнице (породице, пријатеља и вођа заједнице), односа између страна у конфликту и циљева медијације.

Култура се може дефинисати као сет вриједности, вјеровања, симбола и традиција, друштвено трансмитованих унутар групе и кроз генерације, конституишући оквир кроз који појединци и групе итерпретирају и дају значење својим и туђим искуствима¹⁸. Пишући о култури, Клифорд Герц (Clifford Geertz) наглашава потрагу за смислом као централну осу људске егзистенције, а у тексту *Интерпретација култура (The Interpretation of Cultures)* наводи да вјерује (као Макс Вебер) да је човјек „животиња уплетена у мрежу значења коју је сам исплео“, а да је управо култура та мрежа, која се због тога не може анализирати експерименталним наукама у потрази за законом, већ интерпретативно у потрази за значењем¹⁹. Кевин Авруч (Kevin Avruch) развија концепт културе с нагласком на њеној употреби у рјешавању конфликта, наглашавајући да је она „дериват индивидуалног искуства, нешто научено или створено од саме индивидуе или јој је прослјеђено друштвеним каналима од стране савременика или предака“ (Avruch,

¹⁸ Дефиниција је адаптирана према Kevin Avruch, *Culture as Context, Culture as Communication: Considerations for Humanitarian Negotiators*, 9 HARV. NEGOT. L. REV. 391 (2004).

¹⁹ Clifford Geertz, *The interpretation of cultures*, (1973:5).

2004:5). Аутор објашњава своје пребацивање фокуса с групе на појединца као препреку и преносиоца културе наглашавајући да реоријентација „подржава идеју да појединац рефлектује или отјелотворује мултипле културе и та „култура“ је увијек психолошки и друштвено дистрибуирана у групи“ (исто:6). Култура је у овом оквиру компликована управо због аспекта индивидуалног и групног искуства и креације. Појединци припадају мултипним културама (и различитим нивоима), њихове интерпретације искуства и сусрета не могу се редуковати на јединствено културно разумјевање друштвене реалности. Истовремено, значења која појединци додјељују конфликту и његовом рјешавању не могу настати искључиво из њихове припадности једној или више друштвених група.

Када размишљамо о култури као флексибилном концепту који је истовремено вриједносно и значењски оријентисан (појединачно и групно), и када овоме додамо виђење културе која је динамична и покретљива, уочавамо комплексне односе између културе и конфликта. Дејвид Аугсбургер (David Augsburger) писао је да су конфликти „универзално слични, културно различити и индивидуално јединствени“²⁰. Иако сва људска бића искусе конфликт, начин на који га људске групе каналишу и како на њега одговарају обликовани су културом. Па ипак, интракултурне варијације сугеришу да било која дискусија о културним одговорима на конфликт мора бити вођена опрезно и са свјешћу о индивидуалним разликама. Аугсбургер, такође, пише о конфликту као судару друштвених реалности, ситуацији у којој појединци и групе морају да препознају постојање мултиплих реалности, тамо гдје су претпоставили да постоји само једна. У таквим ситуацијама, рјешавање конфликта укључује нову потрагу за значењем и свјешћу, такорећи – ре-креирање друштвене реалности (Avruch, 1991:165). Аугсбургер скреће пажњу на културни диверзитет конфликта и праксе његовог рјешавања, при чему пише помало идеалистички: „Од културе до културе, свака развија јединствене моделе управљања разликама и рјешавања неслагања. Сваки конструкт њиховог репертоара има конфликтна понашања, своју хијерархију вриједности и

²⁰David W. Augsburger, *Conflict mediation across cultures: pathways and patterns*, Westminster: John Knox Press (1992:17).

модел понашања. Изучавање модела конфликта је изучавање контраста. Ван истих базичних потреба, страхова и нада, људи стварају начине за суочавање с конкуренцијом, фрустрацијом и агресијом које рефлектују једна другу и које, спојене, комплетирају једна другу“ (исто: 22).

Како тврди Аугсбургер, упркос широком спектру законских механизма за разрјешење конфликта, медијација је најчешће коришћен процес постизања договора у традиционалним друштвима. Авруч такође указује на важну улогу треће стране у конфликтима у мањим друштвима²¹. Оваква друштва су традиционално дефинисана директним (*face-to-face*) блиским везама међу становницима. Важност одржавања јаких веза у породици, ближој околини и међу пословним сарадницима, чини медијацију логичним избором у рјешавању конфликта. Како Авруч појашњава, „медијација има за циљ да очува и поврати друштвене односе омогућавајући сукобљеним странама да саме контролишу преговоре и њихове исходе, укључујући и дозу терапије као дјела процеса.“ (Avruch, 2012:82).

Свакако, овдје треба поменути и незаобилазну улогу медијатора или треће стране и њене улоге у процесу медијације. Авруч упућује на диверзитет могућих улога трећих страна и указује на комплексност термина *медијатор*²². Аугсбургер апострофира континуум медијаторских улога, укључујући: посматраче, председавајуће, енунцијаторе, савјетнике, лидере и арбитре. Стратегија медијатора се често мјења уз ступњеве медијације, пребацујући се из претежно посматрачке, савјетничке или посредничке улоге у еволутивније и налогодавачке улоге лидера или арбитра (видети: Augsburg, 1992:194). На основу етнографских истраживања, оба аутора доводе у питање примјену сада доминантног, сјеверноамеричког модела медијације, који промовише слику идеалног медијатора као потпуно непристрасне особе, дистанциране од страна у конфликту. Авруч управо тврди да етнографија, генерално, не подржава постојање дистанциране треће стране ни као норме ни као

²¹ Под мањим друштвима овдје се подразумјевају друштва с мањим бројем становника, од племена до мањих држава (до милион становника). Црна Гора по попису из 2012. има 625.266 становника у 194.795 домаћинства (извор: Завод за статистику РЦГ), тако да је можемо подвести под ову категорију.

²² За образложење погледати Avruch, K. (2012): *Context and Prtex in Conflict Resolution: Culture, Identity, Power and Practice*. Paradigm Publishers. стр. 81,83.

идеала (а и како би то било могуће у мањим друштвима). Аугсбургер описује медијаторе у традиционалном моделу медијације као „препознате вође заједнице или посреднике од повјерења у друштвеном контексту. Они су лично укључени у друштвене мреже и остају у неком облику односа са странама у конфликту за вријеме медијације и по постизању рјешења“ (Augsburger, 1992:204).

Аугсбергер и Авруч развијају моделе укључења треће стране на концепту Ледераша (John Paul Lederach) и Вера (Paul Wehr) који говоре о *дјелимичном инсајдеру*²³, посебно ефикасном у традиционалним друштвима. „Дјелимични инсајдер је `медијатор из конфликта`, чија се прихватљивост странама у конфликту не заснива на дистанци од конфликта или објективности према предмету сукоба, већ на повезаности и односима појверења са странама у конфликту“ (Wehr, Lederach, 1991:85). Аутори предочавају медијацију у мањим друштвима као историјски процес, структуру која има свој сопствени сет правила, као и контекст са ширим утицајем, како на интерперсоналне, тако и на државне односе (избор вођа заједнице, трансфер моћи, социјализацију и реинтеграцију у заједници)²⁴. Ледераш и Вер биљеже да се, у медијационом контексту, медијатори не бирају због своје неутралности, неукључености или статуса аутсајдера, већ према њиховом моралном лидерству, корисним везама са странама у конфликту, као и по њиховом искуству у посредовању. Као такви, они илуструју укључену, поуздану дјелимично инсајдерску трећу страну. Медијатори потичу из саме заједнице у којој живе сукобљене стране, и њихова примарна брига је успостављање повјерења. Аутори апострофирају да легитимност медијатора у мањим заједницама потиче из „њихових личних веза које обезбјеђују повјерење сукобљених“ (Wehr, Lederach, 1991:94). Ове везе стварају сигурну средину за преговоре и артикулацију различитих погледа и циљева страна у конфликту. Легитимација посредника притом су њихови претходни, позитивно окончани случајеви посредовања, или дужина и квалитет обављања јавних функција у датој заједници. Не треба

²³ У енглеском оригиналу “insider-partial”, медијатор као особа која је на неки начин већ укључена у конфликт (инсајдер), овлашћена за то од једне стране (отуд *partial*, делимично). Ова особа мора бити призната и поштована од обје стране у конфликту и њена очита предност је добро познавање разлога конфликта, као и учесника у њему, али и друштвених закона и норми понашања.

²⁴ Структура конфликта којима се посредује у Црној Гори биће објашњена касније, тако да ћемо овде навести само неке детаље инсајдерске медијације као социо-културне форме посредовања.

заборавити чињеницу да независни медијатори по завршетку процеса напуштају заједницу или се потпуно искључују, док инсајдери остају у контакту са сукобљеним странама и помажу им у спровођењу аспеката споразума. Када шире план разматрања друштвене улоге медијатора аутори наводе још неке појавне облике ове функције: медијатор преговарач, медијатор који озакоњује, неутрални аутсајдер и интернационални медијатор. Ови типови су временски ограничени (привремени) и, најчешће у сарадњи с дјелимичним инсајдером, имају различите функције у различитим степенима медијације.

На основу антрополошко-културолошких оквира могуће је одредити неколико основних стилова медијације који доминирају у различитим дјеловима свијета. Источни модел (Кина, Јапан, Кореја), подразумјева да медијаторприкупља информације како од страна у конфликту, тако и од осталих секундарних учесника и спроводи своју сопствену истрагу корјена сукоба. Пратећи прикупљање података, источни медијатор заузима евалуативнију и директнију улогу, користи образовање и персуазију са би савјетовао сукобљене стране о пожељном понашању. Медијатори из ових култура наступају користећи агресивније тактике, као што су критицизам и прјетње да би добили извињење, опраштање и сажетост самог процеса (Nam Hyun, 1993:366-367). Карактеристика источних медијатора је да посвећују знатно вријеме састанцима и изградњи повјерења са странама у конфликту. Као комуникатори унутар заједнице не морају да се ослањају на спољашње норме или институције да би легитимизовали своје ауторитете као медијатора. Неформална природа источног медијатора ослања се добрим дјелом на трећу страну (породице, пријатељи, сарадници), друштвене и моралне норме, и због тога се може назвати и инклузивном. Инклузивна медијација је локална, такорећи – хоризонтална.

У односу на источну, западна медијација (САД, Аустралија, Европа, Канада) је ексклузивна, са својим експлицитним нормативним референцама и па подразумјева шире друштвено поље у коме су ове норме релевантне. Спољна граница социјалног поља може бити концептуализована као држава, бог или нешто друго – поента је да је западна медијација вертикално оријентисана, а позиција медијатора професионализована и друштвено легитимизирана. Ексклузивна

медијација користи спољне изворе ауторитета, стварајући везе између сукобљених страна, заједнице у којој живе и ширег друштвеног контекста. Проблем овог облика медијације је што нормативне референце потискују историјске квалитете посредовања - повјерење, повезаност и континуитет, карактеристичне за дјелимичне инсајдере с локалним знањем и везама.

У арапском свијету медијација најчешће има тандемску структуру: у контексту локалног живота конфликте рјешавају или племенски вођа (такође: најстарији, најмудрији припадници заједнице, сеоске вође, и сл.) или имам, или обојица. У највећем броју случајева имам посредује у религијским и породичним несугласицама (посебно брачним). Вођа заједнице води посредовање у економским и пољопривредним споровима (Greenhouse, 1985:115). Упркос разликама у друштвеним и моралним улогама друштвеног и религијског вође, обојица су дио живог ткива заједнице. Аугсбургер овакве случајеве посредовања назива *етно медијацијом*, истичући неколико кључних компоненти оваквог управљања конфликтима: стрпљење (у трајању процеса), улогу старијих чланова заједнице, кретање медијатора између сукобљених страна, балансирање моћи, присуство лидера заједнице, вољу да се посвети рјешавању сукоба и оствари сатисфакција процесом, употребу ритуала извињења и помирења, тежња да се сачува углед обију страна, њихових породица, религијских група и шире заједнице (Irani, 1999)²⁵

Многа питања су укључена у дискусију о медијацији у различитим културама: улога медијатора, структура и вријеме медијације, релације међу странама, улога шире заједнице, контекст конфликта и интервенције. Према Берковицу (Bercovitch, 1991), понашање медијатора је последица скупа околности, тако да фактички не постоји нешто као сет улога и стратегија које се аутоматски преносе из једне средине у другу, од једног учесника у конфликту до другог. Реалност је много комплекснија од замишљене перспективе приступа медијацији. Стога се Берковиц опире моделу универзализације модела медијације како га је замишљао Џон Бартон (John Burton), тврдећи да је медијација контекст и културна специфичност. Берковицев оквир медијације истражује релације између услова,

²⁵ *Islamic Mediation Techniques for Middle East Conflicts*, MIDDLE E. REV. INT'L AFF., June 1999, at 1, доступно на <http://meria.idc.ac.il/journal/1999/issue2/irani.pdf>

облика медијације и улоге медијатора (као комуникатора, формулатора и манипулатора), и чије јаке релације с локалном заједницом одступају од западне слике о посредничкој неутралности (Bercovitch, 1991). Берковиц шири значај културних основа посредовања на међукултурну медијације, које морају да одговоре на различите културне перспективе, обликујући контекст конфликта и интервенције посредника. За разлику од посредовања у културно хомогеној средини, гдје је медијатор и доносилац одлука, међукултурни медијатор мора да уложи знатно већи напор како би истражио конфликт и приступио му из перспективе свих сукобљених страна, разумио га и нашао задовољавајуће рјешење.

У есеју о културним питањима у медијацији, Волтер Брајт (Walter Wright)²⁶ апострофира утицај индивидуалистичких и колективистичких парадигми на контекст медијације. Основну разлику међу ова два приступа овај аутор види у чињеници да индивидуалисти преферирају професионалне медијаторе, док је за колективисте прихватљивији инсајдер, неко ко познаје сукобљене стране и контекст сукоба²⁷. Такође, индивидуалисти у конфликту виде само сукобљене стране, док колективисти имају ширу слику и већи број људи укључених у конфликт (породице, пријатељи, чланови заједнице или друштвене групе). Следеће тачке разлаза индивидуалиста и колективиста су различите перцепције формалности и неформалности у посредовању, контраст између конфронтације учесника лицем у лице и тзв. *шатл медијације*, модела преговарања и стилова комуникације, као и различите перцепције потребног времена за разрјешење конфликта. У сваком случају, међукултурна медијација мора играти улогу културног моста међу припадницима различитих култура, мора да објасни свакој страни могуће основе међусобног неразумјевања и да их охрабри да буду толерантни, и да поштују једни друге²⁸.

²⁶ Видети: Walter A. Wright, *Cultural Issues in Mediation: Individualist and Collectivist Paradigms*, MEDIATE, доступно на <http://www.mediate.com/articles/Wright.cfm>.

²⁷ Слична ситуација је у традиционалистичким и мањим друштвима.

²⁸ Међукултурној медијацији смо посветили пажњу због каснијег истраживања утицаја културних разлика на наведене примјере брачног посредовања (мјешовити бракови).

2.2. Човјек - актер медијације (комуникације)

Интенција медијатора да буде успјешан захтјева да разумије чињеницу да пред собом има човјека и да је човјеков карактер његова судбина, како је говорио Хераклит. Судбину стварамо сопственим изборима одлукама и одговорношћу, па тако творимо и спорове и начин на који их рјешавамо. Зато је од значаја за поступак медијације схватање суштине човјековог бића, бића које комуницира, што је тема овог поглавља.

Према Касиреру, човјек је открио нову методу прилагођавања окружењу. У људском свијету постоји једна посредна карика између пријема неког подражаја (стимулуса) и реакције на тај подражај. Следствено томе, Касирер тврди да човјек живи у једној новој димензији стварности – симболичкој димензији коју чине језик, митови, умјетност, религија која важи како за менталне тако и за практичне активности. Овим Касирер (Касирер 1998) говори да је човјек разумно биће у ком се супростављају рационална и симболичка активност. Такође, не постоји јединствен образац о другачијем јер и посматрач другачијег је другачији посматрач.

Сама изрека „Другачије почиње у мојој непосредној близини“ чак и у буквалном значењу треба бити водиља у раду медијатора. Осим тога, медијатору ствара могућност да упозна себе преко упознавања других, односно, да непрекидно открива ново кроз призму свог и туђег. Овим медијатор има прилику да слиједи вриједносну димензију антропологије - да познавањем човјека постаје човјечнији.

Током поступка медијације веома је значајно узети у обзир Херодотове ријечи: „Кад би свим људима предложили да међу свим обичајима који постоје изаберу оне најљепше и најбоље свако би се определијелио за своје обичаје јер их сматра супериорнијим у односу на друге“(Т.Миливојевић, Увод у културну антропологију:38). Ово указује да ми, као појединци, у великој мјери конструишемо своју стварност не само њеним тумачењем већ прије свега праксом.

Посматрање кроз социо-културну призму или, другачије речено, кроз предрасуде је веома тешко избјећи, па је зато потребна континуирана едукација и

подизање нивоа свијести, па и медијатор мора бити дио тима који би требало да учествује у овим едукацијама, али на крајње суптилан начин.

У поступку медијације мора се имати у виду и човјекова одређеност с најмање четири односа да би могао да опстане и да рјешава задатке. Како Фром наводи, то су:

1. Однос према материјалном, физичком окружењу;
2. Однос према другима, на интерперсоналном и колективном плану;
3. Однос према себи, сваког појединца према себи самом;
4. Однос према егзистенцији који се, између осталог, манифестује у питању названом „смисао постојања“ (Фром, 1984:171).

Из ових односа извиру вриједности човјековог бића, али оно што је веома значајно у поступку медијације је релациона суштина човјековог бића. Према Фрому, човјек је биће које не може само да живи, а да би живио с другима мора комуницирати – дакле комуникација је свеобухватна и представља централни феномен културе. Исто тако, у комуникацији (медијацији) човјек је с једне стране појединачно довршено, у себе затворено биће а, с друге стране је отворено недовршено биће коме је потребан други да би живио и остварио пуноћу своје личности, а зашто не рећи и да би ушао у спор и да би ријешио тај спор. Управо се у медијацији треба базирати на чињеници да је човјекова суштина релациона и да је друштвеност онтичка димензија људског бића. Из ове релационе суштине човјековог бића извиру и вриједности које су у њој утемељене. Значајно је да медијатор има у виду да ове вриједности настају и уобличавају се управо у оквиру структуре и динамике поменутих односа са свијетом, с другима, са самим собом, с егзистенцијом. Дакле, из ових односа настају естетске, друштвене, политичке, економске, културне, осјећајне, етичке и друге вриједности. Човјеков свијет релација је суштински одређен вриједностима јер су оне саставни дио природе јединке као релационог бића. Из претходног можемо закључити да вриједности настају, препознају се и граде у самом процесу комуникације и повезивања.

Учесници обликују конфликт у двије димензије: субјективну (негативне емоције и психичка стања која ремете перцепцију и отежавају рационалну

комуникацију – бијес, неповјерење, непријатељство, љубомора, страх) и објективну (чињенице, рацио, одговорност, кодекс).

Према истраживањима (Опачић, Вујадиновић, 2003; Пухало, 2003)²⁹, друштвене карактеристике особа, при чему се мисли на друштвени статус, образовање, запослење, мобилност и мјесто живљења (село или град), повезане су са степеном толеранције или нетолеранције према појединцима или групама. С обзиром на образовни и професионални статус, најмању дистанцу према другима испољавају високо образовани. Они показују и значајно мањи степен етноцентризма од оних с нижим и средњим образовањем. Негативна друштвена мобилност, поготову падање на друштвеној лествици често се (у теорији фрустрације то се тумачи као доживљај ускраћености) помињу као фактор који погодује настанку конфликта. Такође, социјално пропадање ближњих у односу на трећа лица, може створити анимозитет према особама у окружењу које имају стабилан статус или напредују на друштвеној лествици. Наравно, и личне варијабле имају утицај на индивидуалну склоност конфликтима. Помињу се бројни фактори, али ћемо овдје апострофирати оне који су се појавили и у нашем истраживању: 1) агресивност; 2) неприлагођеност; 3) низак степен самопоштовања; 4) систем вјеровања и 5) самоперцепција.

На поменуте факторе утичу и ауто-стереотипи, који се стичу културолошким обрасцима у којима особа стасава и обитава. Предрасуде, стереотипи (о другима) и ауто-стереотипи (о себи) утичу на степен непријатељства и агресивности који људи испољавају.

Резултати већ поменутих истраживања показују да особе с израженим предрасудама и ауто-стереотипима испољавају више агесије. Објашњење агресивности налазимо у тзв. *Теорији жртвеног јарца* (Dollard, Doob, Miller, Mowrer, & Sears, 1939). Фрустрација изазива агресивне импулсе који, онда када је извор фрустрације непознат а моћан, бивају усмјерени према ономе ко не може да узврати ударац, најчешће женама, дјец и мањинским групама. У нешто скоријој

²⁹ Истраживања која овде помињемо рађена су превасходно у сврху откривања корена етничких нетрпељивости на Балкану, али су добрим делом посвећена и културолошким и антрополошким карактеристикама народа ових простора.

реформулацији ове теорије (Berkowitz, 1990) сматра се да је негативни афекат посредник између непријатних догађања (личних) и агресивности. Неповољан догађај може активирати размишљања и сјећања повезана с бјесом, што води агресивним акцијама. Агресивност није нужна послједица фрустрација. Altemeyer (1988) сматра да агресивност и непријатељство, којикарактеришу синдром ауторитарне личности, у основи одражавају доживљај околине као опасног и угрожавајућег мјеста. Много је индиција да слаба психолошка прилагођеност, која се одражава кроз анксиозност, несигурност, низак степен самопоштовања и неурозу, предиспонира особу за агресивност.

Различита објашњења за везу између неприлагођености појединца и конфликта налазимо у неколико теоријских оквира као што су: теорија самоусклађености (*self-congruity*); теорија социјалне компарације и психоаналитичка теорија его-одбрана. Теорија самоусклађености почива на постулату да особа има генерализовани доживљај себе и других, и да њен позитиван став о себи представља основ за прихватање других, док негативан став представља основ за одбацивање других. Овај приступ јасно претпоставља негативну корелацију између самопоштовања и агресивности. По истом принципу, теорија его-одбране сматра да су ауто-стереотипи у функцији заштите ега од пријетеће анксиозности или патолошких порива. У складу с овим, може се закључити да прихватање ауто-стереотипа доводи до повећања општег задовољства и самопоштовања код особа код којих је присутна „пријетња“ егу. Зато особа с израженим егом и агресивношћу не мора имати виши ниво неуротицизма и анксиозности, напротив. С друге стране, могуће је претпоставити да ће особе с ниским нивоом самопоштовања или негативним афектима бити склоније да бране свој его приписујући другима нижу вриједност. Линеарно, ниже самопоштовање је повезано с већом агресивношћу у конфликтима.

Током поступка медијације треба тражити и истицати етичке вриједности јер, како наводи Т. Миливојевић, „посебно важан статус имају етичке вриједности јер представљају врхунске вриједности. Идеја Добра је она на којој треба да се темеље остале вриједности, јер виталне, економске, политичке, естетске, религиозне и друге вриједности бивају обесмишљене уколико претендују да буду

отргнуте и независне од етичких димензија. А срж етике је постојање другог, односно интерсубјективност“ (Миливојевић, 2012).

2.3. Друштвена ситуација

Одређену људску заједницу чине људи међусобно повезани узајамном приврженошћу, склоношћу ка узајамном пожртвовању и заједничком усмјереношћу за добробит саме заједнице којој припадају. Улога заједнице је у томе да у социјалном пољу у коме настаје омогући остваривање свих оних организованих облика постојања у којима се подстичу нове способности и моћи сваког субјекта у развоју, у сваком узрасном периоду. Дакле, улога подстицања нових способности подразумјева и подстицање развоја медијације као дјела свеукупног социјалног простора.

Функција културних модела (истиче Т. Миливојевић)³⁰ јесте задовољавање органских потреба (глад, жеђ, сексуалност, идр.), али се она обогаћује читавим арсеналом додатних значења. Сва људска понашања су друштвена понашања у смислу да одговарају одређеним формама и нормама које је човјек, у контакту с другим човјеком, установио и које се преносе из генерације у генерацију. Сваки појединац је у значајној мјери обликован културом којој припада. „С обзиром да се култура усваја учењем, људи се не рађају као Американци, Кинези или Хотентоти, сељаци, војници или племићи, научници, музичари или умјетници, свеци, лупежи или осредње врлине: они уче да то буду“ примјећује генетичар Добжански (Добжански, 1982:48). Из овога слиједи да се људи не рађају ни као медијатори нити актери медијације, нити као неко ко разумије друге. Разумјевање није увијек и оно са чим се сусрећемо у одређеној култури, али тежња за разумјвањем свакако може постати особеност одређеног социјалног простора. Дакле, може се стећи учењем.

³⁰ Татјана Миливојевић, *Увод у културну антропологију*, Мегатренд Универзитет, Београд 2012.

Управо је развој медијације оно што треба да дјелује на људску способност да успоставља нове односе и нова размишљања о свијету, животу и васпитању. Иако медијација доноси евидентну корист, треба нагласити да су корисност и функционалност само једна од функција културе. Притом не смијемо занемарити симболичку димензију свих гестова и понашања којима свака људска заједница гради свој културни идентитет. Управо је та симболична форма нека врста потврде аутентичности једног друштва. У црногорском простору, који познаје човјека ратника који жели да побиједи, о друштву говоре и подаци о броју судских предмета. Наведено може бити препрека развоју медијације ако се нема у виду да појединци нијесу нужно робови културних модела јер су то друштвене конвенције а не урођене датости. Снага тих модела је што су асимиловани од најранијег дјетињства и зато у великој мјери несвјесни, тј. налазе се у имплицитној меморији. То и јесте разлог што су ови модели дио нас самих и одређују поглед који имамо на другог, оног који не припада нашој култури, што указује да културни обрасци нијесу свјесне творевине.

Када говоримо о друштвеној ситуацији незаобилазно је говорити и о традицији која настаје у тежњи људи да у садашњим условима живота непрекидно обнављају у прошлим временима провјерени модел опхођења међу људима. То се чини из разлога обезбјеђивања сигурности живота и заједнице, како данас тако и у будућности. Традиција се поставља временски тродимензионално и односи се на обавезе према прошлости, усклађеност са садашњошћу и одговорност што ће се могућим чињењем догодити у будућности. Она открива чињеницу да се људски живот не одвија само данас и само за себе, дакле сам живот није захтјев за преживљавањем већ за живљењем уоквирен моралним чином који носи одговорност за сопствену будућност. „Традиција је то што јесте само ако је прихваћена слободном вољом човјека, као животодавни чин, као чувар виталности заједнице и добробити појединца. Како постане циљ сама себи она тако гасне и ишчезава“ (Бојанић, 2013).

Историјска подлога развоја медијације у Црној Гори, која је претходно поменута, може бити велика шанса у развоју колективне свијести у овој области. Колективна свијест нам објашњава понашање припадника једног народа и она се

разликује од индивидуалне свијести јер у њој лежи извор друштвеног понашања људи и за свако друштво карактеристичних институција. Идеју надпојединачне колективне свијести највише разрађује француски социолог Емил Диркем (Emile Durkheim). Диркем је сматрао да постоје двије свести: индивидуална и колективна. Људи у друштвеној заједници имају одређене идеје, мисли, праксу и искуство које настају из колективног живота. Те идеје имају неку врсту самосталног постојања, независног од индивидуалне егзистенције. То јесте групна свијест јер представља мисли и осјећања групе. Колективна свијест одржава социјални живот и регулише га, јер колективне идеје представљају снагу која присиљава појединца на одређено понашање; присиљава човјека, који је по правилу себичан, да се понаша на друштвено одговоран и користан начин и да манифестује солидарност (Миливојевић, 2012).

Како сматра Диркем, колективну свијест упознајемо на основу колективних друштвених манифестација, моралних норми, обичаја, институција. Док су основне физичке и психичке људске потребе универзалне, начин њиховог задовољења разликује се од појединца до појединца и од друштва до друштва. Разноликост вриједности, вјеровања и култура је чињеница. Историчар, социолог и антрополог не могу да не увиде ту чињеницу, али је и не могу прогласити последњом а да не учине немогућом науку о тој разноликости. „Потребна су нам нека универзалистичка начела да бисмо могли успоставити критеријуме хуманости, што крајње релативистичка концепција не омогућује. Овдје се појам хуманости не узима у вриједносном смислу, већ у смислу заједничких основа човјечанства или људског рода, али је то итекако релевантно и за област вриједности, која обликује друштвене и политичке одлуке, изборе и стратегије“ (Т.Миливојевић, Увод у културну антропологију стр,68)

На основу претходно изнијетог, као и искуственог у поступку медијације, о заједничкој људској ситуацији и људској егзистенцији можемо да говоримо као о примарном људском искуству које обухвата мисли и осјећања позициониране у нашем несвјесном, а представљају искуствену срж присутну у свим људским културама. Монтењ је још у XVII вијеку рекао да урањајући у себе можемо да откријемо судбину цијелог човјечанства. Његово схватање да је јединство људског

рода истовремено субјективне и објективне природе и да се не може одвојити од плуралитета култура, медијатору даје јасне смјернице за размишљање и дјеловање. С друге стране, оно што је заједничко свим људима и у свим временима је да као одговор на своје потребе и питања о себи стварају безбројно различите облике култура. Такође је значајно да медијатор има на уму да свако друштво а тиме и појединац тежи да своју културу поистовјети с прихватљивом културом, самим тим с људскошћу, и сматра да су људи из друге културе мање људи и изван граница човјечности. Оно што објашњава преминацију културе над природом у понашању људи је да послје рођења човјека наступа период дуготрајне зависности и неспособности да обезбиједи себи опстанак, већ га у одређеној средини обезбјеђује условљавајући себе на тај начин, дакле - све што припада култури је релативно и различито. Друштвени закони које свако друштво намеће својим члановима припадају посебности, односно варирају од културе до културе. С друге стране, све што је универзално својствено свим људским бићима припада њиховој биолошкој природи, јер су природни закони свуда увијек исти, односно, универзални и нужни.

Друштвено нормиране вриједности говоре о прошлости, дају оквир живљењу у садашњости и правац у будућност, осликавају жељу за трансформацијом и очувањем егзистенције. Но, вриједности (индивидуалне и друштвене) никада нијесу биле условљеније неколицином процеса који се одвијају на глобалном нивоу, али утичу и на локалне вијредности: либерализација (људских права и односа), глобализација, интеграције (нпр. интеграција држава у ЕУ и промјена менталитета коју то захтева), медијализација (и моделима живљења које форсирају медији) и, на крају – виртуелизација (која омогућава мултиплицирање идентитета). Динамични трендови захтјевају трансформацију класичних вриједности у неокласичне, припадајуће ери потрошње, информација и играња нових друштвених улога. Класичне вриједности као што је духовност, поредак, хуманизам, јунаштво, чојство и маскулинитет суочени су с новим сетом пожељних вриједности које предводе тјелесност (у свим облицима), хедонизам, плурализам, толеранција, ирационализам и сл. Рјечју, неокласичне вриједности упућују појединаца и друштво на прелаз из духовне у материјалну сферу, умјесто етничких

културних доминанти нуде глобалне, форсирају плурализам и субституцију реалног живота – виртуелним. Претварање универзалних вриједности у егоцентризам доводи до слабљења спиритуалног вођства и ауторитета, а наглашени индивидуализам нарушава колективитет (етнички, национални). То се драматично одражава на друштва која су наглашено колективистичка/племенска, заснована на колективном моралу.

Парадокс нове епохе је управо тај да глобализација и унификација вриједности заправо производи плуралност и фрагментацију индивидуе. Неокласична особа је ослобођена моралних, друштвених и политичких стега, али и екстремно зависна од економске и информационе сфере. Мотивисана прије свега материјалним задовољствима, потрошњом и зарадом, индивидуа никада није до краја задовољна, што је спријечава да буде срећна, хармонична и задовољна својим достигнућима. Негдје на том путу мјењају се основе људскости, вриједности, вјера, пријатељства, породичне и брачне везе. Кључно стање људи који улазе у конфликт, стога, можемо означити као промјенљивост, несигурност, страх. Поново говоримо о парадоксу јер особа живи живот који не разумије и којим не влада. Есенција особе је промјењена када се сведе на захтјеве модерног доба: користи, конзумирај, забави се, те када има широку слободу с којом не може ништа осим да жели још и још материјалних добара. Иманентна кохезија недостаје времену које губи екстерну регулацију понашања, препуштајући појединца самоконтроли и саморазвоју.

Говоримо о модерној антропогенези, која настаје у условима дезинтеграције традиционалне породице, језика, комуникација, транзиције из реалног у виртуелни свијет, те трансформација културне позадине друштва. У тој ситуацији главни трендови у трансформацији вриједности су:

- Развој новог типа друштвених вриједности (интеркултуралност, међувјерски дијалог, толеранција).
- Квалитет живота који постаје детерминативна вриједност (али повезан са социо-економским питањима, не с емоцијама или моралним понашањем).

- Замјена вредносних парадигми од социоцентризма до персонализма, што значи опадање друштвених вриједности (етничких група, државе, цивиних удружења) и раст индивидуалног статуса вриједности (осјећања, здравље, сигурност, комфор и сл.).
- Промјена из социополитичких и моралних слобода у полне, интерперсоналне слободе, укључујући и слободу од контроле.
- Хедонизам умјесто одрицања за добро других. Парадигма материјалног просперитета је врхунац самоактуелизације (Baeva, 2012).

То су општи трендови, али ако разложимо главне ризике које они носе за друштво и појединца добијамо узнемирујућу перспективу:

- Губитак традиционалне културе која је опстајала стотинама (па и хиљадама) година, нестанак традиционалних вриједности модела и норми понашања на нивоу етничких група, држава и друштвених заједница, што ће трајно промјенити правац развоја појединца. Култура сама по себи, наслеђе човјечанства, занемарена је и угрожена.
- Деструкција традиционалне институције породице, пораст броја развода, једнородитељских домаћинстава, истополних домаћинстава и све бројнији самци, старење западне популације.
- озбиљни ризици повезани с растућим утицајем друштвених онлајн мрежа који укључују десоцијализацију, ауто-деструктивно понашање и пораст самоубиства млађих малољетника.
- Духовна сфера је у кризи због доминације конзумеризма и хедонизма. Комерцијализација науке, образовања и умјетности елиминише њихов хумани, образовни садржај, а с тим и повољан утицај на човјека.

Многе од наведених детерминанти новог доба или су узрок медијације, или су кључ за њен успјех. Живот се остварује кроз културну и природну сферу између којих не постоји права подвојеност. Закључујемо да је живот непрекидан процес самотрансформације, саморазвоја и самоостварења кроз културу, па је и медијација поступак који уважавајући наведено омогућава човјеку ту трансформацију.

2.4. Неке особености културног простора Црне Горе

Питање особености културног простора Црне Горе и идентитета друштва актуелизовало се с промјенама геополитичких интереса, европских интеграција и глобализације, прије свега због редефинисања модела идентификације, како колективне, тако и индивидуалне. Убрзане, ултимативне промјене које се медијски посредују у својој зацртаној неминовности захтевају од учесника да прихвате *de facto* имагинарне конструкције које се косе с устаљеним културним обрасцима. Прихватање модела споља заправо разара постојећа друштва изнутра, ствара осјећај „утапања“ а не стапања или интеграције, потчињеност доминантним обрасцима којима се треба покорити без повратног утицаја. Културна хомогенизација на глобалном нивоу захтијева брисање доброг дијела локалних карактеристика, али не у потребном процесу (карактерисаном спорашћу, постепеношћу и релативно безболном по друштво и појединца) већ у ограниченом и кратком времену³¹, у неким ситуацијама – насилно. Притисак споља и унутрашња релативизација културних и националних оквира убрзавају смјену културолошких вриједности до максимума, више их разарајући него мијењајући. Ментална миграција (посредована медијима масовног комуницирања и компјутерском комуникацијом), али и физичка (олакшана путовања) бришу границе како географске, тако и културне припадности.

Посебно је драматично редефинисање културног идентитета мањих држава, мултинационалних и мултиконфесионалних, али релативно затворених и утемељених на религијским и племенским вриједностима. Државе као што је Црна Гора, које су у новије вријеме стекле независност, налазе се у посебно сложеној ситуацији јер паралелно обављају двије радње: конституишу националне институције и заокружују свој национални идентитет и, истовремено се отварајући и прилагођавајући ширим, међународним организацијама, растачући тек створено у

³¹ Процес европских интеграција намеће одређени темпо прилагођавања законодавству ЕУ, али и преумљења становништва новим обрасцима размишљања који су страни, ако не и сасвим супротни домаћим (узмимо за примјер права геј популације и могућности прихватања нпр. истополних бракова у патријархалној средини каква је Црна Гора).

неолиберални модел медијализоване комерцијализације³². Црна Гора се реформише у више праваца: ширење медијски посредоване потрошачке културе, фрагментација националних културних образаца (у чему предњачи приморски дио државе) пред конзервативним сјевером, припрема за улазак у ЕУ и позиционирање културног идентитета у контексту Европских вриједности. Додајмо овдје и дилему која не јењава у политичкој и стручној јавности око националне припадности српском или црногорском национу, а којој се не назире крај и добићемо почетну слику конфузије око припадности културним обрасцима. Везаност за регион који је имао турбулентни историју која је, опет, изискивала националну и културну хомогенизацију изњедрила је специфичну политичку, економску и културну државну конструкцију. Колективна различитост (у односу на друге нације), која је гарантовала опстанак на турбулентном Балкану сада је препрека глобалним интеграцијама.

Слика о народима Балкана у протеклим деценијама условљавана је негативним стереотипима о „дивљим“, „крволочним“, „ратоборним“ и сл. становницима Европске периферије који гаје антицивизацијске тековине и представљају тамну страну развијеног свијета („врваре под прозором“). Ријеч „балкански“ означавала је трибалну организацију која се супротставља напретку, мрзи све што је различито и преферира конфликт над миром и просперитетом. Стога се земље Балкана својски труде да потисну своје карактеристике које алудирају на напријед наведену слику. У том кошу повремено „страдају“ и традиционалне вриједности које су суштина Црногорског културног идентитета.

Осим историјског терета, црногорски културни идентитет угрожен је плурализацијом животних стилова, економском кризом, духовном кризом (под утицајем комерцијализације), стрепњом од несигурне будућности, недовршеним међудржавним и међунационалним конфликтима, претјераним фокусом на разлике (по вјерској, политичкој и економској основи) али и на идентитетска питања. Прихватање европских вриједности и стандарда у начину размишљања и понашања

³² Ма како парадоксално звучао, овдје би одговарао термин „комерцијални национализам“, јер се ради о својеврсном брендирању националног и културног идентитета, које се догађа на примјеру Црне Горе (која постаје бренд с основом у националном поносу).

и проблематизација црногорске културне посебности, који искључују једно друго (а не би требало), карактеришу тренутно културолошко окружење грађана Црне Горе.

Долазимо овдје до суштине проблема - сукоба два схватања културног идентитета: традиционалистичког, који подразумијева да је културни идентитет једном за свагда успостављен, фиксан и стабилан, да су друштвене улоге појединцима културолошки одређене, као и вјерски и друштвени систем (конституисани кроз језик, писмо, културу) и савременог, који се посматра као лабаво конструисан и пролазан, у складу с модерним начином живота, промјенљив и комунициран технолошким средствима. Међузависност идентитета нације и његовог прихватања споља (од стране других) у случају Црне Горе изазива збуњеност и осјећање страха за будућност различитости које се глобално сматрају ретроградним.

Док се Црна Гора још бави националном хомогенизацијом, свијет којем тежи се налази у концепту постмодерног идентитета и својеврсне акултурације која локалност чини крхком. Оно што нудимо остатку свијета своди се на опште прихваћене трендове представљања: еколошка држава, карневали, музички фестивали, плаже и ексклузивни хотели, генерално - забава (Вујачић, 2013). На први поглед, наведено нема много везе с црногорским културним идентитетом. Једино поље гдје се културни идентитет може инкорпорирати је туризам и ту видимо шансу за оправдање очувања црногорске аутентичности³³, мада се очито фаворизује приморско културно наслеђе науштрб континенталног, оријенталног и других облика наслеђа. „Наиме, актуелна власт је, водећи се добром намјером да на што лакши начин унаприједи постојећи имиџ државе, одабрала спектакл као модеран „механизам”, који ће релативно брзо сценски идентификовати Црну Гору као атрактивну, медитеранску дестинацију са елементима гламура (преко гламурозних актера који партиципирају кроз сферу забаве на њеном простору). Заправо, поменути примјери показују да држава настоји да „контролише”

³³Стратегија развоја туризма Црне Горе – www.gov.me/files/1235989848.pdf

спектакле и уведе их у главни ток (националне) културе тако што стаје иза њих, у финансијском и пропагандном смислу, и постаје њихов покровитељ сматра Лидија Вујачић (Вујачић, 2013: 143). На овај начин званична политика се дистанцира од претходних стереотипа о Црној Гори, али и прати актуелни свејтски тренд комерцијализације културног идентитета и става да је културни идентитет „производ“ креиран за најшири укус по правилима маркетинга, те да је међународни имиџ државе у ствари тек његова перцепција од стране потрошача.

3. КОНФЛИКТ - ПРЕДУСЛОВ МЕДИЈАЦИЈЕ

Иако се о конфликту и преговарању може наћи доста података у стручној литератури неопходно је, ради претендовања овог рада да буде намјењен и као стручна литература медијаторима, изнијети и неке основне елементе ове теме.

Конфликт може бити дефинисан као „борба за вриједности и захтјев за статусом, моћи и ресурсима, борба у којој је циљ опонента да неутралише, поврједи или елиминише свог ривала“ (Coser, 1956: 8). Конфликт се у новијој теорији дефинише као испољени сукоб барем двије независне стране које опажају некомпантибилне циљеве, оскудне ресурсе и сметње које потичу од других људи у постизању својих циљева (Wiimot, Hocker, 2005: 9). Асоцијације на саму ријеч конфликт код појединаца су помјешане, најчешће дуалне: конфликт је природан агенс промјена на боље али и на горе. Асоцира такође на или-или ситуацију јер у њему неко побјеђује а неко бива поражен, поготову ако конфликт ескалира и стигне до суда. У сваком случају конфликт је непредвидив, неодређен и двосмислен. У теорији егзистирају два у основи различита погледа на неопходност или неизбјежност конфликта. Према једном, чији су представници Парсонс и Смелсер (Parsons, Smelser, 1956) – конфликт је девијација друштва, врста социјалне патологије. Конфликт може бити елиминисан тако што се људима који су у њега укључени да оно што желе. Сам конфликт је у овој теорији виђен увијек као дисфункционалан јер не доноси еволуцију или напредак, било друштву у цјелини било односима међу појединцима. Осим тога, конфликт није неизбјежан дио људског живота. Ова теорија доминирала је педесетих и шездесетих година XX вијека.

Према другом виђењу, конфликти су неизбјежни нуспродукти људских интеракција. Жеље и потребе нијесу идентичне, али ни чињеница да многи људи не добију оно што желе не значи да су добили мање него што им треба. Теоријски правац започео је Чосер (Geoffrey Chaucer) 60-их година прошлог вијека, а наставили Рубин, Пруит и Ким (Jeffrey Rubin, Dean Pruitt, Sung Hee Kim) (1994: 5) описујући конфликт као „перципирану дивергенцију интереса или вјеровања да

тренутне аспирације страна у конфликту не могу бити досегнуте истовремено“. Чосер (Coser, 1956) је мишљења да конфликт, иако неизбежан, није инхерентно патолошки или увијек дисфункционалан. На кратке стазе, конфликт може изгледати дисфункционалан, али дугорочно може бити функционалан и водити напретку друштва. Конфликт чак може бити конструктивна сила друштвеног живота.

Леви-Строс (1958) сматра да су конфликти различитих врста латентни у свакој култури, као и да су друштвене норме (па и закони) формирану управо да би спријечили латентне и потенцијалне конфликти (норме су ритуализован начин рјешавања конфликта). Чак је и људски говор високо ритуализован и регулисан нормама; у ствари – сваки аспект комуникације и друштвеног живота има своје норме. Појединци који не прате доминантне норме су оцјењени као девијантни и, ако су поврјеђене централне и важне норме, индивидуа може бити кажњена. Свако друштво има правила етике чије занемаривање води санкцијама.

Већина људи избјегава конфликт по сваку цијену, сматрајући га деструктивном силом која се не може контролисати, али је чињеница да се избјегавањем конфликт само пролонгира и потом неминовно ескалира. Међутим, конфликт је далеко комплекснији јер представља заједничку и основну карактеристику људског постојања, каналише конфликтну енергију која је карактеристична и за појединца и за друштво у цјелини и, што је најважније, када се њиме компетентно рукује – конфликт функционише као катализатор личних, друштвених и политичких промјена и трансформација. Људска историја је, практично, настала из низа конфликта на појединачном и друштвеном нивоу, као и тековине које данас називамо демократским, а које су послједица историјских конфликта старих и нових енергија. Демократија, људска права, права жена, слобода одлучивања и сл. Извојевани су вијековном борбом и сукобима. Циљ рјешавања конфликта је да обезбиједи простор и вјештине за управљање конфликтом на ненасилан начин, прихватање нових изазова, развијање нових односа, нове почетке. То је питање признавања и уважавања различитости,

умјетност демократије на дјелу³⁴. У наведеном приручнику за рјешавање конфликта наводи се и неколико разлога зашто је конфликт важан за демократске процесе:

- Конфликт подразумјева да су интереси разних дионичара представљени за столом за којим се доносе одлуке;
- Конфликт помаже да се открију нове перспективе и да се супротставимо уско дефинисаним погледима;
- Конфликт нам може помоћи да сагледамо послједице сопствених погледа очима оних који се не слажу;
- Конфликт нам може помоћи да боље разумијемо начине на које дефинишемо проблеме и послједице рјешења која сами предлажемо;
- Конфликт генерише нове алтернативе и већи број опција;
- Конфликт продубљује капацитете у руководство заједнице;
- Конфликт концентрише пажњу на она питања којима се треба бавити у грађењу одговорних и одрживих заједница³⁵.

Конфликти су најчешће резултат разлика у вриједностима (религијским, расним, политичким) што је послједица културолошких модела пожељног и непожељног понашања у друштву. С тим под руку иде питање принципа за које појединци или друштва вјерују да су исправни, а који најчешће произлазе из напријед поменутих вриједности. На ове темеље могућих конфликта надовезују се, готово као подкатегорије: некомпатибилност циљева, стереотипи, предрасуде, дезинформације или (најчешће) недостатак кредибилних информација, неравноправна расподјела ресурса, начин тумачења информација. На основу наведеног закључићемо да конфликт сам по себи није проблем нити крај комуникације, али то може постати уколико се не разрјешити мирним путем и на задовољство обију страна у сукобу.

³⁴ Више детаља у: *Решавање конфликта: приручник за обуку*, ЦЕСИД, Београд, 2004.

³⁵ Исто, стр. 9.

Када кажемо испољени сукоб мислимо да мора доћи до размјене порука да би се конфликт изразио, односно, мора доћи до комуникативне размјене која чини конфликт. Међузависност нам указује да конфликт неће постојати ако немамо потребу да сарађујемо с другом особом. Тек онда када смо међузависни долази до конфликта. Опажени некомпатабилни циљеви између страна у сукобу говоре да актери конфликта заправо имају циљеве који су у конфликту, односно, они могу и да се слажу али да мисле да се не слажу. Ријечју, људи могу да имају конфликт који је заснован искључиво на перцепцији.

Оскудни ресурси такође могу да буду производ перцепције. Ако заиста нема довољно ресурса, то често доводи до конфликта. Овдје је интересантно издвојити да постоје два типа генералних ставова: 1. менталитет оскудице и 2. менталитет обиља. Људи који имају менталитет оскудице сматрају да ако добијете, морате и да изгубите. Осјећају се угрожено ако неко други успије или буде похваљен. Менталитет обиља, с друге стране, извире из дубоког људског осјећања личне вриједности и сигурности. То је становиште које тврди да има много тога у свијету, и довољно за све. Аналогија менталитета оскудице је да ако једна особа добије већи „комад колача“, остали добијају мање. Менталитет обиља сматра да сви могу да добију више ако раде заједно и направе већи „колач“. Веома је значајно да медијатор препозна ком типу ставова странке у конфликту припадају. Опажајна сметња нам указује да ако једна особа нешто жели, а друга особа је спрјечава да то добије долази до сметње.

Када говоримо о нивоима конфликта препознајемо: интраперсонални конфликт, интерперсонални конфликт, интрагрупни конфликт и интергрупни конфликт.

Интраперсонални конфликт нас упућује да се ниво конфликта одвија у појединцу. Извори унутрашњег конфликта могу бити идеје, ставови, вриједности или нагони који су у конфликту једни с другима. Пошто се интраперсонални конфликт осјећа унутра, али није изражен њега не би обухватила Вилмотова и Хокерова дефиниција, мада је опште мишљење да особа што има више унутрашњих конфликта, већа је вјероватноћа да ће бити увучена у конфликте с

другима, што показује повезаност између интраперсоналног и интерперсоналног конфликта. Оба често представљају сукоб између потребе за афилијацијом и потребе за постигнућем.

Интерперсонални конфликти се појављују између појединаца. Могу се појавити међу пријатељима, члановима породице, колегама на послу, колегама на факултету, цимерима, љубавницима или потпуним странцима. У овим конфликтима, који су најчешћи у самој медијацији, стране обично директно комуницирају једна с другом. На интерперсоналности је заснован конфликт, али и његово рјешење. Његови узроци могу бити бројни, али њиховом генерализацијом долазимо до неиспуњених или занемарених људских потреба као нпр.: прихваћеност, признање, афирмација, уважавање, аутономија, припадање, јасноћа, сарадња, испуњеност, саосјећајност, забава, слобода, помоћ, искреност, хумор, инспирација, ред, учешће, планирање, моћ, разувјеравање, поштовање, структура, подршка, допринос, дијељење, толеранција, повјерење, разумијевање, разноврсност (Jannetta, 2006).

Интрагрупни конфликт представља конфликт у малој групи. Може се одвијати у оквиру породице, између чланова тима или било којој малој групи појединаца. И ово је један од конфликта који претходи медијацији. Индивидуалне разлике између чланова групе могу да утичу на то како мало групе међусобно реагују током конфликтних ситуација. Големан дефинише четири категорије емоционалних компетенција неопходних за управљање сопственим емоцијама, као и успјешно повезивање с другима у групи: самосвијест, самоконтрола, социјална свјесност и управљање односима. Самосвијест укључује способност да пратимо сопствене емоције и на тај начин процјењујемо себе. По Големану други скуп компоненти обухвата самоконтролу. Она одређује вјештине као што су емоционална самоконтрола, прилагодљивост, свјесност, поузданост, постигнуће, нагон и иницијатива. Најзначајнија способност је контрола сопствене емоционалне реакције. Трећи скуп обухвата социјалну свјесност коју чине емпатија, предусретљивост и свијест о организацији. Последњи скуп емоционалних компоненти у Големановом моделу је управљање односима, које обухвата слjedeће вјештине: подстицање развоја других, утицај, комуникацију, управљање

конфликтом, визионарско лидерство, катализацију промјена, успостављање веза, тимски рад и сарадњу. Анализирајући велики број конфликтних ситуација према Големановом моделу, Хаме је формулисао неколико могућих претпоставки о управљању конфликтима:

1. мање је вјероватно да ће појединци који су веома самосвјесни искусити негативне емоције у групама,
2. појединци ће највјероватније доћи у конфликт с оним чланом групе кога опажају као највише супротстављеног себи,
3. ескалација од обављања послова у конфликтни однос прије ће се десити у групама које користе терминологију која је иста нпр. за дебате и туче (Hames, 2012).

Интергрупни конфликти појављују се између група, као нпр.: између чланова породице, радника и управе, супротстављених уличних банди, одређених група и владе, па чак и зарађених нација. У овим конфликтима комуникација се често одвија кроз представнике. Ови конфликти знају бити веома компликовани пошто укључују више људи а њихов коријен може да сеже чак и неколико вјекова уназад.

Сматра се да се сваки конфликт одвија у фазама, а сваку од њих карактеришу различити обраси комуникација. Бран (2003) одређује шест фаза конфликта: латентни конфликт, испуњавање, ескалацију, деескалацију, разрјешење и помирење.

Латентни конфликт не подразумијева постајање отвореног конфликта већ потенцијалног конфликта, али и постојање супротстављених циљева. Латентни конфликт уз одређене догађаје (окидаче) може да постане отворен. Окидачи могу да имају различите облике као, нпр, неумјесни коментар или вербална размјена, уколико једна страна не чује добро другу страну коментар може да се схвати као негативан иако за то није постојала намјера, затим, окидач може да буде и разлика у семантици али и говор тијела који може да пренесе много тога.

Када се конфликт испољи често ескалира на виши ниво интензитета и шири се док обије стране не достигну позицију када ниједна не мисли да може да „побиједи“ у сукобу. Та ситуација обично наводи људе да одлуче да конфликт

ублаже или преговарањем дођу до његовог рјешења. Како је преговарање једна од фаза поступка медијације о њему ће бити више ријечи касније. Разрјешење конфликта за собом може оставити угрожене односе и повријеђена осјећања. Конфликт се не одвија увијек тачно утврђеним редослједом кроз ове фазе па и након разрјешења може ескалirati, или фаза ескалације може потпуно да се прескочи.

Насиље и агресија су повезани концепти који се често користе као синоними који то ипак нијесу; прије би се рекло да је насиље тек једна од форми агресије. Такође, емоција бјеса се често погрешно користи као синоним за агресију. Агресија је чин, не унутрашње стање. Емоција бјеса је често (али не и увијек) претеча агресије. Бус (Buss, 1961:1) дефинише агресију као „одговор који доноси штетан стимулус другом организму“. Дефиниција не искључује штету нанијету другој особи ненамјерно, па ако бисмо је буквално схватили – ненамјерно поврјеђивање другог (нпр. у саобраћајној несрећи) био би агресиван акт.

Аутори бихејвиористичке оријентације покушавали су да избјегну референце на унутрашња стања и интенције, па су умјесто тога користили термине као што је „оријентација ка циљу“. Барон дефинише агресију као „било коју форму понашања у циљу поврјеђивања другог живог бића које је мотивисано да избјегне такав третман“ (Baron, 1977:7). Агресија се овдје дефинише као намјеран чин, проведен у сврху изазивања физичког или менталног бола другој индивидуи или организму. Експериментални докази (истраживања Холма, Бјонквиста, Линдстрома и др. из 1989.) показали су да људи обраћају пажњу на најмање четири фактора када чин карактеришу као агресију: намјерност, степен поврјеђивања, разлог и метод. Док је агресија врста понашања или дјела, агресивност је намјерно штетно понашање. Треба нотирати и да се намјерна штетна понашања могу вршити без имало осјећања бјеса, хладнокрвно. Уобичајена је пракса да се разликују емоционално детерминисана агресија (која настаје из бјеса) и инструментална агресија (гдје је агресивно понашање само инструмент за остваривање специфичних циљева).

3.1. *Стилови разрјешења конфликта*

Када говоримо о разрјешењу конфликта незаобилазно је поменути Килман-Томасов³⁶ модел који предлаже пет основних стилова разрјешења конфликта: избјегавање, такмичење, компромис, прилагођавање, и сарадњу.

Први избор у покушају разрјешења конфликта јесте да ли се уопште њиме бавити. Могуће је просто га избјећи уз широк опсег стратегија за избјегавање које треба да предупреду сукоб. Предност приступа избјегавања је што избјегавате да изнесете ставове које би понекад могли да погоршају конфликт. Недостатак овог стила је што се конфликт никада не разрјешава и што тензија обично расте како се конфликт погоршава. То може повећати љутњу код једне и код друге стране која, када почне расправа може експлодирати. Избјегавање је успјешно само на кратке стазе.

Код такмичарског стила једна страна покушава да употреби агресивност или моћ како би победила другу страну. Такмичење се може испољити у виду пријетње, критике, опаске или употребе екстремног језика. Предности такмичарског стила су у томе што може да стимулише креативност и активира људе. Недостатак је појава ризика да се угрозе односи између страна које су у конфликту, јер побједа постаје већи приоритет него изградња односа. А највећа мана овог приступа је могућност појаве насиља.

Компромис представља стил разрјешења конфликта и захтијева да обије стране попусте како би се нашло обострано прихватљиво рјешење. Уступци морају бити међусобно прихватљиви. Предност компромиса је што често води разрјешењу конфликта. Може се користити и као алтернатива када други стилови као што је такмичење, нијесу успјешни. Његов недостатак је што може да представља најлакши излаз из ситуације, и може се користити на уштрб много креативнијих рјешења која би била боља и више задовољила обије стране. Компромис не подразумијева јак нагон за очувањем односа и за постизањем значајних циљева, већ је то млак покушај да се постигне једно и друго.

³⁶ <https://www.cpp.com/pdfs/smp248248.pdf>

Прилагођавање представља стил у ком особа наглашавајући хармонију са другом страном сузбија своје потребе. Овај приступ се назива и попуштање, или изглађивање конфликта и представља краткорочну стратегију. Предност овог стила је у томе што показујемо другој особи да се однос ставља изнад својих потреба. Овај стил је веома присутан у породици или међу блиским пријатељима. Његов недостатак је у томе што попуштање може да буде само једнострано, што ће свакако довести до угрожавања односа.

Сарадња од свих наведених стилова рјешавања конфликта подразумијева највиши ниво посвећености односу страна у конфликту. Она представља висок ниво бриге како за постизање циљева, тако и за односе између страна. Иако је то веома тешко постићи дискусија траје све док обије стране не буду задовољне што у најбољем случају може довести до тога да се однос ојача током овог процеса. Два важна начина како можемо бити конструктивни, али и да се даље крећемо ка разрјешењу конфликта јесу показивање емпатије и наглашавање заједничких интереса. Осим ових, и друге врсте понашања могу да олакшају разрјешење конфликта а то су прихватање одговорности и иницирање рјешавања проблема. Предност сарадње је у томе што доводи до најуспјешнијих могућих рјешења конфликта. Недостатак је што се често дешава да само једна страна користи овај стил, који тада неће уродити плодом. Сарадња захтијева и доста времена, енергије и вјештине које су постигнутим резултатима често и оправдане.

Треба нагласити да ниједан човјек не користи ове стилове у уџбеничком смислу. У свакодневном животу често видимо мјешавину различитих стилова.

Финалну фазу конфликта представља помирење с циљем да смање резидуалне негативности које је конфликт изазвао и омогући обијема странама да продуктивно крену напријед.

3.2. *Ситуациони фактори конфликта*

Конфликти представљају једну од основних појава у друштву јер произилазе из разлике у интересима, потребама и циљевима појединаца или група. На основу

наведеног можемо закључити да је конфликт константа људских заједница, а стање без конфликта утопија. С обзиром да се људски односи крећу на скали од једноставних до сложених, а интереси, потребе и циљеви стално мултиплицирају, шири се и поље могућих конфликта. Теоријска мисао о међуљудским конфликтима развијала се од њиховог третирања као нечег неприродног и недозвољеног, па све до става да је то елемент саме суштине људског бића, који му омогућава учење, социјализацију и каналисање друштвено непожељног понашања. Наравно, ваља поменути да су теорије конфликта отишле и у своју „десну“ страну – конструкцију „воље за моћ“, средства за потчињавање других (нацизам, расизам, апсолутизам и сл.).

Конфликти су сукобљавање некомпатибилних ставова, понашања и залагања, и веома их је тешко раздвојити на оправдане и неоправдане, посебно на личном и интерперсоналном нивоу. Одређени теоретичари, као што је Козер, (L.Coser:1967) сматрали су их неопходним за преживљавање појединца у условима психичке и физичке угрожености, дајући им могући позитивни предзнак у ситуацијама када представљају борбу за значајна добра и вриједности. За разлику од позитивног погледа на сукоб, имамо и негативну опцију у којој једна страна не само да жели да наметне своје циљеве, већ да, истовремено, неутралише, повриједи, или потпуно искључи супарника. Ипак, најчешћи исход интерперсоналног конфликта је тај да обје стране не само не успјевају да остваре своје циљеве, већ се узајамно онемогућују у томе.

Ситуациони фактори конфликта заснивају се на карактеристичним факторима попут интереса и вриједности. Природа интереса може бити веома обухватна: од материјалних (везаних за богатство и припадајућу му моћ); остваривање пословне, полне, религијске, породичне или неке друге доминације; заузимање туђе „територије“ (у пренесеном и дословном смислу); промјена пословних или породичних односа; очување постојећег стања у окружењу. У простој подјели на објективне и фиктивне (рационални и ирационални), треба нагласити да први најчешће воде успјешној, а други неуспјешној медијацији.

С интересима је чврсто повезан и фактор вриједности, нпр. тежња да се успостави брачна једнакост често почива на интересу потчињене стране за прерасподјелом породичне имовине. Такође, несклад у вриједностима (личним, религијским, друштвеним) страна у конфликту често отежава комуникацију у медијацији. Било да су у питању интереси или вриједности, елементи конфликтне ситуације су исти: постојање двије стране које су у међусобном додиру, могућности остваривања интереса обје стране су ограничене, једна страна жели да ограничи или потчини другу (понекад да је истисне и елиминише). Интензитет интерперсоналног конфликта зависи од: броја укључених страна, степена њихове укључености, степена отворености учесника за посредовање, степена супротстављености интереса (могућност или немогућност компромиса), средстава које користе сукобљене стране (груба и радикална средства, ријечи, физичка сила и сл.).

Поједноставимо – конфликт интереса настаје када су људи сагласни у жељи за одређеном институцијом, улогом или средствима, али нијесу сагласни коме би требало да припадну, односно ко би требало да их контролише. Конфликт вриједности постоји тамо гдје људи у основи нијесу сагласни у вези природе онога што сматрају жељеним карактеристикама друштвених и политичких институција. Конфликт је, тако, заправо манифестација разлика које раде једне против других. Ситуациони фактори развоја конфликта јављају се као резултат:

- неподударних циљева,
- дезинформација, недостатка информација, начина на који се тумаче информације,
- разлика у вриједностима, стиловима живота, религија, политичких идеологија,
- принципа за које се вјерује да су исправни и да их се мора придржавати,
- стварно или привидно неправедне расподеле ресурса,
- потребе да се „сачува образ“,
- начина и коришћења моћи и утицаја,

- покушаја постизања онога што се сматра законским првом, чак и када то није.

У приручнику „Решавање конфликта“ наводи се неколико ситуационих фактора конфликта:

- разлике у циљевима који се желе постићи, циљеви који нијесу јасни,
- идеологије (различита вјеровања),
- различите дефиниције породичних или друштвених улога,
- улоге које се преклапају,
- земљиште или територија,
- недостатак информација, дезинформација,
- порицање,
- потреба за контролисањем,
- недостататак вјештине комуницирања,
- лични стилови,
- ограничени ресурси, конфликти око новца, простора,
- процедуре,
- временска ограничења,
- себичност,
- зла намјера,
- вриједности.³⁷

Интраперсонални конфликти који настају као послједица класних, националних, политичких, вјерских интереса и вриједности су структурално-системски условљени и најчешће долазе споља, док су они везани за ad hoc ситуације ситуационо условљени (тренутне околности, животни положај, стресни догађаји и сл.). Сваки људски однос садржи у себи поља и носиоце конфликта, као и релације међу њима. У тим односима биљежимо три основна ситуациона фактора

³⁷ <http://www.cesid.org/images/RE%C5%A0AVANJE%20KONFLIKTA.pdf>

конфликта: борба око прерасподјеле добара; борба за стицање моћи над другим; борба за „више циљеве“. У већини случајева ови конфликти се одигравају у срединама које имају неразвијене комуникационе моделе и вишеслојну структуру.

Конфликти су комплексни процеси, али све конфликтне ситуације имају неке заједничке елементе:

- ставови: стране у конфликту опажају (углавном погрешно) једни друге или сами себе (позитивно или негативно) под утицајем емоција као што су страх, бијес, горчина, мржња.
- понашања: поступци које предузима једна страна у конфликту према другој страни, с намјером да натјера ту страну да промјени своје циљеве или да одустане од њих (сарадња, принуда, помирење, непријатељство).
- контекст: ситуација, процеси и институције које утичу на задовољавање потреба за сигурношћу, добробити, препознавањем и идентитетом. (Исто)

Конфликти су увијек комплексни процеси јер имају широк дијапазон појавних облика, варијације у манифестовању и често непредвидив ток. Међутим, може се рећи и да имају неке заједничке елементе, од којих су неки фундаментални за разумјевање конфликта.

Контекст конфликта чине социолошки, антрополошки, политички, културолошки механизми на које се надовезују процеси и институције једног друштва или више њих (у случају међународног конфликта). Додајмо овдје и елементе идентитета (личног, групног, етничког, националног и сл.). *Ставови* детерминишу понашање појединца или групе према самима себи и према другима. Ставови зависе у великој мјери од културолошког миљеа у којем се доносе, стереотипа и предрасуда према другима, али и ауто-стереотипа о самима себи. Ставови се могу градити и на основу погрешног опажања и тумачења својих и туђих емоција. *Понашање* подразумјева поступке које предузимају стране у конфликту да би наговориле или принудиле другог на разрешење сукоба.

3.3. Емоције

Емоције³⁸ су осећања која се рађају и развијају из мишљења, која никада не настају саме од себе, а мишљење и емоције су свакако когнитивно зависни процеси. Интегрисане у когницију, емоције су под директним утицајем културе (Ratner, 2000). Ако се осврнемо на Теорију активитета Виготског из осамдесетих година 20. вијека, основа друштвених и психолошких процеса су људске колективне активности (кроз које појединац учи како да поступа с предметима, другим људима или са самим собом). Психолошки феномени су конструкти који одражавају друштвене активности и културне појмове, као и друштвене везе међу људима. Ове менталне структуре су трансфер друштвених односа у унутрашњост личности, чиме се изграђује основа друштвене структуре људске личности.

Емоције имају своје карактеристике: квалитет, интензитет, бихејвиоралну експресију и организацију, којима одражавају културну делатност појединца.

- *Квалитет* – подразумева да се емоција не заснива на само једном концепту јер инволвира непосредне стимулусе (особу, предмет, понашање, догађај), друштвени контекст стимулуса, способности и потребе појединца. Према друштвеном конструктивизму емоције нијесу природне, већ су одређене ставовима, вјеровањима, проценама, жељама и садржајима детерминисаним од стране друштвених система квалитета културних вјеровања, морала и вриједности (Ratner, 2000). Нпр. интензитет емоција зависи од тога да ли је њихово изражавање у одређеном друштву дозвољено или непожељно³⁹. Постоје, међутим, неке транскulturне сличности између одређених емоција као што су страх, радост, туга, изненађење, фрустрација, које егзистирају у свим друштвима. Универзални квалитети емоција су општи и апстрактни и, као такви, разумљиви једино кроз културне појмове и дјелатности.

³⁸ Разматрање овог поглавља се у добром дијелу ослања на излагање др Зоран Миливојевића у књизи *Емоције*, Психополис институт, Нови Сад, 2007.

³⁹ Раније помињана теорије активитета не посматра емоције као усамљене и изоловане феномене већ као слику друштвене везе културних делатности.

- *Интензитет емоција* – такође се заснива на когницији и друштвеним стандардима које особа на неки начин задовољава. Веома често су везане за самоперцепцију и друштвени статус. Културни статус емоција такођеће одредити и интензитет њиховог испољавања. Различита културна поимања важности одређених појава или догађаја одређују различите нивое интензитета емоција у различитим друштвима.
- *Бихејвиорална експресија емоција* – настаје на културним обрасцима понашања. Изражавање емоција је у директној вези с различитим правилима о њиховој друштвеној прихватљивости која се уче социјализацијом, да би се касније у животу активирала аутоматски. Екман (према Matsumoto, Juang, 2007) сматра да, пошто се догодио окидач емоције, мозак реагује тако што је шаље тзв. афективном програму који похрањује прототипе фацијалних конфигурација за сваку универзалну емоцију. Прототипна конфигурација конституише универзални аспект емоционалне експресије и урођена је. Истовремено, поруку добија и део мозга где се похрањују научена културна правила испољавања емоција. Оно што тиме резултира обједињује оба процеса тако што правила испољавања могу да појачају, умање, маскирају или неутрализују универзалну експресију. Рјечју, експресивна основа емоције је свуда иста, али се разликују њена изражавања. Одређени теоретичари (Wierzbicka, Shwedwr, 1994; према Matsumoto, Juang, 2007) због тога утицај културе на емоционално доживљавање виде као сет друштвено обликованог модела који се састоји од психолошке, понашајне и субјективне компоненте. Такве везе између емоције и експресије отежавају разумјевање шта одређене емоције представљају у одређеној култури.
- *Управљање емоцијама* – засновано је на културолошким обрасцима друштва којем појединац припада. Постоје друштва која подстичу емоционалне реакције и она која их осуђују и одбацују. Карактеристика је црногорске културе да се понашање других интерпретира као пројекција карактерних црта личности (а не тренутног стања и односа), што оправдава интензитет емоционалне реакције и њено трајање.⁴⁰

⁴⁰ На примјер, ако нас неко повриједи сматрамо га лошом особом и продужавамо љутњу очекујући да особа понови негативно понашање.

- *Организација емоција* – сличности и разлике међу емоцијама такође зависе од културних образаца. Различити народи стварају различите амалгаме емоција и групишу их у оквиру општег одређења кровне емоције. Да појаснимо, нпр., неке културе обједињују емоције по претпостављеној сродности (разочарење, туга, безнађе или љубав, срећа, узбуђење), док их неке укрштају (љубав, туга, фрустрација).

Теорије о интеракцији културолошког и биолошког у сфери емоција изазивају стално спорење научника. Наиме, ако установимо да културолошки обрасци формирају претходно набројане карактеристике емоција, стоји питање како онда на њих утиче биологија. Да ли је њен утицај пресудан или споредан? Доказано је да су емоције повезане с биолошким процесима (ендокриним системом) и да људско тјело физички реагује на њих (ширење зеница, дрхтавица, грчење мишића, знојење па чак и свраб), али Ратнер (Ratner, 2000) сматра да емоције настају онда када се биолошки фактори повлаче пред когницијом која преузима посредовање између стимулуса и одговора. Такође, Ратнер тврди да се когнитивно посредовање емоција догађа у кортексу мозга гдје се обављају комплексни задаци обликовања емоција. У њему се процесуирају и сва социјална искуства, која се онда трансмитују до менталних и физичких функција, као и тјелесних процеса⁴¹, па га Ратнер назива „биолошким Тројанским коњем“ који дозвољава друштвеним искуствима да доминирају психолошким феноменима, укључујући и емоције. Из истог центра крећу хормоналне и неурохормоналне промене које регулишу брзину рада срца, температуру коже, крвни притисак и емоционални одговор.

Суштински, емоције засноване на когнитивним процесима нијесу непосредна реакција на спољашње стимулусе или биолошке активности. Односно, нијесу у потпуности повезане с психолошким претходницама и посљедицама. Према неколицини теоретичара (Cacioppo, Klein, Bernston, Hatfield, 1993; Ratner, 2000), једна емоција може имати различите основе и посљедице, као што и различите емоције могу почивати на истим психолошким супстратима. Друштвена

⁴¹ Карл Ратнер се овим феноменом бавио читаву деценију (од 1991. до 2000. године) формирајући Теорију културне физиологије.

искуства детерминишу специфичне емоције повезујући их с посебним психолошким механизмима, што ће рећи да свака средина има свој специфични механизам контроле над одређеним емоцијама.

Емоцијама се, дакле, учимо у процесу социјализације (кроз интерперсоналне реакције, породичне обрасце, школски систем, вршњачке групе, радне организације, интересне групе и сл.), која је у сваком друштву специфична. Нпр, у западним друштвима подстиче се индивидуална емоционалност, док се у азијским личне емоције сузбијају да би се постигла друштвена оријентисаност. Осим социјализације, емоције се обликују и по моделима које дају медији, а који се имитирају. Но, социјализација се не смије дословно уграђивати у индивидуални ум, посебно када су емоције у питању; актер социјализације мора бити активни учесник у овом процесу имајући у виду да цијелог живота сазнајне структуре, па и емоционалне, мјењају се у складу с културним промјенама, чиме културолошке карактеристике организују цјелокупан људски живот, како лични тако и друштвени.

Да би се разумјело значење емоција у одређеној култури и њихови узајамни утицаји, потребно је анализирати какву функцију одређена емоција има у том друштву, али и које су друштвене мисли, понашања, идеали и вјеровања „уграђени“ у њу. Разумјети конкретни културни карактер емоција значи објаснити њихове везе с начином на који људи комуницирају, размишљају и друштвено функционишу.

Виготски (Vigotski) (Т.Миливојевић, Психологија стваралаштва, 2011.) сматра да социјализација ствара нове социјално когнитивне феномене, истичући да се кроз социјалну интеракцију догађа трансформација од нижих ка вишим психолошким процесима. У тај процес уграђује се култура, и то тако што поставља друштвена правила, норме, идеале и вриједности, пожељно понашање у интеракцијама и надамце – друштвено прихватљиве облике изражавања емоција. Мали број емоција, теорија сматра универзалним: страх, тугу, радост, љутњу, гађење и изненађење.

Да ли емоције настају као продукт конфликта или оне саме генеришу конфликт питање је које ћемо посматрати тако што ћемо конфликт анализирати као животну ситуацију. Приступити емоцијама као појавама које се јављају саме по себи у свакодневном животу, свакако нам не би био од користи. Емоције су неодвојиве не само од особе која их осјећа већ и од животне ситуације у којој се емоција осјећа. Зато и најадекватнији приступ емоцијама обухвата релацију између животне ситуације или свијета с једне стране, бића или личности с друге стране и саме емоције као односа између бића и свијета с треће стране. Како је емоција увијек одговор субјекта на неко збивање за нас она представља значење једне квалитативно особене реакције бића на животну ситуацију. Зато Зоран Миливојевић (2007) износи да је прецизније умјесто појма емоција користити појам „емоционална реакција“.

За разлику од других облика људске реакције на догађаје, емоционална реакција има у себи посебан доживљајни квалитет. Када реагује на неко збивање човјек не успоставља само однос према датом збивању, већ истовремено успоставља однос према својој реакцији на то збивање. Емоционалну реакцију чине перцепција неког збивања и перцепција сопствене реакције на то збивање. Зато говоримо не само о опажању него и о осјећању, које управо разликује емоционалне реакције од другачијих реакција човјека. Иако смо емоције лоцирали у интеракцији бића и свијета, оне се не могу објаснити само овом реакцијом, без упознавања са читавим комплексом механизма који генеришу емоцију, који јој претходи и који јој слиједи. Компоненте овог комплексног механизма Миливојевић назива „модел кружне емоционалне реакције“. Увјерење, од којег се такође полази је да човјек жели увијек да се успостави складан однос између спољашњег и свог унутрашњег свијета, односно да се адаптира. Успостављање овог склада између свијета и себе не треба разумјети само као прилагођавање човјека свијету, већ као и поступке којима човјек свијет прилагођава себи. Емоције се увијек јављају у ситуацији процјене човјека да је дошло до значајне промјене између њега и свијета, што указује да је њихова функција увијек адаптивна тј. обнова поремећеног односа између човјека и свијета. Дакле, закључујемо да су емоције увијек логичне за разлику од доминантних увјерења да су осјећања ирационална и хаотична. Логику

емоције не треба тражити у општеприхваћеном „здравом разуму“ за већину људи у некој култури, већ у критеријумима и претпоставкама субјекта на основу којих процјењује ситуацију у којој осјећа емоцију. Откривањем тих критеријума и претпоставки на основу којих човјек процјењује себе, друге и свијет можемо открити логику адаптације. Управо ово може бити од значајне користи медијатору током поступка. Дакле, треба знати да се ради о приватној логици субјекта који осјећа која, као и свака логика може бити тачна или погрешна, тако да као резултат тога и свака емоција може бити рационална или ирационална, односно адекватна или неадекватна. Без обзира на тачност логике емоције су увијек усмјерене ка адаптацији и њихова намјера унутар дате логике је увијек позитивна.

Емоционалне реакције нијесу одговори на све стимулусе⁴², већ само на оне које субјект процјењује као важне. Када човјек оцјени да се дешава нешто важно и значајно он ће реаговати осјећањем, на основу критеријума, које претпостављено посједује, на основу којих ће моћи да оцјењује стимулусе. Из наведеног разлога можемо рећи да су емоционалне реакције резултат надражаја система вриједности.

На основу реактивног и адаптивног приступа Миливојевић предлаже следећу дефиницију емоције: „Емоција је реакција субјекта на стимулус који је оцјенио као важан, а који висцерално, моторно, мотивационо и ментално припрема субјекат за адаптивну активност“ (Миливојевић, 2007).

3.3.1. Настанак емоционалне реакције

Погрешно је увјерење да сваки човјек непрестано осјећа исто, тј. да су осјећања присутна континуирано. Разлог овом увјерењу је одсуство дистинкције између двије различите појаве, односно између осјета и осјећања, односно сензације и емоције. Иако им је заједничко да се осјећају, јасна разлика је да су осјети оно што је стално присутно, а да су осјећања само привремена, дакле у дисконтинуитету и само у неким ситуацијама присутна. Одговор зашто у неким ситуацијама особа реагује емоционално а у другим не реагује, можемо тражити у

⁴² Спољашње или унутрашње дражи које могу изазвати неку чулну, психолошку или социјалну реакцију.

унутрашњој логици особе, у субјективном начину на који особа приписује значење и колику вриједност приписује том значењу, а не у објективним околностима.

Можемо рећи да човјек никада не реагује непосредно на спољашње стимулусе, односно да би реаговао он мора опазити стимулус, протумачити његово значење и одредити његову важност и тај процес у себи садржи три битна елемента:

1. регистровање спољашње промјене (перцепција),
2. одређивање значења опажене спољашње промјене (аперцепција) и
3. одређивање вриједности том значењу (валоризација).

Перцепција, аперцепција и валоризација су у функцији субјекта, односно критеријуми на основу којих процјењује значење и значај стимулуса, а не у функцији самог стимулуса.

Да би дешифровао појаве из спољашњег свијета субјект се служи системом правила, кодова и вриједности које називамо референтни оквир. Важно је истаћи да људи никад не реагују на стимулусе, већ на значење које им приписују, дакле на менталне репрезентације стимулуса. Ма шта да је стимулус, тј. да ли долази из спољашњег свијета, промјена у организму или је ментална представа без извора у спољашњем свијету, он не може директно, сам по себи изазвати одређену емоцију. Сви стимулуси морају бити опажени и ментално представљени, да би тек након тога човјек одредио њихово значење и значај. Сва три чина овог сазнајног процеса који се назива примарна когниција одвијају се врло брзо, некада у дјелићима секунде, па и аутоматски и несвјесно. Ово веома брзо реаговање омогућава субјекту да се прилагоди промјенама у спољашњој средини, што некада може имати велику адаптивну вриједност, па се чак може тицати и самог преживљавања.

Дакле, субјект опажа велики број стимулуса и тумачи њихово значење, али емотивно реагује само на оне које је процијенио као веома важне. Ова важност је повезана с критеријумима у његовом референтном оквиру, односно његовим системом вриједности. Пошто се људи разликују по тумачењу и вриједновању стимулуса, и по својим вриједносним системима, за очекивати је да ће у истој ситуацији различити људи осјећати различита осјећања, а неки их уопште неће

имати. Дакле, ментална представа стимулусне ситуације је услов без кога не може настати емоција. Некада, чак није ни потребно да се субјекат налази у стимулусној ситуацији да би осјећао неко осјећање, већ је довољно да себи представи такву ситуацију, или сјећањем или имагинацијом, па да реагује осјећањем. Наведена способност људске психе да дуго контролише неке представе омогућава осјећање веома дуготрајних емоција, које траје и након престанка стварне стимулусне ситуације. Ове дуготрајне емоције називамо раположењима. Значи, основни елемент који је неопходан за осјећања је постојање значајне менталне представе, затим да јој је одређено значење, и на крају да је процијењена као важна. Специфични садржаји тог значења покрећу особу на осјећање а ако се неки стимулус процијењује као важнији то је већи интензитет специфичне емоције.

Као реакција на важан стимулус емоција је, као што је раније напоменуто, скуп висцералних, моторних, мотивационих и менталних процеса који у свом односу омогућавају адаптивну активност. Када говоримо о висцералним процесима мислимо на промјене у унутрашњим органима, висцери, које се за разлику од других реакција на стимулусе јављају код емоција. Ове промјене имају функцију адаптације јер припремају организам за потребни ниво активности. Моторни процеси доводе до промјена у моторном систему, што даље води до промјене мишићног тонуса у различитим групама мишића, па и овдје говоримо о припреми организма, односно о адаптивној реакцији. Мотивациона припрема нам указује да емоције покрећу особу на одређену активност или је пак инхибирају и чине је пасивном. Ментални процеси нам указују да емоције стимулишу менталне операције, које некада управо доводе до адаптације. Дакле, адаптивно понашање је оно што особа ради у спољашности да би се адаптирала, а адаптивна активност су унутрашњи процеси који доприносе адаптацији. Када је већ дошло до емоционалне реакције ментални систем константује да се дешава нешто важно и почиње да се прилагођава том новом приоритету који је одређен појавом емоције. Овим емоција задаје тренутни приоритет да се ментална активност усмјери у правцу бављења важном промјеном, а у циљу постизања адаптације. Из ових разлога емоције дјелују на пажњу, будност, меморију, мишљење као и на остале менталне функције. Ипак, ово дејство није исто за све емоције, јер различите емоције различито

стимулишу менталне процесе. Када је особа свјесна важног стимулуса активира мишљење с циљем да пронађе најадекватније понашање у датој ситуацији. Некада човјек није свјестан с којом стимулусном ситуацијом треба да повеже своја осјећања, па емоција постаје унутрашњи сигнал који скреће пажњу човјеку да осјећања повеже с неком стимулусном ситуацијом. С друге стране, смисао емоције је да усмјери менталне операције ка тражењу најбољег доступног понашања којим ће се остварити одређени циљ, или да промјени референтни оквир како би се унутрашња мапа прилагодила новој, непромјенивој реалности.

Адаптивно понашање је оно које доводи било до разрјешења или избјегавања стимулусне ситуације, што за резултат има успостављање нове равнотеже између бића и свијета. Из овога слиједи да је супротно адаптивном, неадаптивно понашање оно које је мотивисано неком емоцијом и не доводи до успостављања нове равнотеже. Чак и тада понашање носи тежњу за адаптацијом, па и ако није остварен циљ говоримо о позитивној намјери тог понашања.

Параметри на основу којих процјењујемо структуру осјећања су : субјективни контекст осјећања, пријатност осјећања, интензитет осјећања, трајање осјећања, временски оквир осјећања и сврховитост. Значајно је упознати са свим овим параметрима.

Субјективни контекст који указује на „веома важно“ активира емоцију. Након такве процјене мора се јавити емоција, чиме „веома важно“ постаје не активатор или окидач емоције већ њен саставни дио. Управо је та процјена саставни дио било пријатних, било непријатних емоција, односно универзални контекст било којег осјећања. Поред овог универзалног контекста мора постојати још нека специфична процјена, која омогућава доживљавање посебних врста емоција. Па можемо рећи да је сваки емоционални квалитет резултат постојања специфичног контекста, у којем субјект схвата стимулусну ситуацију. Колико различитих врста емоција постоји, толико постоји и различитих врста контекста.

Пријатност осјећања се односи на хедонички⁴³ тон, па говоримо о двије велике групе осјећања - пријатним и непријатним. У пријатна осјећања спадају:

⁴³ Hedone, грч. задовољство, ужитак, пријатност,

задовољство, срећа, радост, љубав, нада, повјерење, осјећање заштићености, итд; док у непријатна спадају страх, љутња, туга, љубомора, завист, забринутост, итд. Некада се овај квалитет (по изворно хемијској одредници валентност) изражава као осјећање с позитивном или негативном валенцом. Заједничко за ситуације у којима су присутна непријатна осјећања јесте да је субјект процијенио да је угрожена нека његова вриједност. С друге стране, када субјект процијени да је афирмисана његова вриједност доживљава пријатна осјећања.

Интензитет осјећања процјењујемо оцјенама: слабо, средње јако, јако, или изузетно јако. Веома снажна осјећања која обично кратко трају у психијатриској терминологији се називају афектима. Ако афект траје дуго с несмањеним интензитетом називамо га афективним стањем. У већини култура афекти су социјално опажени, па у равни језика за њих постоје посебне ријечи, као нпр: бијес, гнијев, паника, страва, ужас, итд. Основно правило које важи за интензитет осјећања јесте да је он у вези са значењем којим се опажа стимулусна ситуација. Дакле, ако стимулусна ситуација нарушава врхунску вриједност особе она ће осјетити најинтензивније непријатно осјећање, и супротно - ако је афирмише особа ће осјетити најпријатније осјећање. Између доживљавања пријатних и непријатних осјећања, примјетна је разлика која се огледа у томе што се непријатна осјећања доживљавају скоро дупло интензивније од пријатних (Schlosberg, 1954). Максималну непријатност као сигнал неадаптираности људи описују као неподношљивост.

Пријатно осјећање је реакција на унапређење адаптације. То што се пријатна осјећања доживљавају упола слабије од непријатних указује на постојање биолошког ограничења доживљавања пријатности. Процјена интензитета осјећања један је од параметара на основу којих се одређује адекватност неког осјећања. Некада је тај интензитет неразумљиво велики (као кад се неко боји мрава) а некада неразумљиво мали (као када се неко не боји ни у ситуацији и којој му је угрожен живот). Дакле, емоционална реакција може по свом интензитету бити оцијењена као адекватна, неадекватно снажна или неадекватно слаба реакција.

Када је ријеч о трајању осјећања можемо говорити о кратком, средњем, и дугом трајању осјећања. Кратко осјећање мјеримо у секундама или минутима. Средње трајно осјећање мјеримо у десетинам минута или сатима, док дуготрајно осјећање мјеримо данима, недељама, па некада и мјесецима. Уобичајно је да се управо за краткотрајна осјећања и користи сам термин осјећање, односно емоција, док се за осјећања средњег трајања и дуготрајна осјећања користи термин расположење и сентимент. Као што смо рекли, расположење је осјећање које траје дуго, обично из два разлога. Први је што се субјект налази у једној дуготрајној спољашњој ситуацији која изазива одређено осјећање, а други је да је субјект хронично преокупиран одређеним менталним представама, и након престанка трајања неке спољашње ситуације. Ова преокупираност може бити свјесна и несвјесна. Према томе, расположење може бити узроковано спољашњим дуготрајним стимулусима или унутрашњим представама, преокупацијама и фантазијама. Појам сентимент је уведен да би се разликовале краткотрајне емоције (које се заборављају) од дуготрајних емоција према неком објекту или ситуацији. То је хроничан однос субјекта према објекту и не осјећа се стално, већ само онда када субјект помисли на објект, или онда када је с њим суочен.

Временски оквир нам указује да емоција може бити реакција на прошлу, садашњу или будућу ситуацију. Нпр, уобичајно је да појам страх подразумијева реакцију на садашњу ситуацију у којој се особа налази. Стрепња подразумијева реакцију особе на неку замишљену будућу ситуацију, па се назива и антиципаторни страх. Особа се може сјетити и неке ситуације у прошлости од које се много уплашила, па због тога поново осјетити страх. Када говоримо о осјећању туге, она може наступити као производ осјећања на неки значајан губитак из прошлости, када особа схвати да је извјесно да ће у скоријој будућности доћи до значајног губитка, али и у ситуацији у којој се туга дешава.

Сврховитост нам показује да свако осјећање има неку своју функцију или сврху. Већ смо напоменули да је основни циљ сваке емоције адаптација. Дакле, можемо рећи да је сврха осјећања да нас на посебан начин повежу са свијетом, односно, да нас повежу са животом. Крајња сврха сваког осјећања, поготову непријатног, јесте да мобилише особу на неки облик активности који ће довести до

адаптације промјенама у спољашњем свијету или у сопственом референтном оквиру. Дакле, можемо рећи да је сврха осјећања да припреме тијело за сврсисходно понашање којим ће остварити свој циљ.

Свако специфично осјећање, било да је пријатно или непријатно, има своју специфичну сврху. Нпр, осјећање досаде има сврху да својом непријатношћу покрене особу на оно понашање које ће је довести до ситуације у којој њене жеље могу бити задовољене, односно - напуштање досаде. Непријатно осјећање усамљености има сврху да покрене човјека на тражење друштва оних људи који су му важни. Из овог се намеће традиционална подјела на осјећања која активирају и на она која пасивизирају особу. Тако можемо рећи да задовољство, срећа, нада и туга на неки начин пасивизирају особу док је фрустарција, љутња, страх, завист, љубомора, радост итд. активирају. Треба напоменути да је рефлексивно осјећање оно које субјекат не покреће на акцију већ подстиче психичке процесе.

За медијатора је важно да зна да и оне емоционалне реакције које означавамо као неадекватне имају своју логику и сврху, али у оквиру погрешних претпотставки од којих полази субјект. Те искривљене претподставке о себи, другима и свијету доводе до погрешних процјена стварних ситуација и до неадекватних емоционалних реакција као и до објективно неадекватног понашања.

Са аспекта теме коју обрађује овај рад значајно је истаћи да изражавање емоција добија посебно значење и сврху у међуљудској комуникацији, што може варирати од културе до културе. Код људи је процес вриједновања повезан са системом вриједности који је у највећој мјери продукт социјализације и персонализације. Као резултат имамо значајно разликовање људи по томе шта су за њих вриједности, и колико је одређена вриједност за њих значајна. Дакле, процес вриједновања условљен је социокултурним контекстом дате јединке. То значи да двије особе могу исту стимулусну ситуацију схватити на исти начин, али је могу вриједновати сасвим различито, што за последицу има различито емоционално реаговање. Која је од те двије реакције адекватна процјењујемо социокултурним контекстом који дефинише нормално вриједновање и девијантно вриједновање.

Разлог због којег придајемо велику пажњу емоцијама у овом раду је значај познавања структуре емоција од стране медијатора, као и чињеница да понашање које произилази из емоције има сврху адаптације, те да је у медијацији посебно добро познавање три основна типа адаптације као и неадаптивно понашање.

За осјећање љутње је типично понашање које можемо означити као напетост с циљем да се свијет прилагоди субјекту. За осјећање страха типично је понашање избјегавања или бјежања, а његов циљ је да субјект, тако што ће промијенити понашање оде из угрожавајућег дијела свијета тамо гдје ће бити безбједан. Што се тиче осјећање туге (када је стимулусна ситуација непромјењива и неизбјежна) карактеристика субјектовог понашања је пасивност, па не можемо говорити о адаптивном понашању у пуном смислу, али је активност у томе што емоција покреће менталне процесе, чији је крајњи циљ прилагођавање референтног оквира новонасталој ситуацији (аутоадаптација).

Пријатна осјећања су сигнал да је дошло до унапређења адаптације, па из тог разлога пријатна осјећања повезујемо са понашањем прилажења оним стимулусима који афирмишу неку субјектову вриједност.

Да би медијатор препознао ова основна осјећања односно основне тежње ка адаптацији потребно је описати бихејвиоралне обрасце њиховог испољавања.

Љутња представља понашање прилажења особи која угрожава неку субјектову вриједност у настојању да се она примора да промијени своје понашање. Понашање које проистиче из осјећања љутње је агресивност. И љутња и агресивност су усмјерени на понашање особе а никад на биће особе. Љутња је обиљежена невербалним и вербалним сигнаlima као и физичким насиљем. Невербални сигнали који нам указују на љутњу су укрућивање, надувавање и прилажење а имају за циљ да изазову страх друге особе. На микро нивоу примјећујемо мрштење, кривљење уста, стезање вилице, одмахивање главом, исправљање леђа, стезање пјесница итд. Иако ови сигнали нијесу универзални већ су културно условљени (али и свака особа има свој индивидуалан начин на који испољава своје индивидуалне реакције) ипак их је потребно нагласити. Што се тиче висине гласа он у љутњи варира у односу на нормалан, било да се повећава

или смањује и увијек са циљем да пренесе поруку о опасности. Вербална активност се састоји у саопштавању захтјева за промјену понашања друге особе. Што се тиче физичког насиља, код емоције љутње оно је усмјерено на промјену понашања а не на биће, и у складу са тим љутња се увијек показује „благим насиљем“ и ријетко води у теже физичко повријеђивање другог.

Страх, или боље речено страхови, припадају групи осјећања које субјект осјећа када процјењује да је угрожена нека његова вриједност а да он не може објективно да се супротстави ситуацији која га угрожава. У односу на реакцију разликујемо страх, панику, ужас и стрепњу. Код страха субјекат сматра да се може уклонити из угрожавајуће ситуације. Код панике субјект не зна да ли би могао да се уклони или не из такве ситуације, док код ужаса субјекат је мишљења да се не може уклонити из угрожавајуће ситуације. Стрепња је заједничко име за страхове усмјерене ка будућности а то су забринутост, трема и анксиозност. Код страха најчешћи образац понашања је повлачење или бјежање, односно избјегавање објекта страха. Паника је повезана с хаотичним понашањем, а ужас са реакцијама паралисања и онесвјешћивања. Треба поменути и постојање контрафобичног понашања, односно, тражења угрожавајућих објеката или ситуација с циљем да се побиједи страх.

Осјећање туге се испољава у ситуацијама у којима субјект процјењује да губи нешто што му је вриједно и за шта је емоционално везан. Губитак значајног објекта чини да особа реорганизује устројство свог унутрашњег свијета како би га поново прилагодила реалности. Дакле, туговање треба да омогући особи да се емоционално разведе од изгубљеног објекта. Туга се изражава жаловањем, које се веома различито испољава од особе до особе, али му је заједнички циљ да се особа емоционално ослободи од дате ситуације (да је прежалила или пребољела дати губитак). Током медијације значајно је примијетити и задовољство које нам показује да идемо у добром правцу, јер је то тип адаптације који је карактеристичан за пријатна осјећања, односно да је у спољашњем свијету афирмисана нека субјектова вриједност што представља унапрјеђење адаптације.

Тип одабране адаптације зависи искључиво од начина на који особа прихвата стимулусну ситуацију у односу на себе и своје могућности. Прихватање стимулусне ситуације није само приписивање значаја стимулусу, већ и одмјеравање стимулуса у односу на себе и друге аспекте ситуације. На овај начин особа оцјењује да ли је у питању угрожавање или афирмација неке вриједности. Уколико закључи да је ријеч о угрожавању особа оцјењује да ли је јача или слабија од извора угрожавања, односно, да ли може или не може утицати на извор угрожавања. Треба препознати и постојање неадаптивних понашања, односно оних понашања која проистичу из непријатних осјећања, која не успијевају да промијене стимулусну ситуацију и да отклоне разлоге који су их покренули.

Функционалност ових емоција се може препознати њиховим везивањем за временски контекст па сходно томе можемо рећи туга је емоција прошлости, љутња је емоција садашњости а страх је емоција будућности.

3.3.2. Шта нијесу емоције

Веома је значајно да медијатор познаје и нека погрешна одређења појмова емоција и осјећања. Погрешне представе о осјећањима стварају конфузију и доприносе настанку и одржавању емоционалних проблема. Ако медијатор странку пита коју емоцију осјећа често добије одговор о осјету, о понашању или о вриједносној процјени осјећања, а не о самом осјећању.

Иако се и осјет и осјећања осјећају, међу њима постоје велике разлике. Осјети су елементарни опажаји који настају надраживањем чула, стално су присутни и обезбјеђују непосредни контакт са спољашњим свијетом, као и контролу унутрашњег тјелесног стања. С обзиром да су стално присутни они су основне претпоставке за живот и за активност, па свијесно или несвијесно одржавају стање будности и омогућавају реактивност организма. Осјети се јављају и као изоловане појаве, али и као саставни дио субјективног доживљаја сваког осјећања, па ту и настаје проблем неразликовања осјета и осјећања, јер свака емоција има неки посебан начин на који се осјећа. Дакле, проблем је у неуочавању

разлике између изолованог осјета и осјета као саставног елемента осјећања. Мада је дио осјећања, осјет се не може редуковати на свој елементарни састојак, на осјет или сензацију. Иако у некој грубој топографији личности можемо рећи да сензација спада у тјелесни, а емоција у психички домен личности, некада је управо осјет стимулус који претходи неком осјећању. Увјерење да су осјети и осјећања исто је заблуда коју често уочавамо код странака, које тврде да осјећања стално осјећају, што не може бити тачно, већ то може бити само осјет. Дакле, континуитет осјета постоји док континуитет емоција не постоји, јер се оне доживљавају само у ситуацијама које субјект процјењује као значајне, а то су повремене ситуације које могу трајати краће или дуже. Осјети некад могу и маскирати саму емоцију, јер би њено доживљавање у пуном обиму значило нешто негативно за субјект. Зато нпр. особа која вјерује да само кукавице и слабићи осјећају страх, појаву сопственог страха може испољити осјећањем хладноће у ситуацији у којој се плаши. У оваквим ситуацијама особа није свјесна да се ради о страху па ће се ангажовати у оним понашањима која ће елиминисати хладноћу.

Емоције нијесу ни понашања која из њих проистичу. Као што се људи који се исто осјећају често понашају на различите начине, тако и они који се понашају на исти начин могу имати различита осјећања. Мада су осјећања често повезана с неким облицима понашања, ипак се с њима не могу поистовјетити. У послу медијатора често сусријећемо особе које поистовјећују осјећање и понашање, по формули „осјећање = понашање“. Овакво увјерење може довести до тога да човјек изгуби своју аутономију у односу на оно што осјећа, јер елиминише моменат одлуке који постоји између оног што осјећа и начина на који ће то испољити, тј. одбацује могућност бирања реакције. У крајњем, то спречава да особа осјети одређено осјећање јер се плаши губитка контроле над својим понашањем када себи дозволи да доживи одређено осјећање. У овом случају кажемо да особа има тзв. *acting-out*, што значи да осјећања изражава понашањима која су без пратећег промишљања, регулације и инхибиција. Веза између осјећања и понашања кроз која се она испољавају у савременој психотерапији полази од правила које гласи: „Свако има способност да изабере како ће изразити своје осјећање“. Овим се жели рећи да постојање неког осјећања не може бити оправдање за неприхватљиво

понашање. У овим случајевима дужност је медијатора да раздвоји осјећање од понашања, што странкама омогућава слободу реаговања и избјегавање замке да је осјећати исто што и препустити се одређеном понашању. Потребно је додати и то да понашање може да буде и „маскирано“ осјећање, па се у том случају може закључити о природи осјећања неког субјекта према објекту ка којем је понашање усмјерено.

Емоције нијесу ни процјене, ни судови о емоцијама, односно, емоција није оно што човјек мисли о ономе што осјећа или како процјењује своја осјећања, јер често ако питамо особу шта осјећа, она не идентификује осјећање већ одговара шта мисли о оном што осјећа и како то процјењује.

Осим већ поменутих разлози разматрања теме емоције у овом раду су повезани с утицајем самих емоција на комуникацију. О овој вези у Црној Гори опширно говори комуниколог Радоје Церовић, па је у циљу разумјевања амбијента у ком дјелује медијатор у Црној Гори, али као и информација корисна за саме медијаторе, потребно истаћи тај дискурс.

„Рекао бих да грађани наше државе спадају у компликоване комуникаторе, ако говоримо о просјечном становнику овог поднебља. Ради се о сувише великом степену уопштавања, али кроз контакте са страним послодавцима и менаџерима често сам слушао о чињеници да је нашим људима веома тешко било шта сугерисати или напоменути. Веома брзо закључе да се ради о личном прогону и малтретирању или мобингу, не сматрају да неко жели измјену нпр. неког пасуса у тексту, већ се углавном све доживљава као понижење и атак на личност” (Церовић, 2015)⁴⁴. Церовић такође наводи да у Црној Гори, у комуникацији, постоје параноични елементи као неповјерење, спремност на критику и очекивање критике, хипертрофија неких негативних емоционалних стања попут љутње и агресивности, што нарочито карактерише мушкарце, те туге и депресивности која је карактеристична за жене. Постоји и велики социјални и културни притисак да се живи и мисли у складу с неким рестриктивним нормама потеклих дијелом из

⁴⁴<http://portalanalitika.me/clanak/182537/radoje-cerovic-psiholog-nasa-kultura-ima-negativan-stav-prema-sreci>

домена традиционалних културних шаблона. Наиме, веома се мало цијени оригиналности и различитост у наступу, свако отворено изражавање емоција које се сматрају културно неприхватљивим. На примјер није прихватљиво исказивање среће осим на врло умјерен начин, понос се сматра „смртним гријехом“ и наилази на осуду, изражавање сексуалности је сведено на шаблонске форме. Ту је и велика оптерећеност социјалним хијерархијама и важношћу социјалног статуса, као и стресна реакција на сваки догађај који нарушава или макар пријети да наруши достигнути социјални статус, амбивалентност (обожавање и мржња) према онима који су на тој лествици изнад и слично. Све у свему, то се уклапа у забрињавајућу претпоставку да је Црна Гора једна од држава са највишим нивоом депресије и анксиозности, односно поремећаја расположења, у свијету. Склони смо да вјерујемо да се ради о културним матрицама, а не о некој врсти генетског кода или „националног темперамента“. Сувише је примјера у којима људи с овог поднебља постижу супериорне пословне и комуникацијске резултате у другим амбијентима, у иностранству. Наравно, ту је и одређени проценат оних који имају „синдром војводе Драшка“ (из „Горског Вијенца“) и који не само да се не уклопе у било какву различиту културу и њена правила, већ је са огромном дозом агресивности и на бази сопствених вриједносних параметара срозавају на ниво мизерног. То су оне чувене реченице у којима се стари европски народи и њихове културе и обичаји надмено квалификују као „несојски“, јер у кафани плаћа свако за себе, или се не знају обући, или возе лоше аутомобиле, чекају ред „ка овце“ и томе слично. Наведено понашање је, суштински, имплицитно признавање сопственог дубоког осјећаја инфериорности. Довољно је рећи да у данашњим условима практично 90 одсто извора стреса могу бити на директан или индиректан начин повезани с комуникацијом.

Квалитет живота, а тиме и здравље, успјех у послу, каријери и слично, драматично су повезани с нашом комуникацијом, односно емоционалном модулацијом. Практично не постоји аспект људског живота у којем комуникација не игра централну улогу. Довољно је размислити о љубавним, пријатељским, брачним и породичним релацијама и схватити који проценат нашег постојања на овом свијету зависи од комуникације. Некада смо, на примјер, мислили да је

когнитивна интелигенција (QI, коефицијент интелигенције) нешто што може да направи разлику између особе која претрпи неуспјех у пословном свијету и оне која је екстремно успјешна на том пољу. Истраживања показују да је „тежина“ тј. важност тог аспекта вишеструко мања од утицаја комуникације и емоционалних процеса“⁴⁵.

3.4. Медијатор као посредник у конфликту

Према црногорском Закону о посредовању (члан 12), медијатор може бити лице које испуњава законом прописане опште услове за рад у државним ирганима и слjedeће посебне услове:

- да има високу школску спрему,
- да има најмање пет година радног искуства у струци,
- да је завршило одговарајући програм обуке за посредника.

Изузетно, за посредника се може поставити и лице које не испуњава посебне услове из става 1 овог члана, ако посједује стручно знање и практична искуства за одређену област посредовања.

Медијатор је трећа, неутрална особа у поступку медијације, особа која нема право одлучивања већ својим активностима помаже и подстиче странке у конфликту да постигну споразум (нагодбу). Медијатори се разликују у односу на степен активности којима се укључују у рјешавање спора: од оних који само слушају дијалог између странака и интервенишу само у случају када се страсти узбуркају, до заговорника активне улоге која подразумијева укључивање у дијалог кроз постављање питања, предлагање опција за споразумно рјешење спора и израду завршног споразума. Даља подјела могла би обухватити медијаторе „уског приступа“ (усредсређене само на предмет спора) и заступнике креативног преговарања (преговарања базираног на интересима ван правног аспекта,

⁴⁵ <http://www.portalanalitika.me/drustvo/tema/147497-crnogorski-graani-su-komplikovani-komunikatori>

концентрисаног на потребе и интересе странака који се скривају иза очигледног проблема). И, коначно, имамо подјелу на фацитативне и евалуативне медијаторе. Фацитативни медијатори помажу странкама у процесу преговарања (најчешће активним слушањем и без много интервенција) тако што их наводе на интроспекцију и самосагледавање сопственог захтјева. Евалуативни медијатори, пак, концентришу се на основаност тужбеног захтјева и процјењују како би на њега реаговао суд.

На процес медијације свакако утиче карактер и темперамент медијатора, његово образовање (од кога зависи да ли ће форсирати правни или емоционални аспект конфликта), као и животно и радно искуство. Али, прије свега, медијатор мора да има и такве личне особине које су непходне да се успостави однос повјерења и сарадње са странама у конфликту. Приручник за обуку медијатора (Пажин и др. 2009. стр. 48). наводи сљедеће особине које су предуслови за обављање посредничког посла:

- познавање и разумијевање самог себе и других, да би посредник могао другима да помаже,
- самопоуздање кроз самоувид у своје способности и самокритичност,
- увид/свијест о својим осјећањима, кроз способност самоконтроле, да се савлада, да има стрпљења и да буде смирен,
- емпатија, која представља способност поистовјеђивања са странкама, саосјећање са странкама кроз уважавање и разумијевање њихових осјећања, мисли, ситуације у којој су се нашле; посредник треба да зна да прихвати емоције странака, да омогући да се емоције безбједно искажу и да се интензитет емоција смањи, како би се странке суочиле с проблемом,
- поштовање личности, као хумани захтјев према односу с другим људима који омогућава добре међуљудске односе,
- креативност у рјешавању проблема, кроз подстицање странака да сагледају проблем из више углова и увиде разноврсна рјешења истог проблема,
- смисао за хумор, кроз одмјерену примјену, може допринијети стварању позитивне атмосфере, отклањању напетости,

- ауторитет, част, углед и повјерење, који су видљиви из професије и личности посредника, без посебног указивања на то, а огледају се у примјени професионалних знања у садејству са посредниковим позитивним особинама и системом вриједности,
- професионализам као преданост послу и као успостављање одговарајуће љубазне, професионалне дистанце, без приближавања идеји било које стране у сукобу,
- сарадња и тимски рад с копосредником,
- мотивацијска енергија и оптимизам, као и вјера у успјешност (Пажин и др. 2009. : 48).

У припреми посредовања улога медијатора је кључна и огледа се, прије свега, у планирању и организовању самог поступка тако да он иде по плану и да се предвиди и избјегну било какве компликације. Његова улога у овом сегменту је савјетодавна и почиње упознавањем са странама у конфликту (при чему је дужан да их упозна с поступком), да обезбиједи њихово присуство, те да се детаљно упозна с узроцима спора и издвоји спорна питања.

Фаза вођења посредовања захтијева од медијатора да суверено влада ситуацијом како би успоставио ауторитет и обезбиједио повјерење странака. У том смислу он мора да поставља јасна правила комуникације, да буде усредсређен на рјешавање проблема, поштује начело повјерљивости, али и да прекине медијацију уколико је то нужно. Сам процес од медијатора тражи вјештине вербалне и невербалне комуникације, стрпљење, способност анализе, постављања правих питања и инвентивност, јер медијација у сваком тренутку може кренути неочекиваним током. Особа која посредује у конфликтима мора бити отворена за најразличитије ситуације, али не да би наметнула рјешења, већ да би подстакла странке да их саме нађу тако што ће промијенити угао гледања на проблем. Такође, мора знати када је медијација у безизлазној ситуацији и како је прекинути.

Вјероватно најтежа фаза поступка посредовања је навођење странака да постигну договор. У том смислу медијатор мора да развија позитивну атмосферу како би, непристрасно, свим странкама подједнако дао прилику да искажу своје

ставове, при чему успоставља равнотежу моћи неопходну за позитивно развијање преговора. Такође треба да помогну странкама да препознају реалне разлоге конфликта и стварне потребе скривене иза званично изложених захтијева, како би постигле јасан и спроводљив споразум, основни је задатак посредника.

Предуслов успјешне медијације су, заправо, интерперсоналне комуникационе вјештине посредника, на које се надовезује формално образовање и стручно усавршавање. Зашто интерперсоналне комуникационе вјештине? Из једноставне чињенице да интерперсонално комуницирање (у овом случају означено као процес медијације) има изразиту сврсисходност, оличену кроз рационално постављен циљ, уз мотивационо-динамички аспект који је одређен менталном и психичком структуром личности⁴⁶.

Комуникациона компетентност у интерперсоналној комуникацији одређена је низом човјекових способности којима се остварује прилагођавање конкретној ситуацији како би се остварили стратешки циљеви комуницирања. Комуникационе компетенције за интерперсонално комуницирање обухватају низ вјештина, од којих ћемо издвојити оне неопходне за медијацију: вјештина слушања, емпатија, препознавање и давање фидбека, интроспекција, вербализација ставова, артикулисање одговора, контролисана вербална и невербална комуникација и сл. На наведене карактеристике (и вјештине) квалитетног медијатора надограђује се стручно усавршавање које подразумијева: тренинге, међународне скупове, праћење дешавања и новости у области медијације, интервизијске и супервизијске састанке и сл.

⁴⁶ Напоменимо овдје да је процес интерперсоналног комуницирања суштински идентичан медијацији, тј. персуазиван. Суштина персуазије је да се размјеном порука утиче на мишљења и осјећања саговорника (у смислу њиховог потврђивања, корекције и мијењања), али и самога себе како би се остварио планирани или симултано постављени циљ комуницирања.

4. МЕДИЈАЦИЈА У ЦРНОЈ ГОРИ – РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Вриједности модерног свијета интензивно мјењају своју оријентацију што указује на промјену човјека као субјекта и извора вриједности. Модерна антропогенеза се развија у условима дезинтеграције традиционалне породице, језика, комуникација, у условима транзиције из реалног у виртуелни свијет и персистентне трансформације културне позадине. У оваквој ситуацији, главни трендови у вриједносној динамици воде развоју нових типова друштвених вриједности, прилагођених квалитету живота као детерминативној вриједности. Ипак, витална вриједност која се намеће је друштвено-економског карактера јер се повезује с високим приходима, значајним слободним временом и стицањем различитих добара (од имовине до екстремне забаве). Промјена вриједносних парадигми обавља се у транзицији од социоцентризма ка индивидуализму, што подразумијева растакање статуса друштвених вриједности (унутар етничких група, држава, грађанских асоцијација) и уздизање индивидуалних вриједности (лични живот, осјећања, здравље, безбедност, комфор и сл.) – вриједности слободе, али не онакве на какву смо навикли (морал, политика, филозофија), већ полне, интерперсоналне, образовне. Порасла је вриједност хедонизма, и то хедонизма као фузије информационог друштва и потрошачких друштвених вриједности. Парадигма материјалног просперитета као највише форме људске самоактуелизације нарушава се ослобађањем под условима информатизације рада, значајног слободног времена и раста квалитета живота (Ваева, 2012).

Модерно друштво не само да проглашава ове вриједности већ и живи по њима. Ризици које се све чешће помињу у вези ове, фундаменталне промене, могу се сажети у сљедеће:

- Поменуте тенденције врло вјероватно воде губитку традиционалне културе и виталног маскулиног свијета који је постојао хиљадама година и који сада нестаје под утицајем глобализације и информатизације културе. Анихилација традиционалних вриједности, модела и норми понашања формираних на нивоу

етничких група, држава и друштвених заједница воде промјени животног стила у оквиру еклектичних, информационо отворених културних услова који стварају већу отвореност и нестабилност индивидуалне личности. Култура сама по себи, наслеђе креирано од људи више није апсолутна вредност, запоставља се, иновира или једноставно – одбацује.

- Деструкција породице као институције представља озбиљну опасност за опстанак традиционалних културолошких образаца. Процес породичне деструкције у Црној Гори почео је деведесетих година прошлог вијека, праћен повећањем стопе развода, нетрадиционалних бракова; урушавање родних разграничења формира не само нови систем репродукције, већ и другачији тип човјека способног да живи сам или да мјења своју природну есенцију.

- Озбиљни ризици су повезани и с трансфером вриједности у виртуелни свијету, друштвене мреже, што компликује реалну комуникацију и способност рјешавања виталних проблема, развијајући деструктивни начин размишљања и аутодеструктивно понашање. Интерперсонална комуникација се замјењује виртуелном имитацијом, као и важне сфере односа као што су љубав и пријатељство.

- Духовна сфера показује се као нова зона ризика, уведена у кризу под утицајем потрошачког друштва и хедонизма. Фундаменталне науке, образовање и умјетност у својим традиционалним формама, губе водећу позицију у постмодерној култури. Комерцијализација и прагматизација ових сфера у постиндустријском друштву елиминишу њихов хуманистички, едукативни садржај, као и њихов развојни утицај на човјека. Упркос брзом развоју научних технологија и активне експанзије научног утицаја на цивилизацију треба напоменути да је теоријска наука слабо повезана с апликативним резултатима, на периферији развоја друштва потрошње и забаве. Посљедица кризе хуманистичких знања је либерализација морала и духовних императива; едукација се замјењује формирањем непримјењивих вјештина и способности; умјетност не задовољава већ забавља човјека, уздижући његове најниже потребе на највиши ниво.

У ери информација неки ризици су изазвани развојем вриједности слободe, која се у неким ситуацијама тумачи као информациона слобода. Термин „информациона слобода“ упућује на могућност да појединац буде извор, баријера или трансмитер информација не одговарајући за њихов садржај и посљедице које оне могу изазвати у масовним медијима. Свако може бити извор непровјерених (или чак лажних) информација које могу имати значајан утицај не само на друштвену, већ и на политичку стабилност. Мисли се, прије свега, на дестабилизацију система индивидуалних и друштвених вриједности кроз оглашавање и масовне медије, информације и филмску индустрију, чија доступност расте с нестабилношћу и кризом друштвених односа. Отвореност информација и зависност њеног садржаја од сваког субјекта мултиплицира ризик за модерну културу и рађа нове типове неслободe, као што су манипулација јавним мњењем, дезинформисање друштвених група, мјешање у приватност грађана и сл. Губитак супстанцијалне основе егзистенције повезане с биолошком и друштвеном природом човјека, његовом тјелесношћу, припадањем етничким групама, полу, нацији и породици твори неку врсту симулакрума, мјењајући његову појавност без константне супстанције. Слобода се замјењује мултиплицираним улогама у простору који формирају модератори, осјећања добијају виртуелне форме, губећи есенцију која их повезује са значењем живота.

4.1. Специфичности црногорског менталитета

Црногорско друштво је обиљежено многобројним основама за конфликте: стереотипима, предрасудама, установљеним обрасцима понашања, наглашеним маскулинитетом, култом материнства, мултиетничким и мултиконфесионалним тензијама, од којих су већина посљедица културолошких образаца, али и распада СФРЈ, ратова у окружењу, економске кризе, спољних утицаја и транзиције. Друштво у вишедеценијском периоду *активног чекања*, несигурности и неизвјесности, у великој мјери је осиромашено и подијељено између елите и осталих.

У истраживањима Радоја Церовића истиче се да мала друштва нуде веома мали број социјалних хијерархија у којима се појединац може „опробати“, а у Црној Гори се то углавном своди на питања физичке снаге и агресивности с једне или богатства/моћи с друге стране. Социјалне хијерархије код жена су оптерећене низом традиционалистичких начина размишљања о улози жена у друштву, о њиховом праву на изражавање сопственог мишљења, као и о праву на изражавање сексуалности, што додатно компликује друштвену слику. Додајмо томе да, према истраживањима, степен алтруизма и солидарности у Црној Гори десет најгорих на свијету (WorldGivingIndex) и добићемо комплетну слику заједнице - слику о усмјерености на себе (на сопствени бол и патњу), осјећај безнадежности и искључености из друштва. Према истраживањима, мушкарци у Црној Гори имају најмањи ниво иницијативе у региону. Аутор поменутих истраживања наглашава да је некомуникативност између полова „нешто што би било такође вриједно истраживања, рекао бих да је иницијатива од стране мушкараца веома мала, да је све скопчано са страхом/аксиозношћу од неуспјеха и одбијања. Женама је, с друге стране културно забрањена иницијатива, што је скопчано са традиционалним вриједностима“.⁴⁷

Говорећи о менталитету црногорских грађана, Церовић објашњава да је то једна нејасна категорија, те да је можда боље говорити о култури нације (као скупу имплицитних и експлицитних система вриједности и убјеђења која су већински раширена у некој нацији). Нека истраживања (којима Црна Гора није покривена) се баве појмом „односа према позитивним емоцијама“⁴⁸. Несумњиво је да убјеђења захваљујући којима људи бјеже од „позитивних искустава/емоција“, сматрајући их нелегитимним и опасним, не може само по себи да доведе до колективне депресије, али може да успостави општи дисбаланс у корист негативних осјећања, који и те како погодује развоју депресивних и анксиозних стања, објашњава Церовић и

⁴⁷<http://portalanalitika.me/clanak/147497/crnogorski-gradani-su-komplikovani-komunikatori>

⁴⁸ Аутори наводе нпр. Иран као један од примјера земље у којој постоји негативан однос према срећи, позитивним емоцијама и хедонистичким искуствима. Притом аргументују како у тој земљи људи често вјерују да се не ваља смијати, јер ћете то платити (плакањем) накнадно, да не треба бити поносан на сопствена достигнућа и њима се дичити у друштву, јер ће стићи казна „урокљивих очију“. Могуће да смо поријеклом Персијанци (Иранци), не знам шта ви мислите? - шаљиво се пита аутор.

додаје да многи други фактори који су такође заступљени у социјалној култури Црне Горе погодују ономе што теоретичари попут Селигмана називају „наученом беспомоћношћу“.

Сматра се да је индивидуализам, усамљеност и осјећај изолованости један од важних фактора који погодује развоју поремећаја расположења. С друге стране, у Црној Гори је спроведено истраживање УНДП (Фонд за развој Уједињених нација)⁴⁹ које показује да просјечан Црногорац, искључујући најужу породицу, има повјерења само у још (просјечно) двије особе, што је пуно испод просјека региона и ЕУ. Најновија истраживања агенције Галуп (Gallup) потврђују ове налазе. У оквиру истраживања, у 138 земаља широм свијета спроведено је испитивање о томе да ли су предходног дана испитаници доживјели различите „позитивне емоције“. Упитани су да ли су у нечему уживали, да ли су се смијали, да ли су одморни, да ли су се према њима други односили с поштовањем, као и да ли су научили нешто ново и занимљиво. У Црној Гори проценат позитивних одговора износио је 57%, што је доводи до шеснаестог мјеста од дна лествице.

Поменуто истраживања, страх да се не наруши патријархални култ мушкарца-ратника и страх од сагледавања сопствених порива и жеља који су социјално неприхватљиви, такође нам може приближити средински миље у ком дјелује медијатор у Црној Гори. Промјене у том домену, како каже Церовић, „захтијевају дубоке захвате у структури културних норми“.

У популацији веома присутна депресија се дефинише и као „научена беспомоћност“ што се директно претаче у фрустрацију, осјећај запостављености, повријеђености. Код мушкараца (поготову у црногорској култури) то се претвара у љутњу и агресивност, бијес. Мржња није ништа друго него последица те беспомоћности, осјећаја да је немогуће било шта промијенити и утицати на догађаје. Мржња не доприноси промјенама у друштву, као што ни огорченост није релевантан замајац друштвених промјена. „Право“ на мржњу се у Црној Гори доживљава као нека врста основног људског права, а у суштини ствара само још мржње. Слично је и с агресивним оговарањем, неком врстом злонамјерне

⁴⁹<http://portalanalitika.me/clanak/147497/crnogorski-gradani-su-komplikovani-komunikatori>

присмотре и критике, што само доприноси потреби за прилагођавањем (конформацијом) постојећем и већинском мишљењу и шаблону. Сигурно се не развија ни независност, ни креативност ни социјална ангажованост осим на већински прихаћеним шаблонским иницијативама. Церовић као интересантна наводи и истраживања по којима земље у којима су заступљене неке генетске предиспозиције за депресију (попут „s“ верзије гена 5-HTTLPR) у суштини имају релативно низак ниво тог поремећаја, што углавном приписују „колективној свијести и неиндивидуалистичком начину размишљања.“

Познавање културе простора у ком се дешавају спорови и у ком медијатор дјелује, са свим претходно наведеним чињеницама омогућава му да приступи свом послу на начин који ће му омогућити да лакше упозна актере поступка, њихов проблем тј. приступ проблему, а тиме и да препозна путеве према рјешењу.

Ако посматрамо медијацију у Црној Гори у периоду од 2009. до 2014. године, можемо закључити да је у том периоду било укупно 5286 медијација, у којима учествују најмање 2 особе што износи око 12 хиљада⁵⁰ особа које су директно укључене у тај процес и сигурно још толико посредно укључених. Највећи број актера посједовали су особине које указују на недостатак комуникације, несхватање и непознавање различитости како у људима, тако и у ставовима.

Посљедица изостанка адекватне комуникације је да у Црној Гори, у просјеку, за годину дана црногорски судови имају прилив преко сто хиљада спорова⁵¹ у које је укључено најмање двјеста хиљада људи, односно око трећине цјелокупне популације. У свим тим случајевима кроз правну комуникацију одлуке доноси неко други (суд) што производи незадовољство најмање половине учесника, некада и више од половине. Медијација даје шансу за комуникацију, даје шансу човјеку (уважавајући све напријед речено) да кроз своје вриједности, узимајући у обзир исто то и код противника знају да му нико не намеће решење, да сам ријешити свој спор чиме добијамо задовољство свих. За такву

⁵⁰ Подаци центра за медијацију Црне Горе, www.posredovanje.me

⁵¹ Према подацима Судског савјета за 2013. годину прилив предмета у свим судовима у Црној Гори износио је 114128 и био је већи у односу на 2012. годину и то за 20689 предмета односно 18,13%

могућност у Црној Гори определијелило се у периоду 2008-2014. око 15000 хиљада грађана. Ипак, у 2013. години, примљено је 114.128 захтјева да се спорови ријеше путем суда.

По мишљењу комуниколога и психолога Радоја Церовића, основни проблем грађана Црне Горе је оптерећење друштвеним хијерархијама и статусима, као и доследно држање сопственог културног обрасца које укључује огромну дозу агресивности и немогућност уклапања у различите културе и њихова правила. Уз већ предходно поменути Церовићев дискурс (са 71. стране) све се уклапа у једну забрињавајућу претпоставку да је Црна Гора једна од држава са највишим нивоом депресије и анксиозности, односно тзв. поремећаја расположења у свијету⁵², сматра Церовић⁵².

4.2. Проблематика родних односа – предмет истраживања

Посебан вид медијације, којим се бавимо у овом раду, припада корпусу брачног посредовања. Истражујући могућности за спровођење емпиријског истраживања, дошли смо до закључка да је управо поље брачних односа оно на коме се „ломе копља“ антрополошких и културолошких образаца у Црној Гори, одсликава тренутни систем друштвених вриједности и, на крају, својеврсна друштвена патологија. Према подацима Завода за статистику Црне Горе (MONSTAT), сваки шести брак у ЦГ заврши се разводом, док број склопљених бракова опада из године у годину. Табела која слиједи приказује број склопљених и разведених бракова у периоду 2009-2012. година:

Табела 1: Број склопљених и разведених бракова у периоду 2009-2012. год.

Година	Број склопљених бракова	Број разведених бракова
2009.	3.829	456
2010.	3.675	-
2011.	3.528	-
2012.	3.305	515

Извор: МОНСТАТ

⁵² Исто

У првих 11 месеци 2013. године забиљежено је 388 развода. Географски, најчешће се разводе Подгоричани, Барани, Херцеговљани и Никшићани. Интересантно је да у традиционалним срединама као што су Шавник, Мојковац, Жабљак, Плужине развод и даље представља изузетак.

Према подацима МОНСТАТ, у Црној Гори је у истом периоду забиљежен и пад броја рођене дјеце. У 2009. рођено их је 8.642, а у 2012. 7.459, што узрокује и пад природног прираштаја са 2.780 на 1.537. Према прогнозама америчког Демографског института, Црна Гора ће 2050. имати 10% становника (око 62.000) мање.

Према подацима 60 до 80% захтјева за развод покрећу жене. Најчешћи узрок је превара и насиље у породици. На трећем мјесту је супарништво између брачних партнера, односно, сукоб око доминације у породици, што и јесте посљедица смјене културолошких образаца. Наиме, у традиционалној црногорској култури супарништво између мужа и жене није постојало јер су друштвене улоге биле чврсто фиксирани: мушкарац је радио, зарађивао а жена радила кућне послове и одгајала дјецу. У ситуацији економске и менталне еманципације жена породичне обавезе се прераспоређују, што велики број бракова води директно у – кризу.

4.2.1. Мушки принцип

Када се говори о родним односима у Црној Гори, форсира се питање традиционалног модела понашања, тј, маскулинитета као општег мјеста и обрасца, ријетко улазећи у чињеницу да овакви модели, ма колико да су чврсто постављени, не узимају у обзир појединце који их често крше⁵³. То, ипак, не умањује функционални потенцијал датог модела у детерминисању савремених друштвених односа, сматра Бановић (2011). Недељковић (2010) чини напоре да истражи колико су традиционалне представе уопште функционалне у данашње вријеме (сматрајући да је маскулини образац важан за разумјевање културе Црне Горе), какву улогу он има у етничким, међуетничким и личним односима, те како се најчешће манифестује (кроз прилагођене форме агресивности, хетеросексуалности,

⁵³ Уопште, мана модела понашања је то да су засновани најчешће на стереотипима и наративима.

ауторитарности, лијености, хомофобије, доминације и сл.). Нас свакако интересује маскулинитет у два аспекта: као етнички сигнал/стигма и као модел идентификације са ужим националним групама (и унутаргрупне класификације).

Маскулинизација јавне сфере, политичке мапе друштва и друштвених односа у теорији подразумијева маскулинитет као друштвену, политичку и едукативну стратегију али, можемо ли га посматрати као јавни дискурс? Антропологија 21. вијека, чини се, разбија традиционални концепт културе као стабилног и хомогеног система вриједности и увјерења група и заједница, престаје бити теоријска наука и губи ауторитет „на основу којег уопште и добија прилику да утиче у процесу преговарања и одлучивања о томе како да уредимо свој колективни живот“ (Milenković, 2007:122). Маскулинитет представља својеврсну форму политике идентитета у којој се једна друштвена група (мушкарци) бори да буде призната као неупитно доминантна и основна за препознавање националног идентитета. Унутар друштва, маскулинитет се намеће у неколико контекста: политике (која искључује друге групе – жене, мањинске групе исл.); културе (историја, књижевност, наука); економије (негирање права жена и дјете на рад ван домаћинства); религије (негирање једнакости пред богом). Културни релативизам, који доноси антропологија крајем 20. вијека, разара стандарде као истине и апострофира индивидуалне претпоставке, пратећи тако друштвене тенденције за преиспитивањем културних образаца и унутрашњих друштвених стандарда. У Црној Гори свједочимо процесу ревизије традиционалних родних модела кроз број, друштвену позицију, моћ, културу и др., односно кроз грађанско (људска права, дужности, улоге и идентитете) vs. племенско (традиционалистичко, колективистичко, маскулино). Помјерање локуса моћи с мушког принципа друштвене организације слаби његову легитимност, ауторитет и интегративни капацитет у социјалном смислу. Глобалистички трендови, који у Црну Гору долазе кроз тежњу за евроинтеграцијама, слабљење традиционалне породице и економска доминација жена, у великој су супротности с постојањем „односа угњетавања, доминације, маргинализације и експлоатације“ (Benhabib, 1999:401). Групна права (као што је маскулинитет) подразумјевају лидере из доминантне групе (у овом случају мушкарце), те представљају инструмент потчињавања жена (Spinner-Haley,

2001: 84). Културни идентитет, тако, постаје арена у којој се води борба за превласт и самоодређење.

Када говори о традицији, Хандлер је дијели на научну и колоквијалну. Научни концепт посматра традицију као неограничени ентитет који заправо није објективно својство феномена, већ представља процес сталне интерпретације – приписивања значења у садашњости (Handler, 1984:273-290). Колоквијални концепт дефинише категорије ограничености, датости и есенције, аутентично (изворно, традиционално, нетакнуто) (Handler, 1986). С овим погледима на традицију повезана је и лажна дихотомија између традиције и модерности, као фиксираних и међусобно искључених стања. Но, традиција је флуидна, њен садржај је редефинисан и конструисан унутар сваке генерације, што имплицира да традиција укључује и елементе дисконтинуитета (Linnekin, 1983: 242). Она је асоцијација на прошлост с моралном тежином културе.

Црногорски маскулинитет заснован је на примарној вриједности онога ко наставља лозу и пали славску свијећу. Кћери су по традицији „божја казна“, „туђа вечера“, „несрећа у кући“. За мушкарца је непристојно да носи бремене, „ради ка жена“, па чак и да скутом додирне колијевку. „Нормална реакција мушкарца била би ова: свештеник, старешина гарде код кнеза Николе, неће да подигне са земље дјете кнежево које вришти јер ни код куће не подиже ни своју рођену дјецу“ пише Бановић (2011). Мушкарац је господар и господари, жена служи и слуша. Љубав је немушки, нехеројски елемент живота, преци и потомци – то је мушко и херојско јер служи одржању братства, племена и народа. Ако покушамо овај модел да смјестимо у данашње вријеме, у данашње политике идентитета и људских права добићемо сам извор социјалног парадокса црногорског друштва – редефинисање родних улога док се још увијек активно играју.

Бановић (2011) сматра да је највећи проблем црногорског мушкарца, заправо, његова невидљивост јер, иако су наративи овог подручја пуни прича о херојима и јунацима, нигдје нећемо наћи самог мушкарца и његов реалан положај у свакодневном животу. Не треба заборавити да играње родних улога подразумијева одређене стандарде/норме које појединац мора да испуни, и то је оно што видимо

разматрајући традицију ових простора. Међутим, кроз модел не видимо да ли су мушкарци уопште успјевали да испуне очекивања, па ни како се догодила деформација родне улоге. И шта се уопште дешава када мушкарац не успије да се уклопи у родне стереотипе? Социолози кажу – трпи осуде друштва, што неминовно води ка психолошким последицама, ниском самоврједновању (напор да се оствари „идеални ја“) и тзв. „трауми родне улоге“ која се догађа када се улога ипак испуни, али то испуњење оставља трауматичне последице. Овдје, заправо, говоримо о томе какав неко јесте, а какав би требало да буде, о обрасцу идеализоване особе која је у реалности практично немогућа.

Традиционална црногорска тежња ка херојским улогама може се објаснити бројем ратова које је ова нација водила у прошлости (историјским разлозима), чак и у погледу дискриминације жена (жена не може да носи оружје, дакле – није вриједна као човјек). Даље, ситуације од јавног интереса су те које стварају хероје (борбе, кризе), али и антихероје, негативне примјере на којима се учи шта „мушкост“ није. Узмимо само традиционални образац херојства Његошевог „Горског вијенца“, који у себи садржи све елементе хероизма: имамо хероја (владика Раде), антихероје (потурице), подвиг („а у руке Мандушића Вука, свака пушка биће убојита“), тест (тешка одлука о истрази потурица), трагање (за слободом Црне Горе). Тако конципирана идеја маскулине улоге концентрисана је на служење групи које укључује лично жртвовање. У црногорској традицији маскулине улоге жртвовања могу се назвати: улога браниоца, улога ослободиоца, улога мученика и улога добротинитеља. Истакнимо да су притом личне карактеристике хероја и његов приватни живот сасвим небитни јер он није жив човјек него – модел. Вратимо се сада модерном црногорском мушкарцу који треба да одигра херојску улогу без заједничког непријатеља и борбе, у ситуацији у којој његова економска моћ слаби као и друштвени утицај, ауторитет је доведен у питање како у породици тако и пред самим собом и ето повољног тла за фрустрацију. Јер, Црногорски мушкарци не дефинишу свој маскулinitет у односу према женама, већ у односу један према другом.

Модерно изучавање маскулинитета заснива се добрим делом на двије скале: BMS и MRNS. Кимел⁵⁴ наводи BMS скалу (Brannon Masculinity Scale) Бренона и Џунија из 1984.⁵⁵ као мјеру индивидуалне процјене маскулинитета кроз четири компоненте и седам субскала. У глобалу, Кимел наводи да се у већини његових истраживања 60 до 70% испитаника слаже да се маскулинитет заснива на емоционалном стоицизму – никада не показуј страх и никада не показуј бол.

Компоненте	Субскале
„Без дјевојачких ствари □	(а) <i>избјегавање женскости</i> : мушкарац не смије да се бави женским активностима (б) <i>прикривање емоција</i> : мушкарци прикривање емоција, која показује да мушкараци никада не битребалодапокажу осјећања емоције које их приказују као осјетљиве.
"Велика звјерка/точак"	(а) <i>хранитељ породице</i> , која каже да мушкарац треба да својим радом обезбеди своју породицу; (б) <i>обожаван и поштован</i> , која говори да би мушкарац требало да буде цјењен и поштован од стране других.
"Снажан храст"	(а) <i>издржљивост/отпорност</i> – покојојбимушкарац требало да су физички чврсти и неосјетљиви на бола и патњу (б) <i>мушкарац машина</i> – покојојбимушкараци требало да буду ефикасни радници, сигурни, самоувјерени, одлучни, озбиљни, истрајни и они који рјешавају проблеме.
"Дајте им пакао"	(а) <i>насиље</i> (б) <i>авантуру</i> – мушкараци битребалодабуду одважни, способни да преузму ризици и упражњавају насиље без оклјевања.

MRNS скала⁵⁶, Томпсона и Плека скраћује број компоненти на три:

⁵⁴Michael S. Kimmel, *The History of Men*, State University of New York Press, New York, 2005, стр. 94.

⁵⁵ Brannon, R., Juni, S. (1984) A scale for measuring attitudes about masculinity, *Psychological Documents*, 14, 6-7.

⁵⁶Eric V. King, *Men's Definitions of Masculinity and Male Power*, Colorado State University, Fort Collins, Colorado, Spring, 2000, 10-11.

- норма статуса и рационалности (мушкарац као хранитељ породице, успјешан на послу, самоувјерен и независан);
- норма издржљивости (мушкарац не смије да покаже емоционални или физички бол, али смије да буде насилан и склон опасним ситуацијама);
- норма избјегавања женскости (мушкарац не смије да се бави традиционално женским активностима).

Примјењене на однос традиционалног и модерног модела црногорског маскулинитета, наведене скале би могле показати дубок јаз међу њима и транзицију ка облику мушкости који није културолошки природен овом подручју⁵⁷. Основне тачке расцјепа су промјене основних мјерила мушкости. Можда се понајвише мјењају норме *статуса и рационалности* (успјешан, независан, самоувјерен мушкарац који обезбјеђује своју породицу), и то у смислу да се тежиште маскулинитета преноси с храбрости на способност. Наиме, у црногорској традицији углед мушкарца зависи од два основна услова: угледа породице и личних дјела која изазивају поштовање, а не богатства и зараде па макар породица због тога гладовала. Маскулини модел у развоју мјери моћ и углед управо материјалном страном, не марећи за част и поштење. Обезбјеђивање породице посматра се новчаним параметрима, док је у традицији подразумевао физичку заштиту од уврједе или физичког насртаја.

Норма *издржљивости/грубости* испуњавала се у прошлости војничким способностима и јунаштвом у борби, а било каква њежност била је недолична као, уосталом, изражавање било каквих личних осјећања, поготову љубави (осим њежности између брата и сестре). Данас се од мушкарца тражи да испољава емоције, што многе води у анксиозност и губитак самопоуздања.

Норма *избјегавања женскости*, као веровања да мушкарац не смије да се бави традиционално женским активностима, такође је стављена на озбиљну пробу. Наиме, мало је друштва која су тако драстично раздвајала „мушке□ и „женске□

⁵⁷Такође, претпостављамо да је добар дио мушке популације старије од 40 година (поготову с руралних подручја ЦГ) практично жртва транзиције вриједности и не сналази се у промјенама, али у том смислу тек треба спровести емпиријска истраживања.

послове као црногорско. Према записима Вукашина Пешића⁵⁸, све што је везано за дјецу је „срамотно“, „нечисто“ и „погано“; чак и мушко дијете (које је за Црногорца светиња) неће дочекати да га отац подигне или загрли; прави мушкарац пази да ни одјелом не додирне колијевку; мушкарац неће болесној жени донијети чашу воде јер се плаши да ће га неко видјети; носити бремене на леђима је непристојно.

Црногорски маскулинитет је, дакле, друштвено и историјски формирана конструкција родних односа, која има своју историјску динамику. Гутман⁵⁹ сматра да се маскулинитет може проучавати на четири начина: као *мушки идентитет* (све што мушкарци мисле и раде); *мушкост* (све што мушкарци мисле и раде да би били мушкарци); *мужевност* (неки мушкарци су већи мушкарци од других); *мушке улоге* (мушкарац је све што није жена). Међутим, Кимел⁶⁰ сматра да је употреба термина маскулинитет у једнини погрешна, те да га треба наводити у множини (маскулинитети) јер су варијације за његово одређивање промјенљиве кроз вријеме, културе, и друштва. Тако ћемо и ми говорити о традиционалном и савременом црногорском маскулинитету, не провлачећи их кроз исту теоријску матрицу. Стога, традиционални маскулинитет сматраћемо наративом као формом репрезентације, а не друштвене онтологије, јер осим наративног, други образац традиционалних родних улога и не постоји.

Садашњи обрасци маскулинитета настоје да одрже културни континуитет са прецима (односно наративима) али, као што сви обрасци не осликавају реалан живот већ моделе, неминовно је разилажење стварности и приповједања. Наиме, тежње ка прихватању европских вриједности лимитирају испољавање елемената традиционалног маскулинитета: агресивност, насиље, хетеросексуалност, ауторитарност, патријархалну идеологију, агонални и хедонистички етос, као и принцип части и угледа, који у неким ситуацијама и данас детерминишу друштвене

⁵⁸Vukašin Pešić, *Patrijarhalni moral Crnogoraca*, Unireks, Podgorica, 1996.

⁵⁹ Видети: Matthew C. Gutmann, *Trafficking in Men: The Anthropology of Masculinity*, Annual Review of Anthropology, Vol. 26 (1997), 385-409.

⁶⁰Michael S. Kimmel, *The History of Men*, State University of New York Press, New York, 2005, стр. 94.

односе, поготову код руралних Црногораца. Број појединаца који их крше (млада урбана популација) достиже критичну масу потребну за промјене културолошког обрасца. Међутим, како ће наше истраживање показати, замјена идеалног маскулиног модела просјечним (који одражава стварно стање) не пролази безболно, те често доводи до несналажења, анксиозности, дезоријентације и сл.

4.2.2. Женски принцип

Жене су у традиционалном црногорском друштву дискримисане од рођења, нијесу бројане у дјецу, удаване су против своје воље, радиле до смрти, порађале се ван куће или проглашаване „вирцинама“ уколико није било мушког наслједника. Рој Тревор, британски путописац с почетка 20 вијека, у дијелу „Црна Гора земља ратника“, између осталог наводи: „Вјекови ратовања преобратили су мушкарце у борбене јединице, а жене, нажалост, у мученице. Оне се третирају с много мање важности и вриједности него мушкарци. Рецимо да ниједна жена, уколико није из вишег друштвеног ранга, никад не смије да сједи за столом док њен муж обједује, нити да уопште сједи у његовом присуству. У далеким забитима земље, кад жена излази из собе препуне мушкараца, она то ради унатраг... Ђевојке од, рецимо, 12 година, и старице – све оне раде до изнемоглости. Виђећете и високе, згодне ратнике који се истим путем пењу, пролазећи крај тих уморних жена, а да их ниједном и не погледају, па макар им то била мајка или сестра. ... Отац ће пријатељима рођење своје ћерке објаснити ријечима: „Праштајте, пријатељи! Шћер је!“ (Рој Тревор, Црна Гора земља ратника, 2009.)

Па ко је онда идеална Црногорка? Најбољу слику традиционалног модела идеалне Црногорке даје Марко Миљанов у дјелу „Примјери чојства и јунаштва“ наводећи, између осталог, да је једна мајка ишла са синовима у бој, па кад је један погинуо а тројица плакали за њим на сахрани рекла им: „А што плачете? Зар сте мислили да ми сваки здрав дома дођете? А душе ми, ако још који не погине, боље да вас нисам ни имала. То и оћу, да се зову синови и да гину, јер кад не би гинули, звали би се кћери“ (Миљанов, 1964:75). Оваква жена, мушке храбрости, у свакодневној комуникацији из поштовања се називала „жена човјек“.

У основи оваквог виђења жене је патријархални морал који, као моћно друштвено регулаторно средство, из темеља одређује положај и понашање појединаца, делује као регулатор друштвеног понашања и подјеле друштвених улога. Бурна и бременита историја Црне Горе начинила је од мушкарца кључну фигуру у којој се концентрише друштвена моћ и који увијек и у свему има првјенство као *pater familias*. Такви патријархални односи утемељење су стереотипа мушких и женских родних улога, али и интерпретирања информација и комуникације на родно специфичан начин. Дакле, родне улоге су формиране на друштвеном нивоу, али је одлука о њиховом прихватању – лична. Дистрибуција родних улога и њихова асимилација у Црној Гори су готово подједнако распоређене: мајке са снажним родним стереотипом не очекују ништа од својих ћерки и одгајају их с вјеровањем да нијесу способне да одговоре захтјевима стављеним пред мушкарце. У том смислу развијају у њима друштвеност, несебичност, емпатију, осјећајност и потискују сексуалност, што су све друштву окренуте особине (не ка себи, лично), док се код мушке дјеце форсирају независност, одлучност, агресивност, контрола емоција и отворено исказивање сексуалних потреба (елементи личног развоја и напретка). Ако овоме додамо и традиционални елемент мушке важности за опстанак дома и породичног имена, женски принцип је потиснут, што се преноси и на будући породични живот, амбиције, радну способност, односно, на лично и професионално прилагођавање родној улози⁶¹. На вјеровању да је мушкарац окренут „према споља“, а жена „према дому“ засновано је и виђење породичног живота, тј. брака.

Законски, жене су у пуној равноправности с мушкарцима, како у погледу образовања, тако и у аспектима бизниса, власништва, уговора и потписа али, традиција је да се имовина домаћинства води на „мушке главе породице“ (оца, брата, мужа, чак и сина) без обзира ко је стиче. Додајмо овдје и укорјењен обичај да се при наслјеђивању жене често одричу свог дјела имовине у корист сина или

⁶¹Према попису из 2003., у Црној Гори родна структура је готово уједначена (50,78% жена у односу на 49,22% мушкараца). Мушкарци су тренутно боље образовани (14,77% према 10,46% жене), али ће се овај тренд у наредним деценијама можда и промјенити обзиром да тренутно у броју активних студената жене учествују са 54,6%. Међутим, међу 2,35% неписмених у ЦГ, чак 63,47% су жене, махом старије од 60 година.

брата⁶². Према подацима из Истраживања о приходима и расходима домаћинстава жена је на челу 19% домаћинстава у ЦГ (у статусу удовице, самице или разведене, старе просјечно 57 година). Стопа незапослености међу женама је готово дупло већа него међу мушкарцима (35% жена и 20.6% мушкарци), а оне које раде ријетко воде свој бизнис и имају мања примања од мушкараца⁶³. Све ово представља основу за суштинску, економску неравноправност која се одражава на односе у браку. На листи негативних утицаја на друштвени и породични положај жена налазе се и: организација црногорског друштва, неправедна дистрибуција неплаћеног рада у породици, патријархално наслеђе и осјетљиви социјални баланс у друштву.

4.3. *Методолошко-хипотетички оквир истраживања*

Прије представљања самог истраживања, упутно је подсјетити на предмет и циљ истраживања, као и на хипотезе,

4.3.1. Предмет и циљ истраживања

Истраживање за потребе ове тезе урађено је у два правца: анализа поступака медијације и анализа ставова учесника према процесу медијације.

Иницијална идеја за истраживање потекла је из чињенице да процес медијације, рјешавање спорова од стране самих актера спора, уз помоћ медијатора, у Црној Гори није ни емпиријски истражен нити теоријски поткован из перспективе социологије, психологије и антропологије. У свеукупном друштвеном систему тек треба развити свијест да је неопходно враћање спора тамо гдје је настао, међу саме учеснике који, одређеним комуникационим и културолошким вриједностима које имају врше непосредан утицај како на настанак тако и на рјешење спора.

⁶² Истраживање Канцеларије за равноправност полова у Влади ЦГ (2003) потврдило је да је, у највећем броју случајева, имовина породице регистрована на мушке чланове.

⁶³ Извор: Центар за предузетништво и економски развој СЕЕД: Дискриминација жена у процесу запошљавања и на радном мјесту, 2002.

Кроз иницијалну истраживачку идеју рад се бави и улогом медијатора који не доноси коначне одлуке већ афирмише актере да сами дођу до рјешења прихватљивог за све. И медијаторове личне и друштвене особености су дио истраживања којима се бавимо у раду.

Иницијална идеја показала се научно оправданом кроз практичне примјере из медијаторске праксе у Црној Гори, уз узимање у обзир не само опште културолошких већ и субкултуролошких особености, као и комуниколошке различитости култура и појединаца у друштву.

4.3.2. Хипотезе

Основни проблем истраживања – повезаност медијације и културолошких карактеристика медијатора и учесника спора, дефинисан је у основној хипотези рада која гласи:

Што се у поступку медијације више уважавају комуниколошко-културолошке особености актера спора, то ће поступак медијације бити ефикаснији.

Основну хипотези подржавају помоћне хипотезе које гласе:

- Да би медијација била успјешна, морају се узети у обзир културолошке и комуниколошке особености и самог медијатора - другим ријечима, може ли медијатор из Јапана успјешно водити медијацију у Црној Гори и обратно.
- Да би поступак и исход медијације били успјешнији, приступи рјешавању спорова морају бити дистинктивни у односу на ситуационе, просторно временске, културолошке и личне детерминанте актера спора.
- Претпоставка је да је степен образовања актера медијације од користи за разумјевање поступка, али да не утиче на исход процеса.
- Што је емоционална писменост (тј. адекватна контрола и управљање емоцијама), како актера медијације тако и самог медијатора, већа, то је реалнија шанса за успјешно рјешење спорног односа.
- Што медијатор боље познаје све облике вербалне и невербалне комуникације, то ће успјешније водити поступак медијације.

4.3.3. Прикупљање и анализа података

Подаци су прикупљани у Центру за медијацију Подгорица, у периоду 2009 – 2014 година из више извора, с нагласком на анонимну анкету урађену с учесницима процеса медијације. Анкетирање је вршено с циљем да се добију подаци: 1. чињенице о полу, старости, степену образовања учесника у медијацији; 2. подаци о мишљењу о узроцима њиховог спорног односа; 3. подаци о факторима који су утицали на исход медијације; 4 подаци о њиховом задовољству поступком медијације, с циљем придобијања информација о комуниколошко-културолошким особеностима анкетираних. Добијени подаци су квантитативно и квалитативно анализирани.

Узимајући у обзир да је за истраживање ове теме потребан интрадисциплинарни приступ и анализа предмета истраживања из перспективе различитих научних дисциплина (комуникологија, психологија, антропологија социологија итд.), резултати истраживања су обухваћени мултидимензионалном аналитичко-синтетичким методом.

4.3.4. Стање резултата

Резултати истраживања приказани су у већини дескриптивно, дјелом табеларно. На основу резултата изведени су закључци о комуниколошко-културолошким особеностима процеса медијације у Црној Гори и приједлози могућих праваца развоја модела рјешавања спорова.

4.3.5. Тестирање хипотезе

Основна, прва, друга и трећа помоћна хипотеза тестиране су општенаучним методама анализе и синтезе у прикупљању и обради података, индукције и дедукције, класификације и генерализације. Остале помоћне хипотезе тестиране су компарацијом података о потребама и расположивим ресурсима у области медијације.

Неки појавни факти који су повезани с поступком медијације описани су и објашњени коришћењем дескриптивно-аналитичког метода, док је током неких упоређивања поступка медијације с другим начинима рјешавања спорова коришћен компаративни метод. Приликом представљања и анализа неких података коришћен је математичко-статистички метод. Кроз непосредно учешће у великом броју поступака медијације коришћен је метод посматрања и анализе садржаја прикупљених података. Метод анализе садржаја је коришћен како би се приказао однос субјеката у медијацији прије у току и након самог поступка.

У раду је коришћен и метод прикупљања, анализе и синтезе до сада објављених, доступних научних радова, како о теми медијације тако и о темама које су од значаја за објашњење и разумјевање појединих аспеката теме овог рада. Коришћена је стручна литература домаћих и страних аутора публикована не само у књигама него и у различитим зборницима радова, научним и стручним часописима, скриптама, презентацијама са стручних семинара, стручним блогovima, уз статистичке податке Центра за посредовање Црне Горе, итд. Међутим, како је тема медијације још увијек недовољно истражена у научној теорији и емпиријским истраживањима, посебно с комуникационо-културолошког приступа, празнина која у науци постоји попуниће се посматрањем друштвене праксе и анализом појединих случајева из личне праксе.

4.4. Медијација у Црној Гори– општи подаци

Од 2009., када је основан, Центар за посредовање Црне Горе извршено је преко 5000 медијација. Подаци који слједе показују број али и врсту обављених посредовања. Примјетно је да су доминантне породичне медијације.

У Годишњим извјештајима за период од 2009 - 2014. год. Центар за посредовање Црне Горе Подгорица приказије следеће податке:

Табела 2: Годишњи извјештај за 2009.годину од 01.01.2009. до 25.12. 2009.год.

ГРАДОВИ	УКУПНО	РИЈЕШЕНО	НИЈЕ РИЈЕШЕНО
Никшић	39	27	12
Подгорица	125	61	64
Бијело поље	98	63	35
Бар	27	18	9
Беране	34	13	21
Котор	49	35	14
Колашин	3	-	3
Цетиње	111	99	12
Херцег нови	14	6	8
Улцињ	10	5	5
Пљевља	15	9	6
Плав	4	-	4
Рожаје	11	7	4
Жабљак	7	6	1
УКУПНО	547	349	198

50 странака се обратило Центру у предсудском поступку

Привредних медијација -27

Имовинских медијација - 6

Извор: Центар за посредовање Црне Горе

Табела 3: Годишњи извјештај за 2010.годину

ГРАДОВИ	УКУПНО	РИЈЕШЕНО	НИЈЕ РИЈЕШЕНО
Никшић	29	26	3
Подгорица	90	53	37
Бијело Поље	158	108	50
Бар	13	5	8
Беране	28	10	18
Котор	47	29	18
Колашин	-	-	-
Цетиње	310	307	3
Херцег нови	14	3	11
Улцињ	9	1	8
Пљевља	27	20	7
Плав	-	-	-
Рожаје	13	4	9
Жабљак	4	4	-
УКУПНО	742	570	172

Привредни псови 20

Кривицни спорови 46

Имовински спорови 29

Спорови прије суда 233

Извор: Центар за посредовање Црне Горе

Табела 4: Годишњи извјештај за 2011.годину

ГРАДОВИ	УКУПНО	РИЈЕШЕНО	НИЈЕ РИЈЕШЕНО	НИЈЕ ДОШЛО ДО МЕДИЈАЦИЈЕ
Никшић	24	20	4	-
Подгорица	181	66	29	86
Бијело Поље	43	28	8	7
Бар	14	-	5	9
Беране	19	6	10	3
Котор	46	26	9	11
Колашин	-	-	-	-
Цетиње	235	205	30	-
Херцег Нови				
Улцињ	7	2	1	4
Пљевља	32	21	11	-
Плав	4	4	-	-
Рожаје	20	6	14	-
Жабљак	1	1	-	-
УКУПНО	625	385	120	120

Привредни спорови 3 Кривични спорови 36

Имовински спорови 83 Спорови прије суда 6

Породични спорови 387 Радни спорови 111

Извор: Центар за посредовање Црне Горе

Примјећујемо да број породичних медијација нагло расте и далеко надмашује збир свих осталих облика посредовања заједно.

Табела 5: Годишњи извјештај за 2012.годину

ГРАДОВИ	УКУПНО	РИЈЕШЕНО	НИЈЕ РИЈЕШЕНО	НИЈЕ ДОШЛО ДО МЕДИЈАЦИЈЕ
Никшић	44	34	-	-
Подгорица	166	76	32	58
Бијело Поље	64	33	10	17
Бар	18	7	4	7
Беране				
Котор	53	33	10	10
Колашин				
Цетиње	165	124	5	35
Херцег Нови				
Улцињ	3		-	3
Пљевља	15	12	3	-
Плав	5	3	2	-
Рожаје	17	5	12	-
Жабљак	2	2	-	-
УКУПНО	552	329	78	96

У поступку је 49 медијација.Породични спорови:ријешено (129),неријешено (58),неодржано(82), укупно(269)

Извор: Центар за посредовање Црне Горе

Породични спорови поново доминирају над осталим облицима медијације. Ове године највише их је било у Подгорици и Никшићу, а најмање у руралним дијеловима Црне Горе.

Табела 6: Годишњи извјештај за 2013.годину

ГРАДОВИ	УКУПНО	ПОСТИГНУТ СПОРАЗУМ	НИЈЕ ДОШЛО ДО СПОРАЗУМА	СТРАНКЕ НИЈЕСУ ПРИХВАТИЛЕ МЕДИЈАЦИЈУ
Никшић	54	33	-	13
Подгорица	172	90	31	51
Бијело Поље	38	17	12	7
Бар	28	12	14	2
Беране	9	2	3	4
Котор	68	22	6	29
Колашин	2		1	1
Цетиње	10+64	9+51	1	-
Херцег Нови	20	11	6	3
Улцињ	14	6	7	
Пљевља	10	6	4	-
Плав	10	3	7	-
Рожаје	11	-	11	-
Жабљак	2	1	1	
УКУПНО	511	262	104	110

У поступку је 35 медијација . Породични спорови: постигнут споразум(115),није дошло до споразума(106), странке нису прихватиле медијацију (99), укупно(320)

Извор: Центар за посредовање Црне Горе

Уочљиво је да опада број имовинских и привредних спорова, док број породичних расте.

Табела 7: Годишњи извјештај за 2014.годину

ГРАДОВИ	УКУПНО	ПОСТИГНУТ СПОРАЗУМ	НИЈЕ ДОШЛО ДО СПОРАЗУМА	СТРАНКЕ НИЈЕСУ ПРИХВАТИЛЕ МЕДИЈАЦИЈУ
Никшић	39	28	11	-
Подгорица	192	77	28	87
Бијело Поље	58	13	20	25
Бар	20	10	8	2
Беране	1149	457	7	685
Котор	53	17	16	20
Колашин				
Цетиње	149	148		1
Херцег Нови	14	-	4	10
Улцињ	24	11	4	4
Пљевља	49	43	2	4
Плав	60	-	10	50
Рожаје	97	-	11	86
Жабљак	2	1	1	-
УКУПНО	1906	805	127	974

Странке су прихватиле медијацију у 932 случаја од којих је споразумно завршено 808 а споразум је изостао у 127 случајева. Процент успјешности износи 86.37%.

Породични спорови: (393), постигнут споразум (211), није дошло до споразума (67), странке нијесу прихватиле медијацију (105).

Извор: Центар за посредовање Црне Горе

4.5. Основно истраживање

Општи циљеви истраживања су унапђење ефикасности скрининга и управљања случајевима породичне медијације, као и обезбеђивање емпиријских података службама које су укључене у проблематику породичних сукоба: легислатори, судски систем, програми и организације за медијацију, као и социјалне службе. Резултати студије могу послужити за дизајнирање усмјерених истраживања која ће одговарати на специфична питања која се појављују у студији и значити почетак развоја политика и пракси које ће унапједити породичне односе, превенирати појаву насиља у породици и заштитити дјецу у случајевима тешких конфликта.

Појединачни резултати дати су оквирно кроз слједеће ставке:

- 1) Одговор на питање да ли је породична медијација одговарајући програм за парове с тешкоћама у међусобној комуникацији и с вербалним и физичким насиљем, те да ли ове случајеве треба третирати различитим методама?
- 2) Одговор на питање да ли медијација треба да садржи и одређене мјере обезбјеђења за будућност, посебно у ситуацијама рјешавања тешких конфликта (који укључују и насиље)?
- 3) Откривање фреквенције којом договори у медијацији надилазе судске разводе.
- 4) Тестирање мултиваријантних концептуелних модела коришћењем варијабли које хипотетички утичу на медијацију.

4.5.1. Методе истраживања

Да би се остварили постављени циљеви спровели смо истраживање на 224 испитаника, односно 112 парова који су прошли кроз процес брачне медијације током 2013 и 2014.године. Они су, кроз два упитника одговарали на питања о сопственом конфликту, а онда и давали ставове о самом процесу медијације. Потом смо повезали одговоре из упитника с биљешкама медијатора, како бисмо утврдили истинитост исказа и дали одговоре на неколико питања: а) како идентификовати

пожељне методе посредовања; б) да ли настављати медијацију у случајевима када учесници не исказују жељу за тим; в) да ли случајеви тешких породичних конфликта захтјевају посебне процедуре у медијацији?

4.5.2. Оквирни налази

1) Одговор на питање да ли је породична медијација одговарајући програм за парове с тешкоћама у међусобној комуникацији и с вербалним и физичким насиљем, те да ли ове случајеве треба третирати различитим методама.

Да бисмо омогућили идентификацију одређених препрека у будућим медијацијама код парова с присутним неким од знакова тешког конфликта (било који облик насиља) најприје ћемо изнијети тотал процената и типова насиља пријављених у процесу медијације, као и важне демографске разлике између мужева и жена.

Уколико насиљем сматрамо психолошку злоупотребу, контролу понашања, психичко насиље, пријетње одузимањем дјецe, физичко насиље и сексуалну злоупотребу, чак 59% (N141) испитаника се изјаснило да њихов брачни конфликт има неки од ових елемената. Анализом упитника утврђено је да 97% (N232) испитаника оба пола сматра да је у браку доживјело најмање један инцидент из домена психичког насиља или присилне контроле понашања; 58% (N69) жена и 54% (N64) мушкараца пријавило је медијаторима најмање један инцидент физичког насиља; 62% (N74) жена и 50% (N60) мушкараца пријавило је најмање један инцидент пријетње или ескалације физичког насиља; 56% (N67) жена и 30% (N36) мушкараца пријавило је најмање један случај сексуалног узнемиравања/напада/понижења. У налазима постоји статистички значајна разлика између женских и мушких искустава у свим димензијама субскеале, осим код физичког насиља – гдје су проценти позитивних одговора готово изједначени.

Значајни диспаритети постоје у нивоима примања брачних парова у медијацији, и то толики да чак 69% (N77) испитаница има мјесечне приходе испод 50% примања мужа. Од овог броја, 55% (N42) жена пристало је на процес

медијације јер су се плашиле да би у судском процесу изгубиле старатељство над дјецом (управо због прихода и материјалне ситуације).

На нивоу анализе комуникације међу брачним паровима и резултата истраживања формирали смо петостепену типологију комуницирања која доводи до конфликта или га одржава:

- 1) Контрола ћутањем (одсуство комуникације, игнорисање партнера, демонстративно игнорисање, комуникација преко посредника – најчешће чланова породице, већински је пријављују мушкарци);
- 2) Непријатељска комуникација (повишени тонови, вријеђање, вербално насиље, већински је пријављују жене);
- 3) Ситуационо зависна комуникација (дуално понашање које подразумева одржавање лажне слике успјешног брака у јавности и одсуство комуникације код куће, пријављују је оба пола готово у истим процентима);
- 4) Површна комуникација (комуникација о техничким аспектима вођења домаћинства и подизања дјете, без блискости, пријављују оба партнера готово у истим процентима);
- 5) Комуникација потчињавања (доминантан партнер са осјећањем супериорности обраћа се подређеном партнеру с ниподаштавањем, најчешћи узрок разлика у годинама образовању и приходима, пријављују у већини жене).

Због ограничености узорка не можемо ову типологију сматрати сасвим прецизном и трајном, али осликава тренутно стање брачних конфликта у којима се посредовало 2013. и 2014.

Треба напоменути да је међу паровима који су прихватили медијацију био релативно мали проценат оних који су склони физичком насиљу (шест жена и два мушкарца су пријавили да себе сматрају жртвама породичног насиља, у једном случају оба брачна партнера).

Ниво и квалитет комуникације у браку значајно утиче на вољу партнера да озбиљно приступе посредовању и постигну споразум. У медијацији, 56% парова

који имају нормалну комуникацију одустаје од развода и постиже помирење, 22% инсистира на разводу али постиже споразум о подјели старатељства над дјецом а некада и подјели имовине и 22% се завршава без договора. Код парова који одговарају некој од наведених пет типологија проценат развода је висок, чак 74%. Тек 19% њих успије да постигне договор око правних питања прије изласка на суд. Биљешке медијатора о којима ћемо касније говорити показују да у већини оваквих случајева притисак на партнере врши ужа породица којој су подложни.⁶⁴

Исход циља 1: Одговор на питање да ли је породична медијација одговарајући програм за парове с тешкоћама у међусобној комуникацији и с вербалним и физичким насиљем, те да ли ове случајеве треба третирати различитим методама.

Исход циља 2: Одговор на питање да ли медијација треба да садржи и одређене мјере обезбеђења за будућност, посебно у ситуацијама рјешавања тешких конфликта (који укључују и насиље).

У случајевима медијације са брачним партнерима у браковима у којима је документовано породично насиље приступа се крајње опрезно, укључујући и неку врсту рестрикција у самом процесу како би се жртва заштитила од злостављача. У укупном броју извршених медијација у 2014. (718), у два случаја се прибјегло рестрикцијама у смислу физичког раздвајања супружника (одвојени разговори с медијатором), и правне заштите. Медијатори нијесу судије и не могу било шта да нареду учесницима посредовања, тако да се у овим случајевима укључују и представници државних служби, што медијацију чини хибридном процесом. У поређењу с традиционалном медијацијом, хибридна медијација се дубље укључује у рјешавање проблема, а учешће представника других институција чини преговоре мање непријатељским и компетитивним. Но, да би се процес хибридне медијације увео у сталну праксу, тек треба емпиријски дубље да се истражи, поготову у смислу сигурности жртава.

⁶⁴ У неким случајевима је забиљежено да са женом на медијацију долази мајка или отац, док је један супруг на састанак повео љубавницу како би додатно осрамотио супругу која не пристаје на развод јер би „био први у њеној фамилији“.

Исход циља 3: Откривање фреквенције којом договори у медијацији надилазе судске разводе.

До марта 2015. године, 39% (N87) испитаних парова ипак се одлучило на развод, с тим да је сигнификантан податак да су они у просјеку имали 1-2 састанка с медијатором, за разлику од оних који су дошли на 3-5 сесија посредовања и одустали од развода. Ипак, унутар групе разведених, чак 62% (N53) постигло је пуни договор о подјели имовине и старатељства над дјецом. Овај налаз је посебно важан за законодавце који одлучују о могућим законским измјенама процеса медијације. Такође, резултати показују минимум потребних сесија посредовања да би се осигурао позитиван исход.

Исход циља 4: Тестирање мултиваријантних концептуалних модела коришћењем варијабли које хипотетички утичу на медијацију.

У циљу бољег разумјевања динамичке природе медијације и многих интеррелационих варијабли користили смо мултиваријантни аналитички приступ. Започели смо прикупљањем теоријски релевантних теорија како бисмо усјмерили истраживање на оне које се односе на медијацију, али и на оне које се дјелом односе на њу. Тада смо створили теоријски одређен каузални поредак, односно каскадни модел налаза. Први сет варијабли подразумјева пред-медијацијски период, тј. стресоре који доводе до брачног конфликта; други су варијабле које се појављују као резултат медијације (медијаторова идентификација проблема, процедуре посредовања и резултат); трећи сет варијабли укључују оне које се јављају код парова који се одлуче на развод; четврти сет односи се на парове који на медијацију долазе после развода да би се обавио мониторинг спровођења судских одлука. Селектовани налази биће детаљно размотрени касније, уз графички приказ.

Кроз године истраживања документован је емоционални хаос и финансијске компликације кроз које пролазе брачни парови пред разводом. Резултати показују да брачни стрес утиче на супружнике у смислу појачавања непријатељске комуникације, нетрпељивости, па чак и насиља, с тим да стресори имају већи утицај на жене. Са културолошког аспекта то се објашњава чињеницом да жене

углавном не посједују своју имовину, имају мања примања и у највећем броју очекују старатељство над дјецом, што њихов положај чини тежим, уз психолошки фактор неуспјеха и осуду средине у којој живе (без обзира чијом кривицом је брак запао у кризу). Положај самохраних мајки у Црној Гори је тежак, помоћ државе минимална, па су жене понекад склоне помирењу и останку у незадовољавајућој заједници управо да би избјегле будуће проблеме који им изгледају нерјешиви (34% нашег узорка из корпуса помирења). Знатно је другачија ситуација код жена које имају финансијску сигурност и подршку породице, млађе су од 40 година и живе у већим градским срединама (67% из дјелимично или потпуно неуспјелих медијација). Међутим, општи тренд у последње двије године рада Центра показује да жене све чешће иницирају развод, док је број покретача медијације у оба пола готово изједначен. Такође, један сегмент резултата показује касније да су жене склоније подношењу захтјева за развод да би тако „дисциплиновале“ партнера који их занемарује или се понаша као да није у браку. Уколико је у питању превара знатно су мање шансе да се медијацијом дође до задовољавајућег договора, а у црногорском друштву захтјев за развод из овог разлога чешће подносе мушкарци. Такође, примјетно је да жене фаворизују питање надлежности над дјецом у преговорима, док мушкарци фаворизују питање финансијског аспекта развода. Најнижи проценат договора биљежи се у случају породичног насиља, поготову ако су жртве дјеца. Комуникациони модел који је изражен у оваквим породицама је *непријатељска комуникација*.

Сумарно, пратећи резултате, закључили смо да присуство напријед поменутих пет модела комуникације (осим непријатељског), отежава консензус међу медијаторима о томе како идентификовати конфликт, шта чинити када се он открије и како водити случајеве тешких сукоба с елементима психичког или физичког насиља. Резултат ове студије обезбјеђује емпиријску подршку за разрјешавање наведених дилема, дајући управо антрополошке и културолошке компоненте конфликта.

4.5.3. Ограничења истраживања и препоруке

Постоје озбиљна ограничења у коришћењу података из биљежака медијатора јер су оне често некомплетне, могу се затурити или изгубити. Такође, квалитет забиљешки у великој мјери зависи од образовања и вјештина медијатора, а приступ записима може бити лимитиран или онемогућен. Треба нотирати, отворена форма биљежака оставља пуно простора медијатору да одлучи шта је, по њему, важно забиљешити, што не мора увијек бити срж медијације. Ту је и просторно ограничење, јер се у забиљешке не могу увести предуге форме (штампан је у стандарду од једне стране А4).

Такође, ова студија је натуралистичка евалуација праксе посредовања комбинована с класичном емпиријом, тако да читав процес има неколико метода и мора се раздвајати у цјелине, а резултати нијесу једнообразно презентовани. Уз то, ово је прва оваква студија у Црној Гори, па је немамо с чим поредити да бисмо уочили трендове и промјене у последњим деценијама. Ипак, студија може помоћи разумјевању како култура и традиција утичу на савремене процесе посредовања.

Апострофирајмо још један проблем с којим смо се суочили у истраживању. На жалост, посредничка и судска инстанца у Црној Гори нијесу аутоматски повезане, тако да је веома тешко пратити како се се и колико у пракси поштују одлуке и споразуми из медијације, што је есенцијално за оцјену самог процеса, његову корекцију и унапрјеђење, ако не и саму ефикасност на дужи рок.

Препоруке за будућа истраживања и праксу биле би слједеће:

- обезбедити есенцијални тренинг за медијаторе, судије, адвокате и судске службенике за случајеве хибридне медијације, али и за сарадњу ради каснијег праћења ефеката медијације;
- користити структурисани, систематски, мултиметодски приступ ради повећања ефикасности посредовања и редуцирања ефеката непријатељске комуникације с елементима насиља;
- изградити типологију насиља и поступака који се у том случају примјењују, стандардизовати забиљешке медијатора с упитницима које ће попуњавати парови у тешком конфликту како би се, укрштањем резултата, добили

- јаснији показатељи узрока, манифестације (модел понашања који се понављају) и метода разрјешења;
- кроз емпиријска истраживања и посматрање констатовати важне индикаторе који раздвајају проблеме у комуникацији од психичког злостављања, развити адекватне мјере скрининга који ће помоћи да се задовоље потребе мушкараца и жена у медијацији;
 - аутоматизовати скрининг развојем разумљивих мјера које брзо комбинују податке добијене од оба члана пара у медијацији, а на основу којих ће медијатор предложити разрјешење конфликта (а то су увијек комплексне одлуке);
 - дефинисати лимите процеса медијације, јер медијатори нијесу судије и не могу да захтјевају да се било која ставка укључи у договор (нпр. заштита дјете или ограничење контаката међу родитељима);
 - истражити могућности и лимите хибридне медијације, односно нових облика сарадње медијације и судског/социјалног система да се обезбједи правна заштита странама у конфликту које изразе потребу за њом, без потребе да се случај преда суду;
 - дефинисати систем да се у оквиру медијације заштите дјеча, која се често нађу у унакрсној ватри развода и бивају коришћена као „оружје“ у конфликту (што се сматра психолошком злоупотребом деце). Пошто готово сви случајеви брачног посредовања укључују неки облик психичког притиска на дјецу, медијатори треба да развију модел помоћи родитељима да схвате утицај овакве злоупотребе на остале чланове породице;
 - развити програме за пост-медијацијско праћење спровођења постигнутих договора, како на суду тако и вансудски, а све у циљу евалуације постојећих модела медијације.

4.5.4. Полне, културолошке и друге разлике у медијацији

У сјенци дебата о вјеродостојности самопредстављања странака у брачној медијацији и генералног недостатка независних метода за прикупљање доказа о

стварном понашању у односу на његово представљање пред медијатором, траје расправа која се тиче полних и културолошких разлика у агресиви и виктимизацији. У свијету постоје чврсто емпиријски подржани налази који се баве полним разликама у том смислу (Kelly & Johnson, 2008; Salem & Dunford-Jackson, 2008a; Salem & Dunford-Jackson, 2008b), код нас не, тако да ћемо се ослањати на сопствене налазе и напријед наведену антрополошку и културолошку теорију.

У контексту хетеросексуалних односа, мушкарци и жене имају сличне форме понашања. Истраживања која смо навели односе се превасходно на испољавање неког од облика насиља у браку, али се могу примјенити и на нашу студију, прије свега због раније наведених типова брачне комуникације, односно креирања конфликта који води ка посредовању и, на крају – разводу. Дакле, истраживања доказују подједнаку способност мушкраца и жена за изазивање конфликта, агресиви и злостављање у браку, као што могу бити жртве, уз нешто другачију интерперсоналну динамику, фреквенцију и послједице. Наши подаци показују да су најчешћи облици изазивања конфликта ћутање, викање, понижавање у кући и јавности, као и тзв. „убичајено партнерско насиље“⁶⁵ (гурање и одгуривање), подједнако заступљени код оба пола, али у групи парова до 35 година старости. У даљим старосним групама је ситуација другачија, односно, што је пар старији, то је изазивање конфликта процентуално више на мушкој страни⁶⁶. У најстаријој старосној групи (55+)⁶⁷, чак 60% парова се може сврстати у „насилне“, а пола њих повезано је с употребом физичког насиља (51%). У укупном узорку 74% жена и 61% мушкараца пријавило је понижавање на полној и сексуалној основи. У односу према женама предњачи понижавање због старости и физичког изгледа, док се над мушкарцима најчешће врши сексуално понижавање (вређање мушкости).

⁶⁵ О тзв. ‘minor violence’ or ‘common couple violence’ говори Арчер у чланку: Archer J. (2000a). Sex differences in aggression between heterosexual partners: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 126(5), 651-80.

⁶⁶ У истраживању се појавио и један бочни резултат који указује на ново могуће поље истраживања. Наиме, у поређењу резултата и биљешки медијатора, уочено је да су мандаторне медијације (медијације одређене од суда) мање успјешне од добровољних, што може бити добрим дјелом одраз менталитета и емоција учесника присиљених на поступак који не желе. У овом правцу ће се свакако даље истраживати.

⁶⁷ Назваћемо ову групу „традиционалистима“, због махом традиционалног погледа на мушку доминацију у домаћинству и дозвољени степен „васпитног“ насиља.

Више од пола породица пријавило је недостатак квалитетне комуникације – 59% (N132), насилну (грубу) комуникацију 27% (N60), док су остали пријављивали било „изазивачко ћутање“ (означено у неким случајевима као врста психичког насиља), било „техничку комуникацију“ (која се од жена посматра као занемаривање). У овим изјашњавањима биљежимо одраз културолошких образаца јер се ћутању најчешће окрећу жене, а подизању гласа мушкарци. Оцјена о недостатку квалитетне комуникације забиљежена је код средње и високо образованих парова из градских средина (мада постоји дилема око мјерних инструмената и поимања појма „квалитетна“), као и техничка комуникација, јер су то углавном парови који су научени да се око породичних питања доносе заједничке одлуке и ова групација је, како показују биљешке медијатора, најспремнија на помирење јер централног конфликта углавном и нема. Ћутање и викање је својствено дјелу средње и ниже образованих парова, добрим дјелом из руралних средина, који образац понашања у браку преузимају из локалне културе, по којој је на мужу да „подвикне“ у васпитне сврхе, а на жени да „ћути и слуша“. Оно што су жене из свих старосних, географских и образовних група добрим дјелом (њих 52) прихватиле као модел понашања у медијацији је улога жртве, без свијести о сопственом учешћу у стварању конфликта и без самокритике. Стога је медијатор често спријечен да се ослони на изјаве партнера, већ мора да прати и вербалну и невербалну комуникацију, процјењује и сам закључује о породичним односима.

Процентуално веома чест облик „контролне комуникације“, регистрован је код 17% парова у 2013. и 2014. Под овим подразумјевамо модел понижавања, изолације и контроле чији је главни циљ да се ограничи слободе друге особе. Интересантно је да је у овом броју парова контролу пријавило 67% жена и 53% мушкараца, с тим да је код жена уз то пријављен и још неки облик насиља, док мушкарци пријављују ненасилне тактике својих супруга које сматрају деструктивнијим од физичког насиља.

Истраживање показује да су реакције парова на медијацију помјешане. Око 50% жена је пријавило одређене промене у брачним односима од почетка медијације, док је код мушкараца тај проценат нешто нижи (39%). Жене су у већем

проценту, такође, пријавиле побољшану комуникацију с брачним партнерима, али и осјећај непријатности када медијација почне да личи на цјенкање око имовине (јер најчешће у претходним фазама истичу да им је то мање значајно, да су дјеца на првом мјесту...) када медијација заличи на цјењање око имовине.

4.5.5. Узорак и алати

Почетни узорак студије били су сви брачни парови који су, после подношења захтјева за развод брака, пристали на медијацију у 2013 и 2014. години (N=718). Узорак је потом ограничен на парове који приступају процесу посредовања по први пут, док су искључени парови из ванбрачних заједница, они који су већ прошли медијацију, они којима је то други или трећи брак, парови на медијацији после развода и у фази развода, што га је умањило за (N=274). Од преосталог броја 173 пара је одбило да учествује у истраживању, а 47 парова је искључено након упоређивања резултата упитника и биљешки медијатора и очигледне неподударности података. Коначан узорак тако се свео на 224 брачна пара, који и даље представљају репрезентативни узорак.

Коришћењем ANOVA (анализа варијанси) статистичког теста утврђене су разлике унутар групе у смислу демографских варијабли (старост, пол, вјероисповест, дужина трајања брака, број дјеце, примарна породица, економски статус, образовање, запослење). Просјечна старост учесника је 35 година жене и 37 година мушкарци. Генерално, 79% жена и 89% мушкараца има некакав посао (стални, хонорарни, самостални), с тим да су примања мушкараца у просјеку двоструко већа него код жена (635€ наспрам 310€), неупоредиво већи број мушкараца обавља неколико послова него што је то случај код жена. Наведимо и да је 7% парова било на граници сиромаштва и 2% на социјалној помоћи.

Просјечно трајање брачне заједнице испитаника је 9 година (у распону од 0 до 39 година). Број дјеце у породици је у просјеку 1,6 (распон од 0 до 6), просјечна старост 8 година⁶⁸. У нивоу образовања доминира средња и виша школа (54%), факултет (27%), основна школа 12% и без образовања 7%. Чак 65% парова спада у

⁶⁸ У узорку су наведена само дјеца млађа од 18 година, јер над њима родитељи врше старатељство.

комбиновану групу (различит образовни ниво супружника). У етничком смислу 61% испитаника су Црногорци, 29% Срби и 10% Муслимани. Мјешовитих бракова је 17%, с тим да они који се изјашњавају као Срби и Црногорци најчешће не мисле да ова два етницитета творе мјешовите бракове, већ под мјешовитим подразумјевају брак с припадницима муслиманске и албанске етничке групе.

Табела 8⁶⁹: Демографски подаци учесника у истраживачком поступку

Демографски подаци		
Мушкарци године	37	19 -- 71
Жене године	35	17 -- 58
Број дјеце по породици	1,6	1 -- 6
Образовање	Узорак	
<i>Укупан узорак</i>		
Без образовања	6.98%	
Основна школа	12.00%	
Средња и виша школа	54.02%	
Факултет	27.00%	
Магистарски, мастер, докторат	00.00%	
Без одговора		00.00%
Приходи домаћинства/просјек	Узорак	
Мјесечни приход мушкарца		€635
Мјесечни приход жене		€310
Мушкарац запослен		89.00%
Жена запослена		79.00%
Етницитет	Узорак	
Црногорац/Црногорка	60.90%	
Србин/Српкиња	28.90%	
Муслиман/Муслиманка	10.80%	
Друго	00.00%	
Без одговора		00.00%

⁶⁹Табеле у којима није означен извор представљају податке који су добијени у истраживачком поступку за потребе овог рада.

Процес медијације има основни постављени модел од четири фазе, које иду нужним редом (одређене активности теку кроз цио поступак), међутим, посредовање се суштински прилагођава природи спора, договору, жељама странака, па посредник има слободу да импровизује у случају потребе. Фазе медијације су:

1. *Уводни заједнички састанак*, на коме посредник уводи странке у поступак, објашњава им карактеристике поступка и своју улогу у њему.
2. *Фаза истраживања* представља прикупљање података који су посреднику неопходни да би идентификовао проблем, тачке конфликта и интересе страна. За ову фазу веома су значајни одвојени сусрети да би странке саме објективно оцијениле свој спорни однос, јер се преговори не смију замијенити ривалитетом.
3. *Фаза преговарања* је најважнија и најкомплекснија јер се у њој, уз помоћ посредника, истражују могуће опције са циљем да се пронађе она која је најприхватљивија за задовољавање интереса обију страна, и на крају подстиче стране да дају приједлоге могућег рјешења, односно споразума.
4. *Склапање споразума или обустава* је крај процеса медијације у коме се или постиже споразум или обуставља процес медијације. Уколико стране у спору постигну споразум посредник сазива заједнички састанак и договарају се појединости споразума.

Уколико се медијација позитивно забрши, одређени број парова вратиће се најмање још једном (у случају нашег истраживања чак 13.8%) да би рјешио питања која први пут нијесу била обухваћена или треба нешто промјенити у примјени споразума.

Центар за посредовање Црне Горе има у пуном саставу 90 медијатора, од којих око 30 ради на случајевима брачног посредовања.

Пре-медијацијски упитник (ПМУ)

Основни демографски подаци испитаника обрађени су у софтверу SPSS (Statistical Package for the Social Sciences, 18).

За другу фазу скрининга креиран је тзв. *пре-медијацијски упитник (ПМУ)* да би се прикупили подаци везани за стање брачних односа, физичко и ментално здравље супружника, индивидуалне погледе на узроке конфликта, ставове испитаника према брачним партнерима, али и према самима себи (види Прилог 2). Овај упитник је модификована верзија стандардног медијаторског упитника којим посредници прикупљају податке у фази истраживања. Од укупног узорка (n=224), 10% жена и 8% мушкараца није попунило све ајтеме у упитнику.

Медијаторска контролна листа (детаљне биљешке медијатора) служила је за провјеру одговора у демографско-социјалном дјелу упитника. Она укључује разлоге за скрининг случајева за медијацију и листу стандардних категорија породичних проблема идентификованих у току процеса скрининга (злоупотреба дјецe у конфликту, одбијање преговора, питања менталног здравља, инкомпетенције, насиље). Осим тога, биљешке садрже и информације о годинама испитаника, приходима, претходним браковима, образовању и етницитету (видети пример у Прилозима).

Медијацијски споразуми се посебно класификују и архивирају ради даље статистичке обраде у програму EXCEL, и обухватају законско старатељство, родитељско вријеме (виђање деце), рестрикције у старатељству или контактима међу испитаницима. По категоријама то изгледа овако: законско старатељство над дјецом (без договора, само мајчино, само очево, заједничко); физичко старатељство над дјецом (без договора, само мајчино, само очево, заједничко); рестрикције контакта међу супружницима (законска заштита, законски ограничени контакти, неутрално преузимање дјецe на одређеној јавној локацији, домаћинству једног од родитеља или у присуству социјалног радника)⁷⁰.

Пошто су емпиријска истраживања о утицају карактеристика окружења на комуникацију у браку (антрополошко-културолошки контекст) ријетка и веома

⁷⁰ Треба напоменути да у узорак нијесу укључени парови код којих су тзв. брачни стресори онемогућили даљи процес медијације, али ћемо их овдје споменути ради континуитета приказивања процеса посредовања. Ови фактори укључују: индиковане менталне поремећаје код једног од супружника, физичке здравствене лимите или забринутост за физичко здравље учесника, хоспитализацију, особе на психијатријској терапији, употребу дрога или индиције да она постоји.

оскудна, на основу медијаторских биљешки поставили смо сопствену типологију од пет доминантних тачака конфликта: Контрола ћутањем; Непријатељска комуникација; Ситуационо зависна комуникација; Површна комуникација и Комуникација потчињавања. Предвиђања интерне конзистенције су за сваки тип генерисана коришћењем Кронбаховог алфа коефицијента (Cronbach's coefficient alpha) који нам је дјеловао прикладно за ову врсту истраживања.

Табела која слиједи садржи статистичке податке о заступљености раније наведене петостепене типологије комуницирања која доводи до конфликта у заједници или га одржава:

Табела 9: Типологија комуницирања која доводи до конфликта у заједници или га одржава

<i>Модел малигне комуникације</i>	# ајтема	Илустрација ајтема	Cronbach Alpha (пријавио мушкарац)	Cronbach Alpha (пријавила жена)
Контрола ћутањем	10	одсуство комуникације, игнорисање партнера, демонстративно игнорисање, комуникација путем посредника – најчешће чланова породице	.84	.80
Непријатељска комуникација	7	повишени тонови, вријеђање, вербално насиље	.91	.98
Ситуационо зависна комуникација	5	комуникација која зависи од окружења, ситуације, породице	.83	.84
Површна комуникација	12	комуникација о техничким аспектима вођења домаћинства и подизања дјете, без блискости, отуђење	.77	.79
Комуникација потчињавања	6	доминантан партнер се супериорно обраћа подређеном партнеру с ниподаштавањем, најчешћи узрок разлика у годинама, степену образовања и приходим	.73	.96

Ајтеми у свакој субскали су здружени у смислу обезбјеђења скорa за уобичајену фреквенцију с којом мушкарци и жене пријављују своје доживљаје сваке димензије тзв. малигне партнерске комуникације у последњих дванаест месеци. Штавише, четири од пет наведених типова можемо сврстати у одређени вид психичког насиља.

Табела 10: Корелација између четири димензије комуникације и процента самопроцјењене виктимизације у браку

Корелације стандардизованих типова комуникације и фактора конфликта (виктимизација)	Психолошки	Физички	Ескалира	Сексуални
Мушкарац вербални насилник (пријављује супруга)				
Психолошко насиље	.528			
Пријетње физичким насиљем	.562	.840		
Сексуално понижавање	.448	.494	.496	
Фактор корелације	.776	.871	.887	.747
Жена вербални насилник (пријављује супруг)				
Психолошко насиље	.500			
Пријетње физичким насиљем	.493	.713		
Сексуално понижавање	.339	.404	.429	
Фактор корелације	.747	.838	.844	.695
All correlations significant at $p < .001$				

На основу ранијих радова, прије свега Тана и др. (2010)⁷¹ контрола понашања је разматрана као посебан конструкт. Поставили смо као хипотезу и потврдили да је контрола кроз комуникацију мотиватор за главне димензије психичког насиља у породици, а у ситуацијама када оно не успије, догађа се и физичко насиље. Интересантно је да је готово подједнако пријављују и мушкарци и жене, а елементи су готово исти: праћење комуникација супружника с пријатељима и колегама, настојање да се супружник изолује из друштва, покушај да му се промјени понашање (до исхране и одјевања), омаловажавање и подривање самопоуздања („ко би те такву/таквог хтио осим мене“), викање, пријетње физичким насиљем, ћутање као вид притиска, уцјене дјецом и сл.

У студијама психолошких односа увијек је постојала тензија између истраживача који фаворизују употребу латентних димензија као што су варијабле и оних који преферирају типологије као дискретне латентне класе. Ове тензије протежу се изван бихејвиоралне науке и, чини нам се, генерализују кроз биолошке науке, раздвајајући типолошко размишљање од популационог размишљања. У неким случајевима, као што је наше истраживање, обликовање понашања у варијабле једноставно – није довољно, а увођење апстрактних мјерила као што је културолошки аспект деградира квантитативно мјерење. Стога ћемо укрштати квантитативне и квалитативне налазе да бисмо остали на правцу постављених хипотеза, како емпиријски, тако и филозофски, постављајући моделе који нијесу увијек очигледни из добијених података, али истичу различите бихејвиоралне манифестације конфликтног понашања.

На почетку смо покушали да фаворизујемо дискретне мјере (што није успјело), а онда и кластер-анализу (Latent Class-Analytic (LCA) метод) у конструисању типологије утицаја културолошких (и антрополошких) форми на понашање у браку у различитим комбинацијама, организовану на различитим нивоима на којима свака специфична манифестација одражава позадину понашања мушкараца и жена у заједници. Статистички проблем у стварању овакве детерминације оптималних мјерила је тај да природна типологија (каких је у овом

⁷¹ Tanha, M., Beck, C. J. A., Raghavan, C., & Figueredo, A. J. (2010). Coercive Control as a Motivational Factor for Intimate Partner Violence. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(10), 1836-1854.

раду више) понекад генерише оно што бисмо могли назвати континуираном димензијом, а понекад континуирана димензија генерише оно што би могло бити типологија. Посљедица тога је одустајање од прагматичног приступа и прихватање реалности да је ово пионирско истраживање, те да ће тек будућа истраживања изњедрити нове варијансе за мјерење понашања учесника медијације.

Важна је и чињеница да у оваквим истраживањима податке добијамо од пристрасних учесника конфликта, а не од независних посматрача. Другим ријечима, сви су кривци за конфликт и сви су његове жртве! У процентима то изгледа овако:

- узајамно порицање конфликта – 37% укупног узорка (N=82,88), што свакако не значи да га нема;
- нижи ниво психичког притиска – 29% (N=64,96), испод нивоа психичког насиља, пријављују и мушкарци и жене;
- контрола понашања – 17% узорка (N=38,08), пријављују супруге али и мужеви – у домену сексуалне уцјене;
- вербално насиље – 13% (N=29,12), пријављују супруге, које су у ниском проценту такође означене као вербални насилници;
- узајамна насилна контрола – 4% узорка (N=8,96), пријављују оба супружника.

Наравно, треба разликовати нечију способност за стварање конфликта од реалних акција⁷². Само истраживање је показало ниске корелације унутар структурних веза испољених понашања - $\beta=.33$ ($p<.0001$) на укупном узорку, $\beta=.54$ ($p<.0001$) код жена и $\beta=.63$ ($p<.0001$) код мушкараца. Стога не можемо рећи да је један од супружника самим својим полом просто предодређен за креирање конфликта⁷³. Мушкарци су свој брак у просјеку оцјенили као „поприште“

⁷² На жалост, код нас није рађено ниједно емпиријско истраживање које би показало степен повезаности породичних конфликта и предиспозиција супружника.

⁷³ Испитаницима је понуђено да рангирају разне облике брачног конфликта на скали од 0 до 6 (0=без конфликта; 1=веома ријетки конфликти; 2=ријетки конфликти; 3=повремени конфликти; 4=чести конфликти; 5=веома учестли конфликти; 6=стални конфликти)

повремених сукоба (3.04), а жене су чак ишле ка веома ријетким конфликтима (2.53).

Табела 11 показује значење и стандардне девијације у слиједећим елементима: сукоб без очитог разлога; сукоб под утицајем породице; религија као извор сукоба; дјеца као извор сукоба; новац као извор сукоба; културолошке навике као извор сукоба. У укупном узорку супруге се чешће осјећају као жртве, мада је и код мушкараца овај осјећај веома присутан иако га ријетко отворено изражавају. Интересантан је скор културолошких конфликта, који су везани углавном за поријекло и степен образовања испитаника.

Табела 11: Значења и стандарди генератора пријављених конфликта

<i>Значења и стандарди генератора пријављених конфликта</i>	Супруга пријавила барем један инцидент у последњих 12 мјесеци	Девијација	Супруга пријавила барем један инцидент у последњих 12 мјесеци	Девијација	Упоредни т-тест (ДФ)
Без очитог разлога	97.6%	2.38	97.4%	1.94	8.53*
Породица	98.2%	3.04	97.1%	2.53	7.79*
Религија	57.7%	.60	54.4%	.58	.54
Дјеца	61.5%	.42	50.1%	.21	8.97*
Културолошке навике	55.6%	.62	29.6%	.19	12.74*
Новац	98.4%	1.17	97.4%	.88	10.15*

Једна од метода провјере добијених резултата било је њихово упоређивање с биљешкама медијатора. Тиме смо превазишли ограничења програма за обраду података и стекли детаљнији увид у нијансе породичне медијације, тачније, у окидаче сукоба који брачне парове доводе пред медијатора. Овдје треба напоменути да су биљешке плод истраживања самог посредника, настале на основу изјашњавања испитаника, али и процјене самог посредника. Табеле које слиједи приближиће нас проблематици културолошких оквира породичног конфликта.

Табела 12. Разлози настајања конфликта

Разлози настајања конфликта	%
Некомпатибилни циљеви	58.93
Оскудни ресурси	17.41
Сметње у постизању циљева које потичу од околине	23.66

На основу табеле уочавамо да је најчешћи разлог за настајање конфликта некомпатибилност циљева супружника, односно, ради се о томе да странке у спору или имају различите циљеве или различите путеве до остварења тих циљева. Различити циљеви који су се издиференцирали у овом истраживању су слиједећи:

Табела 13. Узроци некомпатибилности циљева

Циљеви	Бројчано	%
другачије виђење брака	68	30.36
другачије виђење располагања финансијама	39	17.41
другачије виђење васпитања дјете	62	27.68
другачије виђење бидићности	26	11.61
остало	29	12.95

Што се тиче питања о утицају чланова породице на конфликт добили смо следеће резултате:

Табела 14. Утицај чланова породице на брачне конфликте

Степен утицаја чланова породице	Бројчано	%
само однос супружника	145	64.73
утицај дјете	23	10.27
утицај шире породице	56	25.00

На основу претходног може се закључити да највећи утицај на конфликт имају сами супружници и њихови односи и то у 64.73% случаја, што износи скоро

3 пута више него утицај свих осталих, док је утицај осталих чланова мањи и креће се 25.00% утицај шире породице и 10.27% дјече.

У наведеним посредничким биљешкама испитаници су као директне окидаче конфликта навели следеће:

Табела 15. Директни окидачи конфликта

Окидачи	Бројчано	%
неумјесни коментар	144	64.29
избјегавање комуникације	33	14.73
говор тијела	40	17.86
остало	7	3.12

На питање „Како су претежно рјешавали своје проблеме прије доласка код медијатора?“ испитаници су у зависности од пола дали слиједеће одговоре:

Табела 16: Начини рјешавања проблема у брачном конфликту

Начин рјешавања проблема	Мушкарци %	Жене %
избјегавање	46.43	24.11
такмичење	27.68	6.25
компромис	8.04	16.96
прилагођавање	5.36	42.86
сарадња	12.50	9.82

Ово питање даје вјероватно најбољу слику утицаја културолошких специфичности на брачне односе, односно, на понашање у конфликту. Полне улоге у Црногорском друштву се формирају на традицији и друштвеним вриједностима, па тако и понашање у конфликту. Ипак, избјегавање брачних проблема је супротно црногорском израженом маскулинитету, док код жена очекивано доминира прилагођавање.

Табела 17 показује знаке побољшања директне супружничке комуникације (без присуства посредника) код привремено или трајно растављених/разведених парова у току процеса медијације.

Табела 17. Директни контакти супружника у току трајања медијације

<i>Временски период комуникације међу супружницима (уживо, телефоном, и-мејлом)</i>	<i>Контакти</i>	
Комуникација прије медијације	0-7	54%
Комуникација током медијације	0-10	83.5%
Комуникација после медијације	0-21	85%

Подаци показују нагли пораст контаката по почетку медијације, али и висок скор по завршетку овог процеса, што се може сматрати испуњењем једног од основних циљева процеса – обновом комуникације која прва престаје по отпочињању конфликта. Комуникација је посебно значајна за дјецу, односно њихов нормалан живот без обзира на то како је поступак завршен (помирењем или разводом). Контакти се најчешће прекидају у случајевима развода парова без дјете, нерјешених имовинских односа и када постоји судска забрана контаката за једног од партнера.

Унутар иницијалног броја од 224 брачна пара, 12% (26) није наставило медијацију, од чега је 7% сматрало да не може постићи споразум ни по ком питању, 4% су се сами договорили око најважнијих питања, 1% су прекинули сами медијатори, за 2% медијатори нијесу нотирали разлог прекида. Од преосталих 198 парова 56% (110) је постигло пун договор о свим спорним питањима, 22% парцијални договор а 22% није постигло никакав споразум. Код оних који нијесу постигли никакав споразум регистровани су тешки вербални и физички сукоби и највиши степен мјешања породица у процес медијације. Они који су се

споразумјели о свим питањима имају и најбоље оцјене од стране медијатора - $F=43.57 (2,766), p<.001$ жене; $F=16.27 (2,751), p<.001$ мушкарци.

Табела 18. Повезаност нивоа конфликта и исхода медијације

	Без договора		Постигнут парцијални договор	Постигнут пун договор	
Ниво конфликта мушкарци	Уобичајен или низак (≤ 50)		14%	23%	63%
	Висок (≥ 70)	60%	27%	12%	
Ниво конфликта жене	Уобичајен или низак ≤ 50)		15%	22%	62%
	Висок (≥ 70)	34%	17%	49%	

Од 198 парова који су постигли било какав споразум (потпуни или парцијални), њих 11 је упућено на законске инстанце (суд, полицију или центар за социјални рад), најчешће због занемаривања или злоупотребе дјече у току медијације/развода или договора о имовини и старатељству.

Међу паровима који су се одлучили да посредовање замјене судом, мајке су добиле искључиво старатељство над децом у 70% случајева, очеви у 9%, док је заједничко старатељство додељено у 21% случајева. Треба нагласити да, према биљешкама медијатора, очеви најчешће користе дјецу да би задржали жену у брачној заједници, док жене злоупотребљавају дјецу ради емоционалне освете партнеру који жели прекид брака, или у сврху остваривања материјалне користи.

4.5.6. Укрштање социо-демографских варијабли и питања из упитника

У овом дијелу приказа резултата, с обзиром на тип промјенљивих, коришћени су χ^2 тест, Т тест и АНОВА. Социо-демографске варијабле обухватале су: пол, године старости, вјероисповест, дјецу, примарну породицу, економски статус и образовање испитаника. Било је значајно установити да ли поменуте

варијабле утичу на изјашњавање узорка о корјенима конфликта, њиховом развоју и начину разрјешења, што би на крају резултирало откривањем утицаја културолошких и друштвених постулата на понашање супружника. Треба истаћи да је овај дио резултата својеврсна интроспекција самих испитаника.

1) Варијанса - пол

Хипотеза: Пол супружника утиче на настанак конфликта у браку.

Табела 19: Утицај пола супружника на настанак конфликта у браку

		Пол		Укупно
		мушки	женски	
Жене чешће изазивају конфликте у браку	опажене фреквенце	27	38	65
	очекиване фреквенце	25.6	39.4	65.0
	% унутар пола	45.8%	41.8%	43.3%
Мушкарци чешће изазивају конфликте у браку	опажене фреквенце	16	26	42
	очекиване фреквенце	16.5	25.5	42.0
	% унутар пола	27.1%	28.6%	28.0%
Оба пола подједнако изазивају конфликте	опажене фреквенце	7	10	17
	очекиване фреквенце	6.7	10.3	17.0
	% унутар пола	11.9%	11.0%	11.3%
Изазивање конфликта нема везе с полом супружника	опажене фреквенце	9	17	26
	очекиване фреквенце	10.2	15.8	26.0
	% унутар пола	15.3%	18.7%	17.3%

$$\chi^2 = 0.436 \quad c = 4 \quad p = 0.837 \quad c = 0.072$$

Налази на овој варијанси указују да, према испитаницима, не постоји статистички значајна повезаност пола и изазивања брачног конфликта.

Хипотеза: Пол супружника утиче на ток конфликта.

Табела 20: Утицај пола супружника на ток брачног конфликта

		Пол		Укупно
		мушки	женски	
Да	опажене фреквенце	16	28	44
	очекиване фреквенце	17.3	26.7	44.0
	% унутар пола	27.1%	30.8%	29.3%
Не	опажене фреквенце	7	2	9
	очекиване фреквенце	3.5	5.5	9.0
	% унутар пола	11.9%	2.2%	6.0%
Не знам	опажене фреквенце	17	27	44
	очекиване фреквенце	17.3	26.7	44.0
	% унутар пола	28.8%	29.7%	29.3%
Нека медијатори одлуче о томе	опажене фреквенце	19	34	53
	очекиване фреквенце	20.8	32.2	53.0
	% унутар пола	32.2%	37.4%	35.3%

$$\chi^2 = 5.998_{ss=3} \quad p = 0.101_s = 0.189$$

Налази на овој варијанси указују да, према испитаницима, не постоји статистички значајна повезаност пола и тока брачног конфликта.

Хипотеза: Пол супружника утиче на разрешење конфликта.

Табела 21: утицај пола супружника на разрешење конфликта

		Пол		Укупно
		мушки	женски	
Да	опажене фреквенце	12	23	35
	очекиване фреквенце	13.8	21.2	35.0
	% унутар пола	20.3%	25.3%	23.3%
Не	опажене фреквенце	26	39	65
	очекиване фреквенце	25.6	39.4	65.0
	% унутар пола	44.1%	42.9%	43.3%
Не знам	опажене фреквенце	21	29	50
	очекиване фреквенце	19.7	30.3	50.0
	% унутар пола	35.6%	31.9%	33.3%

$$\chi^2 = 0.535 \quad ss = 3 \quad p = 0.765 \quad s = 0.060$$

Налази на овој варијанси указују да, према испитаницима, не постоји статистички значајна повезаност пола и разрешења брачног конфликта.

2) Варијанса – године старости

Хипотеза: Године старости супружника утичу на настанак конфликта у браку.

Табела 22: утицај година старости супружника на настанак конфликта у браку

		Старосне групе				Укупно
		18-30	31-40	41-50	51-60	
Да	опажене фреквенције	1	2	25	37	65
	очекиване фреквенције	8.7	6.1	27.7	22.5	65.0
	% унутар старосне групе	5.0%	14.3%	39.1%	71.2%	43.3%
Не	опажене фреквенције	2	7	24	9	42
	очекиване фреквенције	5.6	3.9	17.9	14.6	42.0
	% унутар старосне групе	10.0%	50.0%	37.5%	17.3%	28.0%
Можда	опажене фреквенције	7	2	6	2	17
	очекиване фреквенције	2.3	1.6	7.3	5.9	17.0
	% унутар старосне групе	35.0%	14.3%	9.4%	3.8%	11.3%
Не знам	опажене фреквенције	10	3	9	4	26
	очекиване фреквенције	3.5	2.4	11.1	9.0	26.0
	% унутар старосне групе	50.0%	21.4%	14.1%	7.7%	17.3%

Налази на овој варијанси указују да, према испитаницима, постоји статистички значајна повезаност година старости испитаника и настанка брачног конфликта. Најразвијенију свијест о утицају старосне групе имају супружници из категорије 51-60, док проценат оних који сматрају да су ова два фактора повезана опада према најмлађој категорији⁷⁴. У теоријском дјелу рада апострофирали смо чињеницу да је развод у категорији 51-60 и старији рјеђи, а у руралним срединама права ријеткост (преседан а не правило).

⁷⁴ Према статистикама групације које се најчешће разводе махом сматрају да њихове године немају утицај на брачни конфликт.

Хипотеза: Године старости супружника утичу на ток конфликта.

Табела 23: Утицај година старости супружника на ток конфликта

		Старосне групе				Укупно
		18-30	31-40	41-50	51-60	
Да	опажене фреквенције	1	4	16	23	44
	очекиване фреквенције	5.9	4.1	18.8	15.3	44.0
	% унутар старосне групе	5.0%	28.6%	25.0%	44.2%	29.3%
Не	опажене фреквенције	2	1	2	4	9
	очекиване фреквенције	1.2	.8	3.8	3.1	9.0
	% унутар старосне групе	10.0%	7.1%	3.1%	7.7%	6.0%
Можда	опажене фреквенције	12	7	20	5	44
	очекиване фреквенције	5.9	4.1	18.8	15.3	44.0
	% унутар старосне групе	60.0%	50.0%	31.3%	9.6%	29.3%
Не знам	опажене фреквенције	5	2	26	20	53
	очекиване фреквенције	7.1	4.9	22.6	18.4	53.0
	% унутар старосне групе	25.0%	14.3%	40.6%	38.5%	35.3%

$$\chi^2 = 28.512_{ss} = 9 \quad p = 0.001 \quad s = 0.400$$

Постоји статистички значајна повезаност између година старости испитаника и тока брачног конфликта.

Хипотеза: Године старости супружника утичу на разрјешење конфликта.

Табела 24: Утицај година старосри супружника на разрјешење конфликта

		Старосна група				Укупно
		18-30	31-40	41-50	51-60	
Да	опажене фреквенције	4	3	17	11	35
	очекиване фреквенције	4.7	3.3	14.9	12.1	35.0
	% унутар старосне групе	20.0%	21.4%	26.6%	21.2%	23.3%
Не	опажене фреквенције	12	9	28	16	65
	очекиване фреквенције	8.7	6.1	27.7	22.5	65.0
	% унутар старосне групе	60.0%	64.3%	43.8%	30.8%	43.3%
Можда	опажене фреквенције	4	2	19	25	50
	очекиване фреквенције	6.7	4.7	21.3	17.3	50.0
	% унутар старосне групе	20.0%	14.3%	29.7%	48.1%	33.3%
Не знам	опажене фреквенције	4	3	25	21	53
	очекиване фреквенције	7.2	5.1	21.6	18.4	53.0
	% унутар старосне групе	25.0%	14.3%	40.6%	38.5%	35.3%

$$\chi^2 = 11.343_{ss} = 6 \quad p = 0.078 \quad s = 0.265$$

Не постоји статистички значајна повезаност између година старости испитаника и разрјешења брачног конфликта.

3) Варијанса – вјероисповест

Хипотеза: Вјероисповест супружника утиче на настанак брачног конфликта.

Табела 25: Утицај вјероисповјести супружника на настанак брачног конфликта

Вјероисповест		as	sd	t	p
Православна	Мушкарци	4.39	.755	.166	.868
	Жене	4.38	.587		
Муслиманска	Мушкарци	4.45	.504	2.710	.008
	Жене	4.07	.802		
Католичка	Мушкарци	4.45	.555	2.016	.046
	Жене	4.20	.695		
Јудаизам	Мушкарци	4.45	.555	1.842	.001
	Жене	4.23	.644		
Атеисти	Мушкарци	4.45	.555	2.292	.023
	Жене	4.15	.725		
Друго	Мушкарци	4.58	.552	-1.094	.276
	Жене	4.69	.520		

Добијена је статистички значајна разлика између припадника различитих вјероисповести и настанка брачног конфликта. Испитаници православне вјероисповести у највећем проценту повезују вјерску припадност и могућност сукоба у браку, као и они који су одбили да се изјасне означавајући варијаблу „Друго“. Следе их католици, атеисти, муслимани и јудаисти (само 1 испитаник изјаснио се да припада овој вјери, стога је његово изјашњавање у нивоу статистичке грешке и искључује га из наредне двије табеле).

Хипотеза: Вјероисповест супружника утиче на ток брачног конфликта.

Табела 26: Утицај вјероисповјести супружника на ток брачног конфликта

Вјероисповест		p5.1	p5.2	p5.3	p5.4	p5.5	p5.6
Православна	Ac	4.00	3.55	3.65	3.85	3.65	4.25
	Сд	.324	.945	.587	.489	.813	.716
Муслиманска	Ac	4.14	4.07	4.07	4.07	4.00	4.50
	Сд	.535	.616	.730	.730	.784	.519
Католичка	Ac	4.31	4.16	4.27	4.27	4.20	4.69
	Сд	.710	.648	.597	.597	.596	.500
Атеисти	Ac	4.67	4.44	4.54	4.54	4.54	4.83
	Сд	.513	.698	.609	.576	.576	.382
Друго	Ac	4.16	4.84	4.99	4.57	4.57	4.65
	Сд	.523	.678	.601	.586	.586	.392
	Ф	8.062	7.778	10.617	7.448	10.135	6.968
	П	.000	.000	.000	.000	.000	.000

Легенда: p5.1 = отежава комуникацији; p5.2 = продубљује конфликт; p5.3 = онемогућује помирење; p5.4 = наглашава различите породичне вриједности; p5.5 = проблематизује питање старатељства над дјецом; p5.6 = отежава медијацију.

Атеисти и вјерски неизјашњени су оцјенили да вјероисповест статистички значајно више доприноси отежаном разрјешењу конфликта у готово свим аспектима утицаја, посебно у смислу отежавања комуникације, продубљивању конфликта и наглашавања различитих породичних вриједности. Испитаници који су се изјаснили о вјерској припадности су знатно блажи по овим питањима, поготову православци и муслимани.

Хипотеза: Вјероисповест супружника утиче на разрјешење брачног конфликта.

Табела 27: Утицај вјероисповјести супружника на разрјешење брачног конфликта

Вјероисповест		ас	сд	т	п
Православна	Мушкарци	3.74	1.229	3.695	.000
	Жене	4.37	.854		
Муслиманска	Мушкарци	3.57	1.250	3.545	.001
	Жене	4.22	.982		
Католичка	Мушкарци	3.59	1.237	3.587	.000
	Жене	4.23	.960		
Атеисти	Мушкарци	3.60	1.248	3.381	.001
	Жене	4.21	.939		
Друго	Мушкарци	4.12	1.023	3.033	.003
	Жене	4.46	.789		

Добијене су статистички значајне разлике између испитаника различитих вјероисповести у оцјени утицаја вјере на разрјешење брачног конфликта. Аритметичке средине одговора показују, као и у претходној табели, већи значај вјероисповести придају атеисти и неизјашњени.

4) Варијанса – дјеца

Хипотеза: Дјеца утичу на настанак брачног конфликта.

Табела 28: Утицај дјеце на настанак брачног конфликта

		ПОЛ		УКУПНО
		МУШКИ	ЖЕНСКИ	
Да	опажене фреквенције	24	31	55
	очекиване фреквенције	26.0	29.0	55.0
	% унутар пола	33.8%	39.2%	36.7%
Не	опажене фреквенције	12	17	29
	очекиване фреквенције	13.7	15.3	29.0
	% унутар пола	16.9%	21.5%	19.3%
Можда	опажене фреквенције	3	4	7
	очекиване фреквенције	3.3	3.7	7.0
	% унутар пола	4.2%	5.1%	4.7%
Не знам	опажене фреквенције	13	7	20
	очекиване фреквенције	9.5	10.5	20.0
	% унутар пола	18.3%	8.9%	13.3%

$$\chi^2 = 3.304_{ss} = 4p = 0.508_s = 0.147$$

Није добијена статистички значајна повезаност пола испитаника и узрока настанка брачног конфликта. Тестирањем ове хипотезе провјераван је стереотип да су дјеца (њихово одгајање и понашање) чест извор сукоба у породици. Пошто традиционално црногорско друштво бригу о дјечи и данас препушта мајци, резултат је оспорио стереотип.

Хипотеза: Дјеца утичу на ток брачног конфликта.

Табела 29: Утицај дјеце на ток брачног конфликта

		ПОЛ		укупно
		мушки	женски	
Да	опажене фреквенције	18	37	55
	очекиване фреквенције	23.5	31.5	55.0
	% унутар пола	28.1%	43.0%	36.7%
Не	опажене фреквенције	10	19	29
	очекиване фреквенције	16.6	12.4	29.0
	% унутар пола	15.6%	22.1%	19.3%
Можда	опажене фреквенције	1	6	7
	очекиване фреквенције	3.0	4.0	7.0
	% унутар пола	1.6%	7.0%	4.7%
Не знам	опажене фреквенције	12	8	20
	очекиване фреквенције	8.5	11.5	20.0
	% унутар пола	18.8%	9.3%	13.3%

$$\chi^2 = 12.016_{ss} = 4p = 0.017_s = 0.272$$

Добијена је статистички значајна повезаност дјеце и тока брачног конфликта, и то у значајном проценту присутнија код жена (што је очекивано).

Хипотеза: Дјеца утичу на разрјешење брачног конфликта.

Табела 30: Утицај дјеце на разрјешење брачног конфликта

		ПОЛ		УКУПНО
		МУШКИ	ЖЕНСКИ	
Да	опажене фреквенције	18	26	44
	очекиване фреквенције	19.9	24.1	44.0
	% унутар пола	26.5%	31.7%	29.3%
Не	опажене фреквенције	19	29	48
	очекиване фреквенције	21.8	26.2	48.0
	% унутар пола	27.9%	35.4%	32.0%
Можда	опажене фреквенције	13	7	20
	очекиване фреквенције	9.1	10.9	20.0
	% унутар пола	19.1%	8.5%	13.3%
Не знам	опажене фреквенције	18	20	38
	очекиване фреквенције	17.2	20.8	38.0
	% унутар пола	26.5%	24.4%	25.3%

$$\chi^2 = 4.173_{ss} = 3p = 0.009_s = 0.165$$

Добијена је статистички значајна повезаност питања дјеце и разрјешења брачног конфликта, поготову код жена.

5) Варијанса – примарна породица⁷⁵

Хипотеза: Примарна породица утиче на настанак брачног конфликта.

Табела 31: Утицај примарне породице на настанак брачног конфликта

		пол		укупно
		мушкари	жене	
Да	опажене фреквенције	18	37	55
	очекиване фреквенције	23.5	31.5	55.0
	% унутар пола	28.1%	43.0%	36.7%
Не	опажене фреквенције	10	19	29
	очекиване фреквенције	12.4	16.6	29.0
	% унутар пола	15.6%	22.1%	19.3%
Можда	опажене фреквенције	1	6	7
	очекиване фреквенције	3.0	4.0	7.0
	% унутар пола	1.6%	7.0%	4.7%
Не знам	опажене фреквенције	8	12	20
	очекиване фреквенције	8.5	11.5	20.0
	% унутар пола	9.3%	18.8%	13.3%

$$\chi^2 = 12.016_{ss} = 4p = 0.017_s = 0.272$$

Добијена је статистички значајна повезаност примарне породице и настајања брачног конфликта. Треба обратити пажњу на чињеницу да и по овом питању предњаче жене, што је очекивано у друштву у коме породица сматра да има право да се мјеша у брачне изборе својих кћери, а у нижем проценту и синова, без

⁷⁵ Под примарном породицом подразумјевамо родитеље супружника, као и браћу и сестре.

обзира на њихову старост и жеље. Дескриптивни резултати анализе биљешки медијатора (о којима ће касније бити ријечи) биљеже да су очеви склонији да се мјешају у брачне односе својих ћерки, а мајке – синова. Ово је поготову изражено у руралним и мањим срединама, гдје су патријархални односи јачи него у већим градовима. Важан фактор утицаја су економски односи, односно финансијска несамосталност млађих брачних парова од примарне породице, као и обичај да се дјевојка доводи у заједницу у којој често не успјева да усклади односе с мајком и сестрама супруга. У Црној Гори је и данас веома риједак случај да супруг долази у заједницу код супруге, прије свега јер друштво на то гледа презриво и с осудом. Такође, „племенска“ свијест је још увијек присутна у смислу одмјеравања ко коме пристаје и (не)пожељном партнеру по мјерилима цјелокупне породице, а не појединца (својеврсни кастински систем који има различита мјерила: поријекла, економског статуса, друштвеног утицаја и сл.). Појединац који та мјерила пренебрегне бива екскомунициран из примарне породице и једини начин да се у њу врати је – развод.

Хипотеза: Примарна породица утиче на ток брачног конфликта.

Табела 32: Утицај примарне породице на настанак брачног конфликта

		Старосна категорија			
		18-30	31-40	41-50	51-60
Да	опажене фреквенције	18	10	15	10
	очекиване фреквенције	11.4	11.7	12.8	13.6
	% унутар старосне групе	58.1%	31.3%	42.9%	27.0%
Не	опажене фреквенције	8	12	4	5
	очекиване фреквенције	6.0	6.2	6.8	7.2
	% унутар старосне групе	25.8%	37.5%	11.4%	13.5%
Мозда	опажене фреквенције	1	0	2	2
	очекиване фреквенције	1.4	1.5	1.6	1.7
	% унутар старосне групе	3.2%	.0%	5.7%	5.4%
Не знам	опажене фреквенције	3	3	6	4
	очекиване фреквенције	4.1	4.3	4.7	4.9
	% унутар старосне групе	9.7%	9.4%	17.1%	10.8%

$$\chi^2 = 39.109_{ss} = 16p = 0.001s = 0.455$$

Добијена је статистички значајна повезаност утицаја примарне породице и година старости испитаника. Резултати су надасве интересантни и неријетко неочекивани: у најмлађој категорији, која најчешће излази из патријархалног модела породичних односа очитује се процентуално најјачи утицај примарне породице, за разлику од старијих група код којих би се то очекивало јер су ближе традиционалном моделу породичних односа. Али, ако узмемо у обзир да су генерације старије од 41 године живота супружнике углавном бирале у договору с породицом, резултат постаје сасвим логичан. Млади у Црној Гори данас имају већу самосталност у одлучивању при избору партнера, али зато трпе већи притисак породице. Када брачни конфликт започне, породице заузимају стране у сукобу и распламсавају га у жељи да за своје дјете изборе бољу позицију или, пак, сукоб виде као прилику да се нежељена заједница оконча.

Хипотеза: Примарна породица утиче на разрјешење брачног конфликта.

Табела 33: Утицај примарне породице на разрјешење брачног конфликта

		Пол		
		мушки	женски	укупно
Да	опажене фреквенције	18	29	47
	очекиване фреквенције	22.2	24.8	47.0
	% унутар пола	25.4%	36.7%	31.3%
Не	опажене фреквенције	5	5	10
	очекиване фреквенције	4.7	5.3	10.0
	% унутар пола	7.0%	6.3%	6.7%
Можда	опажене фреквенције	11	14	25
	очекиване фреквенције	11.8	13.2	25.0
	% унутар пола	15.5%	17.7%	16.7%
Не знам	опажене фреквенције	4	3	7
	очекиване фреквенције	3.3	3.7	7.0
	% унутар пола	5.6%	3.8%	4.7%

$$\chi^2 = 4.216_{ss=5} \quad p = 0.040 \quad s = 0.165$$

Добијена је статистички значајна повезаност утицаја примарне породице у разрјешењу конфликта и пола испитаника и опет доминантно код женске популације, али и мушка показује знаке притиска.

б) Варијанса – економски статус

Хипотеза: Економски статус супружника утиче на настанак брачног конфликта.

Табела 34: Утицај економског статуса супружника на настанак брачног конфликта

		Старосна категорија				укупно
		18-30	31-40	41-50	51-60	
Да	очекиване фреквенције	5	1	3	2	11
	опажене фреквенције	25.0%	7.1%	4.7%	3.8%	7.3%
	% унутар старосне групе	1.5	1.0	4.7	3.8	11.0
Не	очекиване фреквенције	3	2	6	2	13
	опажене фреквенције	15.0%	14.3%	9.4%	3.8%	8.7%
	% унутар старосне групе	1.7	1.2	5.5	4.5	13.0
Можда	очекиване фреквенције	6	7	16	12	41
	опажене фреквенције	30.0%	50.0%	25.0%	23.1%	27.3%
	% унутар старосне групе	5.5	3.8	17.5	14.2	41.0
Не знам	очекиване фреквенције	4	2	25	18	49
	очекиване фреквенције	20.0%	14.3%	39.1%	34.6%	32.7%
	% унутар старосне групе	6.5	4.6	20.9	17.0	49.0

$$\chi^2 = 28.015 \text{ ss} = 15 \quad p = 0.021 \quad s = 0.397$$

Добијена је статистички значајна повезаност старосне групе испитаника и ставова о утицају економског статуса супружника на настајање брачног конфликта. Уочавамо да је најмлађа група најсклонија повезивању економског статуса и брачног конфликта, док трећа и четврта у већинском проценту нијесу сигурне у наведену тврдњу.

Анализом билешки медијатора уочили смо корелацију између економског статуса и генералног понашања супружника, тј. чињеницу да економски доминантан партнер често намеће своју вољу економски зависном, не преза од изазивања сукоба и чешће подноси захтјев за развод.

Хипотеза: Економски статус супружника утиче на ток брачног конфликта.

Табела 35: Утицај економског статуса супружника на ток брачног конфликта

		Старосна категорија				укупно
		18-30	31-40	41-50	51-60	
Да	очекиване фреквенције	7	2	4	3	16
	очекиване фреквенције	2.1	1.5	6.8	5.5	16.0
	% унутар старосне групе	35.0%	14.3%	6.3%	5.8%	10.7%
Не	очекиване фреквенције	3	2	9	3	17
	очекиване фреквенције	2.3	1.6	7.3	5.9	17.0
	% унутар старосне групе	15.0%	14.3%	14.1 %	5.8%	11.3%
Можда	очекиване фреквенције	5	7	18	15	45
	очекиване фреквенције	6.0	4.2	19.2	15.6	45.0
	% унутар старосне групе	25.0%	50.0%	28.1 %	28.8%	30.0%
Не знам	очекиване фреквенције	4	2	25	19	50
	очекиване фреквенције	6.7	4.7	21.3	17.3	50.0
	% унутар старосне групе	20.0%	14.3%	39.1 %	36.5%	33.3%

$$\chi^2 = 27.325_{ss} = 15 \quad p = 0.026 \quad s = 0.393$$

Добијена је статистички значајна повезаност старосне групе испитаника и утицаја економског статуса на разрјешење конфликта. Суштински, понављају се преференције из претходне табеле. У каснијем, дескриптивном опису налаза, вратићемо се овом питању.

Хипотеза: Економски статус супружника утиче на разрјешење брачног конфликта.

Табела 36: Утицај економског статуса супружника на разрјешење брачног конфликта

		старосна категорија				укупно
		18-30	31-40	41-50	51-60	
Да	очекиване фреквенције	6	1	3	1	11
	очекиване фреквенције	1.5	1.0	4.7	3.8	11.0
	% унутар старосне групе	30.0%	7.1%	4.7%	1.9%	7.3%
Не	очекиване фреквенције	4	3	8	6	21
	очекиване фреквенције	2.8	2.0	9.0	7.3	21.0
	% унутар старосне групе	20.0%	21.4%	12.5%	11.5%	14.0%
Можда	очекиване фреквенције	6	8	26	16	56
	очекиване фреквенције	7.5	5.2	23.9	19.4	56.0
	% унутар старосне групе	30.0%	57.1%	40.6%	30.8%	37.3%
Не знам	очекиване фреквенције	3	2	19	18	42
	очекиване фреквенције	5.6	3.9	17.9	14.6	42.0
	% унутар старосне групе	15.0%	14.3%	29.7%	34.6%	28.0%

$$\chi^2 = 30.174_{ss} = 15 \quad p = 0.011_{s} = 0.409$$

Добијена је статистички значајна повезаност старосне групе испитаника и утицаја економског статуса на разрјешење конфликта, с поновљеним старосним преференцијама.

7) Варијанса – образовање

Хипотеза: образовање супружника утиче на настанак брачног конфликта.

Табела 37: Утицај образовања супружника на настанак брачног конфликта

		пол		
		мушки	женски	укупно
Да	опажене фреквенције	9	7	16
	очекиване фреквенције	7.6	8.4	16.0
	% унутар пола	12.7%	8.9%	10.7%
Не	опажене фреквенције	4	9	13
	очекиване фреквенције	6.2	6.8	13.0
	% унутар пола	5.6%	11.4%	8.7%
Можда	опажене фреквенције	10	14	24
	очекиване фреквенције	11.4	12.6	24.0
	% унутар пола	14.1%	17.7%	16.0%
Не знам	опажене фреквенције	15	20	35
	очекиване фреквенције	16.6	18.4	35.0
	% унутар пола	21.1%	25.3%	23.3%

$$\chi^2 = 4.196 \text{ ss} = 5 \quad p = 0.521 \quad s = 0.165$$

Није добијена статистички значајна повезаност пола и ставова испитаника по питању утицаја образовања на настанак брачног конфликта.

Хипотеза: образовање супружника утиче на ток брачног конфликта.

Табела 38: Утицај образовања супружника на ток брачног конфликта

		пол		
		мушки	женски	укупно
Да	опажене фреквенције	3	2	5
	очекиване фреквенције	2.4	2.6	5.0
	% унутар пола	4.2%	2.5%	3.3%
Не	опажене фреквенције	5	7	12
	очекиване фреквенције	5.7	6.3	12.0
	% унутар пола	7.0%	8.9%	8.0%
Можда	опажене фреквенције	10	8	18
	очекиване фреквенције	8.5	9.5	18.0
	% унутар пола	14.1%	10.1%	12.0%
Не знам	опажене фреквенције	17	25	42
	очекиване фреквенције	19.9	22.1	42.0
	% унутар пола	23.9%	31.6%	28.0%

$$\chi^2 = 2.077 \text{ ss} = 5 \quad p = 0.838 \quad s = 0.117$$

Није добијена статистички значајна повезаност пола и ставова испитаника о утицају образовања на ток брачног конфликта.

Хипотеза: образовање супружника утиче на разрјешење брачног конфликта.

Табела 39: Утицај образовања супружника на разрјешење брачног конфликта

		ПОЛ		
		мушки	женски	укупно
Да	опажене фреквенције	2	3	5
	очекиване фреквенције	2.9	2.1	5.0
	% унутар пола	2.3%	4.7%	3.3%
Не	опажене фреквенције	5	1	6
	очекиване фреквенције	3.4	2.6	6.0
	% унутар пола	5.8%	1.6%	4.0%
Можда	опажене фреквенције	10	10	20
	очекиване фреквенције	11.5	8.5	20.0
	% унутар пола	11.6%	15.6%	13.3%
Не знам	опажене фреквенције	32	15	47
	очекиване фреквенције	26.9	20.1	47.0
	% унутар пола	37.2%	23.4%	31.3%

$$\chi^2 = 19.813 \quad ss = 5 \quad p = 0.001 \quad s = 0.342$$

Добијена је статистички значајна повезаност пола и ставова испитаника о утицају образовања супружника на разрјешење брачног конфликта. Ово је интересантан налаз и можемо га приписати ставу да се образовани супружници лакше договоре око помирења или споразумног разлаза.

4.5.7. Дескриптивни резултати истраживања

У овом дјелу анализе резултата навешћемо случајеве издвојене из биљешки медијатора, који осликавају стање брачних односа и понашање страна у посредовању, а могу се подвести под типична.

Примјер 1:

Мјесто	Подгорица
Старост	31 до 40 година
Стручна спрема	средње образовање – оба
Запослење	оба
Трајање брачне заједнице	2-5 година
Дјеца	/
Подносилац тужбе/захтјева за рјешавање спора	жена
За мирeње заинтересован/а	жена
Договор о мирeњу супружника	није успио / одустао муж
Договор за подјелу имовине	није постигнут / одустала жена
Брачно насиље	није присутно
Проблем на страни посредника	„Отац жене је константно покушавао да се укључи у поступак и доноси одлуке умјесто своје ћерке“. ⁷⁶
Застоји у току поступка	„Отац жене је покушавао да наметне своју вољу ћерки која тражи начин за помирење, а отац инсистира на разводу и покретању кривичног поступка против зета“.
Проблеми који су се јавили у току поступка	„Отац жене је тражио помоћ од адвоката како би заједнички срушили поступак медијације“.

⁷⁶ У наводницима су наведене оригиналне биљешке медијатора.

Примјер 2:

Мјесто	Подгорица
Старост	31 до 40 година
Стручна спрема	средње образовање – оба
Запослење	жена
Трајање брачне заједнице	11-20 година
Дјеца	двоје
Подносилац тужбе/захтјева за рјешавање спора	муж
За мирење заинтересован/а	жена
Договор о мирењу супружника	постигнут
Договор за подјелу имовине	/
Брачно насиље	не/ забиљежено занемаривање супруга од стране супруге, јер је непокретан и о њему највише брине мајка
Проблем на страни посредника	отежана комуникација с мужем јер тешко говори
Застоји у току поступка	„Мајка супруга је огорчена снажином небригом око мужа те је покушавала да сину наметне своју вољу и утиче на њега да се разведе, што њему није био стварни циљ“.
Проблеми који су се јавили у току поступка	„Ово посредовање се одвијало у троуглу супруг – супруга – свекрва и највећи проблем је била свекрва која је покушавала да наметне своје потребе као приоритетне“.

Примјер 3:

Мјесто	Подгорица
Старост	18-30 година
Стручна спрема	основно образовање оба
Запослење	оба
Трајање брачне заједнице	2-5 година/ брак разведен
Дјеца	једно
Подносилац тужбе/захтјева за рјешавање спора	жена
За мирење заинтересован/а	ниједно
Договор о мирењу супружника	не
Договор за подјелу имовине	не
Брачно насиље	не / регистровано занемаривање дјетета
Проблем на страни посредника	„Било је тешко обуздати вербалне испаде жене, има потребу да константно понижава и вријеђа бившег мужа те сам долазила у искушење да ја прекинем медијацију“.
Застоји у току поступка	„Опомињања да није дозвољено вријеђање супротне стране“.
Проблеми који су се јавили у току поступка	„Брак је разведен и син повјерен мајци, па иако у тужби није наведен захтјев за контактирање оца и дјетета тај проблем је приоритетан, јер мајка брани контакте оца са дјететом док јој не исплати имовину за коју се испоставило да није стечена у току брака већ прија брачне заједнице, али жена није одустајала од захтјева!“

У првом и другом случају индикативно је мјешање чланова породице у брачне односе и сам процес посредовања. У Црној Гори је одомаћена пракса да породице заузимају стране у конфликту и покушавају да наметну своје ставове странкама, погрешно сматрајући да је то подршка а, суштински, продубљујући сукобе до границе када договор постаје немогућ. Најчешће, очеви стају на страну ћерки а мајке на страну синова, без обзира на њихове године и дужину брачног стажа. Од помирња и договора најчешће одустају управо странке које дозволе родитељима да се умјешају у процес посредовања.

У току поступка медијације посредници попуњавају обрасце који садрже 25 стандарда подјелиених на социо-демографске чињенице, породичне односе и процјене посредника о понашању странака у поступку. Социо-демографске биљешке обухватају: пол, религију, године старости, образовање, запослење и стамбено питање; породични односи подразумјевају: трајање брачне заједнице, самостални или живот у заједници, број и пол дјеце, као и њихов утицај на исход посредовања, утицај породице на одлуке и на који начин, ко је подносилац захтјева, постоји ли жеља за помирењем (и код кога од супружника), успостављање договора око старатељства и подјелу имовине. Но, за ову тезу најзначајнији је последњи одјелјак биљешки, чији садржај настаје као посљедица професионалне вјештине и емоционалне интелигенције медијатора. Он подразумјева процјену: вербалне и невербалне комуникације, мјеру постојања емоција, утицај простора на ток посредовања, могућу злоупотребу дјеце и насиље у породици, да ли је спор у успону, жаришту или опадању, какво је разумјевање процеса од стране учесника, трајање поступка и број састанака.

На основу критеријума разноликости⁷⁷ одабрали смо десет биљешки медијатора који су дали своју процјену понашања и емоционалних стања странака у поступку. Навешћемо овдје неке од забиљезених емоционалних стања (вербализованих и невербално изражених). У анализи смо подјелили комуникацију у наведеним примјерима на четири категорије: мушкарци - вербална комуникација,

⁷⁷ Под критеријумом разноликости овдје подразумевамо брачне парове различитих вјероисповести, старости, образовања, трајања брачне заједнице, израженог понашања и различитог исхода медијације. Копије биљешки дате су у Прилозима на крају рада.

мушкарци – невербална комуникација, жене – вербална комуникација и жене – невербална комуникација.

Табела 40: Компаративни приказ комуникације у току посредовања

Мушкарци - вербална комуникација	Жене – вербална комуникација	Мушкарци – невербална комуникација	Жене – невербална комуникација
-јасна -уздржана -самоувјерена ⁷⁸ -непријатна -врло непријатна -препирање -изражена -превише гласна -умјерена -смирена -интензивна - примјерена	- јасна - примјерена - интензивна - непримјерена - индиректне трансакције - сведена - изражена - непријатна - врло непријатна - препирање - наређивачка - уздржана	-примјерена вербалној - отворена - интензивно показивање емоција -изражена -фацијална и гестовна - спремност за договор (без објашњења на основу чега је донијет овакав закључак) - исказивање љутње и бијеса -надмена - оскудна	- уздржана - надмена - негативна - изражена - отворена - фацијална и гестовна - знојење - затворена - интензивна - примјерена вербалној

Очигледно је да наведени облици вербалне и невербалне комуникације генерално не одговарају постојећим полним стереотипима о израженом маскулинитету и сузбијеној женскости⁷⁹, јер се већина облика понашања у посредованој комуникацији подудара. Ипак, наглашене разлике говоре да су одређени облици стереотипног понашања присутни код мушкараца (вербална агресија и изражена невербална), док жене показују одређену дефанзивност у невербалној комуникацији.

Што се тиче изражених емоција, њих ћемо анализирати по истом принципу.

⁷⁸ За потребе даље анализе болдовани су само видови комуникације који се разликују код мушкараца и жена.

⁷⁹ Уз ограду да се ради о субјективним проценама медијатора.

Табела 41: Изражене емоције у току процеса посредовања

Емоције - мушкарци	Емоције - жене
- изражене ⁸⁰	- изражене
- низак ниво	- низак ниво
- љутња	- љутња
- љубав	- љубав
- туга	- туга
- кајање	- бијес
- бијес	- презир
	- мржња

Интересантно је да су емоције махом стандардне и исте код оба пола, с тим да један од мушкараца показује кајање, док се код жена јављају презир и мржња. Све три емоције су реактивне, али је кајање у познатом културолошком контексту неочекивано за црногорског мушкарца, док су презир и мржња очекивани код дуже времена потиснутих осјећања и карактеристични за жене са овог поднебља.

Посредовање је у наведеним случајевима трајало од једног дана до неколико мјесеци. Три случаја завршила су помирењем, шест договором и један негативно (без рјешења).

Анализирајући везу између пола и понашања у браку, можемо закључити да у овом типу односа постоји повезаност двије групе варијабли: једне које се односи на финансијски и друштвени статус мушкараца и друга, која се односи на економски статус, оптерећење, стрес и стање у друштвеном окружењу код жена. Црногорско друштво кроз своју културолошку основу традиционално разликује улоге које играју мушкарци и жене. Мушка улога традиционално подразумјева потребу за повољним социјалним статусом, контролом непосредне околине (породица), аутономијом у одлучивању, независношћу у свакодневном животу и, генерално – доминацијом. Женска улога подразумјева шира интересовања, шире

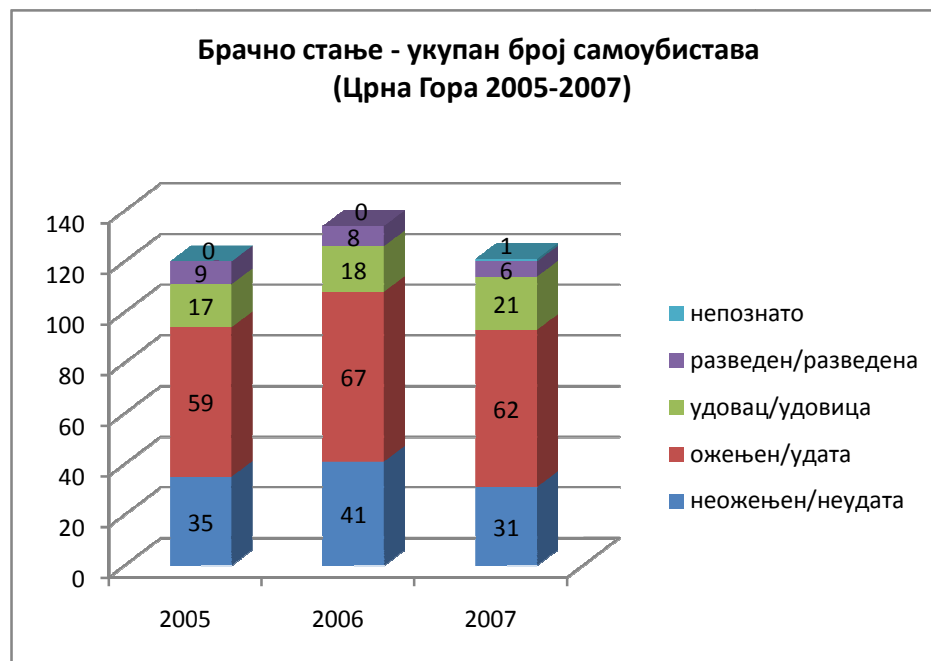
⁸⁰ Наведене иљешке је водило неколико медијатора, у распону од 2008-2014, тако да процјене изражених емоција иду од паушалних и неодређених (изражене и низак ниво) до конкретних. Оваква процјена зависи прије свега од способности и тренинга посредника (с обзиром да међу њима има психолога, педагога, правника и сл.).

друштвене контакте, осјећање припадности заједници (друштвеној и породичној) и јединство с дјецом. Промјене које су се последњих година десиле у црногорском друштву снажније су погодиле мушкарце, јер су драстично смањиле њихов друштвени и породични маневарски простор, као и услове за испуњавање њихове друштвено/породичне патријархалне улоге. Једном рјечју, црногорски мушкарац је, по традиционалним мјерилима, али и у сопственим очима, све мање *pater familias*, а све чешће немоћан пред животом и породицом. Из присутног осјећаја немоћи да одговори на пројектоване захтеве, који се акумулирају у дужем временском периоду, одређени број мушкараца покушава да надомјести немоћ насиљем, алкохолем и разним облицима конфликта које окреће ка унутра (ка породици) за коју сматра да очекује од њега немогуће. Мушкарци, такође, снажније реагују на економске стресоре као што су губитак посла, смањење зараде, ненапредовање и сл, а због традиционалне независности и „снаге“ оклијевају да потраже помоћ, јер би то било оцјењено као немоћ и слабост. Код жена, пак, акумулирани стрес изазива афективна стања и импулсивно понашање, па су све чешће управо оне иницијатори захтјева за развод брака или медијацију. Такође, жене су склоније да у тешкоћама траже помоћ примарне породице која се онда укључује у конфликт и тиме га додатно компликује.

Осврнућемо се овдје и на једно интересантно истраживање Данијеле Медојевић под називом „Социо-демографске особености суицидалне популације у Црној Гори у периоду 1997-2007. Године (Медојевић 2011.) у којем стоји да стопа за мушкарце суициданте у току 2007. године износи 7,99, а за жене 2.20. „Подаци нам говоре да суицидална популација што се тиче брачног статуса, прати уобичајене трендове, што значи да је брак и брачни живот, као снажна интеракција и вишеслојна трансакција, социопсихолошко поље које представља плодно тло за развијање различитих врста ризичног понашања, посебно у периоду који обрађујемо, а који представља период транзиције црногорског друштва, промјене у идентитету државе, формирање нових система вриједности и сл.“, сматра Медојевић (2011:89). Када је брачно стање у питању, закључује она, међу 377 особа које су извршиле самоубиство од 2005-2007, највише је било лица која су у браку

(10,10%), а најмање разведених жена (0,37%), а детаљнији подаци су приказани Графиконом 1.

Графикон 1: Брачно стање - укупан број самоубистава у Црној Гори за период 2005-2007. год.



Извор: Данијела Медојевић, „Социо-демографске особености суицидалне популације у Црној Гори у периоду 1997-2007, стр. 90

4.6. Оцјена поступка посредовања

На крају процеса, испитаници су оцјењивали сам поступак посредовања, а подаци су обрађени у смислу утврђивања корелација између социо-демографских карактеристика и ставова испитаника о процесу и ефектима посредовања.

Табела 42: Оцјена процеса посредовања

	Пол	Образовање	Старост	Трајање брачне заједнице
Упишите на који начин сте изабрали посредника:				
1. посредовање је предложио судија	-.066	.096	-.159	-.156
2. прихватио/прихватила сам приједлог судије	-.135	.165*	-.145	-.195*
3. самостално сам одабрао/одабрала	-.156	.196	-.215**	-.250**
За избор посредника вас је определијело:				
1. професија/струка посредника	-.121	.077	-.151	-.297**
2. углед посредника	-.093	.077	-.306**	-.212**
3. познанство са посредником	-.077	.122	-.287**	-.236**
4. мишљење/приједлог судије	-.047	.042	-.331**	-.193*
С избором посредника сте:				
1. задовољан/задовољна	-.093	.020	-.311**	-.272**
2. дјеломично задовољан/задовољна	-.046	.007	-.293**	-.162*
3. незадовољан/незадовољна	-.029	-.049	-.311**	-.243**
С радом посредника сте:				
1. задовољан/задовољна	-.155	.083	-.339**	-.272**
2. дјеломично задовољан/задовољна	-.108	.002	-.353**	-.289**
3. незадовољан/незадовољна	.029	.008	-.284**	-.036
Уколико бисте имали неки други спор/проблем, да ли бисте се поново одлучили за посредовање:				
1. да	-.042	.121	-.248**	-.240**
2. можда	-.093	.108	-.338**	-.248**
3. не, спор бих рјешавао/рјешавала судским путем	-.111	.056	-.304**	-.300**
Да ли бисте поступак посредовања препоручили члановима своје породице и својим пријатељима:				
1. да	-.141	.062	-.330**	-.292**
2. можда	-.095	.104	-.216**	-.184*
3. не	-.111	.090	-.317**	-.266**

Ознака: * - статистичка значајност на нивоу 0.05; ** - статистичка значајност на нивоу 0.01.

С обзиром да су одговори кодирани редним бројевима, тумачења резултата су слjedeћа:

- Нема статистички значајних корелација између пола испитаника и њиховог одговора на понуђена питања.
- Варијабла *образовање* корелира значајно само с тврдњом *Прихватио/прихватила сам приједлог судије*. Позитивна значајна корелација показује да степен образовања утиче на прихватање приједлога да се приступи посредовању.
- Старост испитаника не корелира значајно једино с првим и другим питањем. Са свим осталим питањима, корелације су статистички значајне. Старији испитаници у већој мјери сматрају да су познавање посредника и његов углед значајни за процес посредовања.
- Варијабла *трајање брачне заједнице* не корелира с тврдњом да је посредовање предложио судија. Негативне статистички значајне корелације указују на то да испитаници с дужим брачним стажом у већој мери сматрају да су тврдње тачне у односу на испитанике с просечним трајањем брака испод 11 година.

Осим самог процеса посредовања, током последњих седам година Центар за посредовање је константно анкетирао странке у поступцима о раду медијатора и међу 100 оних који су попуњавали анкету нико није дао негативну оцјену, чак ни када је поступак окончан без конкретних решења, тј. није постигнут никакав договор. У наредној табели представљено је врједновање карактеристика посредника (испитаници су могли да заокруже одговоре без ограничења, као и да допишу одговор уколико га нема међу понуђенима).

Табела 43: Врједновање карактеристика посредника

Понуђене карактеристике	Оцјена странки у поступку у %
особа од повјерења	70,00
стручан	80,00
објективан	40,00
уложио труд/настојање да постигнемо споразум/договор	80,00
дао свима једнако простора за разговор	50,00
дозволио да сам/сами донесемо одлуку	50,00
дао потребне информације, које се тичу породичног спора	50,00
одговорио на сва питања која су ме/нас интересовала, а тичу се породичног спора	30,00
објаснио нам је фазе у поступку посредовања	60,00
објаснио је начела рада	60,00
објаснио правила-начин на који ћемо за вријеме посредовања међусобно разговарати	30,00
нешто друго, навести шта	/

Анкетирани су највише врједновали стручност и уложен труд посредника, затим повјерење, вољу да објасни пут поступка, као и вођење саме медијације⁸¹.

⁸¹ У Прилозима се налази 10 упитника, одабраних према социо-демографским карактеристикама анкетираних.

5. МЈЕСТО ИСТРАЖИВАЊА КУЛТУРОЛОШКИХ КАРАКТЕРИСТИКА УЧЕСНИКА У ПОСРЕДОВАЊУ И БУДУЋНОСТИ МЕДИЈАЦИЈЕ

Модерне расправе о односу социо-културне антропологије и културологије и медијације обично се свODE на питања комуникације и културе. У том смислу, један правац бави се масовним комуникацијама (масовни медији, те стога – медијска антропологија, антропологија медија и визуелна антропологија)⁸², а други – друштвеном медијацијом (друштвеним трансакцијама у широком смислу кретања дискурса, особа и ствари). Пошто медији нијесу предмет овог рада, окренућемо се друштвеном посредовању и путевима којима ће се оно кретати у 21. вијеку, дакле - култури.

Шта је то култура? Какав је наш однос према њој? Шта значи разумјети је као трајан и динамичан процес? Какве везе она има с медијацијом? Сматрамо да ће одговори на ова питања детерминисати развој процеса посредовања у наредним деценијама. Култура, најприје, представља аналитичку категорију (начин стварања идентитета појединца, групе, друштва и нације), али и политичку категорију која говори о дистрибуцији моћи у друштву: појединачне, полне, друштвене, националне. Управо зато културолошко представља константу која је уткана у промишљања о друштву, праву, политици, међуљудским односима, институцијама, моралу, класи, етницитету, старосној доби и сл, а сусрећемо га и у читавом низу друштвених и политичких дебата које се воде у зависности од културног контекста, локалног и глобалног.

Шта значи припадати одређеном културном миљеу? Да ли се човјек рађа с представом о свом мјесту у културном контексту? Шта утиче на наш концепт културног припадања? Ако почнемо из општег контекста, култура живљења може да се дефинише као начин на који схватамо и живимо у друштву. Од рођења, наши друштвени и културни контексти нуде нам значења, могућности али и границе властитог идентитета као и друштвених улога које играмо. Изван биолошких и физиолошких карактеристика сваког појединца налазе се улоге, понашања,

⁸² Више о медијској антропологији на <http://www.media-anthropology.net>

активности и атрибути који су чисти друштвени конструкти и које друштво сматра прикладним за појединца. Појединац идентификује себе на одређене начине и у вези са ширим представама, кодовима и претпоставкама о друштвеним улогама. У складу с тако скројеним виђењем самог себе, исти појединац доживљава остале људе у друштву, дајући и њима, и односима с њима – одређена значења. Рјечју, културолошке категорије описују низ особина и понашања која друштво очекује од појединца, а који се не рађа са спознајом о томе како треба да изгледа, да се понаша, размишља или реагује, како да интерактира с другима и игра своју друштвену улогу. Управо зато се концепт културе разликује од времена до времена, и од контекста до контекста, поиман у релацији са другим аспектима и значајкама идентитета (поготову узрастом, економским класом, етницитетом, физичким и менталним капацитетима, али и полом). Из тих релација појединац учи како да живи, нормализује односе и регулише их, преговара и изазива, да промишља друштво и релације у њему као сет идеја, дефиниција и праксе који се насљеђује с кољена на кољено и даје смисао његовом идентитету, изгледу и понашању. Анализа културолошких образаца истражује начине на које се наизглед очигледни и природни односи обликују у друштвеном смислу, и како сличности и разлике играју значајну улогу у односима моћи и неравноправности.

Током живота појединац (али и народ у цјелини) истовремено доживљава доминантне културне обрасце и живе у њима, не нужно свјесни тих процеса. Под овим подразумијевамо свјесно и несвјесно прилагођавање средини чији се обрасци не промишљају већ подразумијевају. Наоко свјесни лични избори у већини су, заправо, преузимање навика претходних генерација, а разматрање начина на који живи друштво и социјализује своје припаднике зависи највише од контекста у којем се свакодневни живот одвија. Преузимање образаца најчешће подразумијева несвјесно усвајање вриједности, норми, друштвених улога и начина за процјену (не)моралног понашања. „Иако смо дубоко увучени у своју дневну рутину, посједујући практично знање усмјерено на друштвено окружење у којем дјелујемо, често не застанемо да размислимо о значењу оног кроз шта смо прошли; још рјеђе застанемо да упоредимо наша приватна искуства са судбином других“ (Bauman, May, 2001:7).

5.1. Медијација као социјализација

Свака јединка рађа се у унапријед зацртаним друштвеним и културним моделима и значењима који су постојали и прије ње, и уклапање у њих сматрамо социјализацијом. Васпитање у породици и институцијама организованог система живљења (школство, црква, закони, полиција, војска) учи појединца да се уклопи и прихвати писана и неписана нормативна очекивања како би био у стању да се понаша у складу с друштвеним очекивањима, улогама, предрасудама и стереотипима, да шематизује свој изглед, понашање, реакције и изражавање осјећања. Концепт социјализације, како се схвата у западној цивилизацији, ставља акценат на процесе којима појединци уче своје улоге и мјесто у друштву, али се понекад односи углавном на примарну фазу – породицу и школу. „Социјализација је, међутим, процес који траје током читавог живота“ сматрају Pilcher и Whelehan. (2004:7). Како појединци старе, непрестано се суочавају с новим ситуацијама и искуствима и тако током читавог живота уче нове аспекте битисања и понашања, прије свега у односима с другима и интеракцијама у које улазе, а онда и кроз друштвена значења по којима се понашање концептуализује.

Социолошке теорије о учењу улога, које постоје и данас, одржавају идеју о томе да дјеца уче и прихватају друштвене улоге кроз интеракцију с одраслима (родитељима, наставницима, идолима). Одрасли одређују и надзиру границе прикладног понашања дјете, нудећи им готове моделе кроз сопствено понашање. Када се ти модели стално понављају постају ригидни, а њихова ригидност зависи од контекста, позитивних и негативних реакција околине и способности детета да их усвоји као своје.

Но, шта када појединац одрасте? Ко онда преузима улогу агенса социјализације? Размотримо зато, најприје, стадијум развоја личности који су учесници процеса медијације⁸³ (18+). Западно друштво, којем и Црна Гора припада (географски и културално), сматра да се преласком у свијет одраслих

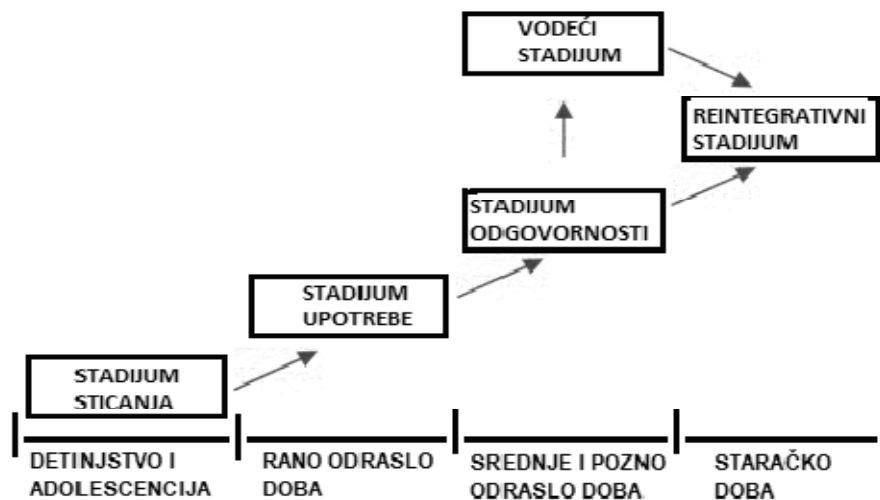
⁸³ Западна, па и наша развојна психологија сматра зрелим добом раздобље од 18 до 70 године живота.

социјализација завршава⁸⁴, а даљу бригу о друштвеним улогама преузима друштво системом закона и санкција. Познато је да у зрелом добу појединац постиже физички и интелектуални врхунац, зрелост интересовања и ставова, одсуство предрасуда и реалност самопроцјене, дакле, емоционалну, социјалну и психосексуалну зрелост, као и моралну (која зависи од степена развоја претходних). Брковић (2011:330) сматра да су основни задаци зреле личности:

- прилагођавање на тјелесне промјене,
- успостављање и одржавање економског стандарда породице,
- укључивање у ужу социјалну групу рођака и пријатеља,
- ревитализација партнерства/брачне заједнице,
- достизање задовољства и успјеха у позитивној улози,
- укључивање у шире групе и прихватање веће друштвене одговорности преко нових улога,
- помагање дјечи да се развију у здраве и зреле особе,
- обликовање нових циљева, планова и тражење животног смисла у будућности, проналажење нових начина коришћења слободног времена.

Оно што слиједи је графички приказ познате Шејеве стадијалне теорије сазнајног развоја, која групише степене зрелости и подразумјева стицање, употребу, одговорност и регенерацију знања у разним фазама човјековог живота, на коју ћемо се у неким моментима позивати у даљем тексту:

⁸⁴ Када су одрасли у питању наилазимо на појам „доживотног учења“, али не и доживотне социјализације, упркос чињеници да се константно социјализујемо кроз радну средину, ступање у брак, одгајање сопствене дјеце, пресељења, путовања и сл.



Извор: Schaie, Willis, 1991.

Овај кратак излет у психологију зрелог доба, послужиће нам да подржимо тезу о доживотној социјализацији и њеној проблематици која се рефлектује и на сам појам и процес медијације. Наиме, општа психологија и антропологија понекад нијесу од нарочите вриједности за анализу понашања одраслих особа у конфликту и његовом разрјешењу, недостају ваљана и примјењива емпиријска истраживања, а поготову она из области културолошких основа сукоба⁸⁵. Наиме, у црногорском друштву, агенси социјализације зреле особе су окружење и неписане друштвене норме којима треба да се повинује, као и сопствени пројектовани модел пожељне личности, те друштвене улоге које такође зависе од утицаја споља и самопроцјене појединца о мјесту које треба да заузме у друштву. Као углавном апстрактни модели и форме понашања, све су то потенцијалне тачке сукоба и проблеми с којима се сусрећемо као медијатори између жеља и могућности странака чијим се случајевима бавимо у свакодневној пракси. Уз психолошко и антрополошко испитивање и размишљање, неопходно је и културолошко становиште да би се уочиле и схватиле fine релације које усмјеравају људско понашање.

Пођимо најприје од културолошког поимања конфликта у црногорском друштву, који далеко одудара од стандардног доминантног модела „проблем-

⁸⁵Пошто смо се у раду усмјерили на брачну медијацију касније ћемо се више бавити родним постулатима, али се сада концентришемо на општа мјеста.

рјешење“ који налазимо у постојећој теорији медијације. Наведени модел види конфликт као функционалан, лично ослобађајући, отворени форум за „борбу против“ и „борбу са“ конфликтним питањима. Традиционално црногорско поимање конфликта осликава га као нешто примарно дисфункционално, лично срамотно и стресно, погубно и понижавајуће по појединца и групу којој припада, што утиче на свијест и понашање страна у сукобу, поготову на начин како приступају интерперсоналним конфликтним епизодама. Одговарајуће или неодговарајуће понашање странака током медијације заснива се махом на културном вриједновању конфликта, а не на његовом прихватању као аспекта друштвене социјализације. Да би конфликт постао функционалан посредници морају да учине додатни напор у два правца: ка појединцу и ка заједници у којој он живи (ужа и шира породица, локална средина и сл.), јер конфликт има стварни и релациони ниво. Ка појединцу, јер треба раздвојити човјека од проблема, маркирати објективни (стварни) проблем прије него релациони (социо-емоционални) и одвојити стварни проблем од афективних питања. Ка колективу се медијација окреће у смислу дешифровања релационих, афективних димензија конфликта као кључних за откривање дисфункције појединца у оквиру његових друштвених улога, што је понекад кључно за постизање задовољавајућег коначног разрешења сукоба. Црна Гора се налази у транзицији ка индивидуалистичком друштву, али је пут до њега тек започет, тако да ћемо је овдје сматрати доминантно колективистичким организмом, што у старту онемогућава примјену већине западних модела медијације. Наиме, у индивидуалистичким друштвима (каква је већина западних), лична аутономија, слобода, територија и индивидуалне везе су од фундаменталног значаја за его и самопоштовање појединца. У колективистичким друштвима, каква су већином балканска, бити прихваћен од припадника групе и признат од надређених или чланова породице критично је за развој самопоштовања појединца. Према томе, конфликтне тачке у индивидуалистичким културама типично настају из угрожавања аутономног простора, приватности, индивидуалне моћи и осјећаја једнакости. У колективистичким културама, конфликтна питања типично настају из поврјеђивања унутаргрупних граница, норми лојалности и посвећености групи,

реципрочних обавеза и повјерења. Медијатор у овом конфликту не може да иде на стандардну *win-win* варијанту разрјешења, већ мора да залази иза тренутне ситуације и истражује много шире утицаје и интересе, односно да тражи специфичну *win-win* ситуацију.

Истовремено, посредовање представља вид социјализације појединца и његово навикавање на нове форме комуникације, при чему се избјегава присила (судска инстанца), оставља простор за самостално одлучивање и учи вјештина преговарања. Модел медијације је за већину корисника нов начин постизања циљева, веома често потпуно ван њиховог прихваћеног модела личног и друштвеног понашања. Учешће неутралне, треће стране у личним и пословним конфликтима у црногорском друштву није уобичајено, може се рећи да је чак потпуно ван традиционалног културног контекста⁸⁶, па и данас већина странака долази на медијацију по предлогу суда, а само мали број самоиницијативно. Стога је први, и можда најважнији задатак посредника да странке наведе на отвореност, директност и конкретност у комуникацији. Једном када се успостави отворен систем разговора и повјерење у професионализам посредника лакше и брже се долази до рјешења.

Социјализација кроз посредовање у овом случају не долази кроз агенде рада, објективне критеријуме и зацртавање будућих циљева у преговарању, већ кроз вријеме које посредник користи за разговоре о корјенима сукоба, истраживање личних искустава и ставова учесника, као и историје догађаја који ће бацити свијетло на тренутну конфликтну ситуацију. Кроз освјетљавање аспеката прошлости, чији је значај дубоко укорјењен у друштву као што је црногорско (и на личном и на професионалном нивоу⁸⁷) могуће је успоставити однос повезаности и повјерења. Нпр. фактор понижења, који се код нас непосредно везује за конфликт (због високе осјетљивости на личну репутацију) ријетко се среће у литератури о

⁸⁶ Традиционални модел посредовања прихвата учешће треће стране само уколико је она особа од изузетног угледа и ауторитета, или припада средини из које су сукобљене стране. У особе од ауторитета овдје се убрајају и судије, као представници силе закона која се поштује.

⁸⁷ Направићемо овдје дигресију да подсејетимо да је црногорско друштво оно које изразито цјени прошлост и поријекло и наведемо питање које се често чује када упознајете некога из Црне Горе: „чеговић си?“ (што значи „чији си“, ко су твоји преци, какве су им друштвене улоге и сл.). Од одговора на ово питање зависи будућност односа који се ту успоставља (или не).

медијацији, али веома утиче на успостављање квалитетне комуникације. Стога је осјећај посвећености релацијама које се у преговарању успостављају, као и синхронизација ритма „отварања“ и „укључивања“ странака заправо тек почетак махом дугог процеса разрјешења конфликта.

И још нешто: док су осјећаји анксиозности, фрустрације, амбиваленције и емоционалне рањивости типични за сваког појединца у конфликтној ситуацији, како ће се он носити с емоционалном рањивошћу зависи од културе у којој живи и формира се. У том смислу, посредници се сусрећу с двије врсте људи, с онима који успјешно вербализују своје тежње и циљеве, циљно су оријентисани и желе што прије да дођу до рјешења, и с онима који се тешко носе са стресом конфликта и откривају га вербално и невербално (што смо већ видјели у белешкама медијатора). Вербално се најчешће изражава сумња у ток и исход процеса („нијесам сигуран да ће то успјети“), сопствену способност учешћа и предлагања решења („вјероватно нијесам у праву“), индиректним питањима („ако није проблем, можда би требало да...“), нејасним предлозима („можда то треба заједно да рјешимо“) и сл. Невербална комуникација огледа се у дефанзивном држању тијела и гестовима. Овакве особе не можемо сматрати у потпуности социјализованим, јер је очигледно да постоји проблем у њиховом сналажењу у друштву, али и у зрелости и самопоуздању. Задатак медијатора је да овакву особу социјализује у процес тако што ће интерпретирати скривене намјере и значења порука, и одговорити на њих директно или индиректно. Значајно је напоменути да се отворено изражавање емоционалних експресија у западној психологији сматра знаком заинтересованости за рјешавање конфликта, док се у црногорској култури доживљава као срамотно (код мушкараца поготову), а емоционална сталоженост и уздржаност зрелошћу и самодисциплином. Двосмисленост индиректних порука овдје најчешће има за циљ да се заштити „образ“, како сопствени, тако и групни, а невербални гестови или ћутање често сигнализирају суздржавање у конфликтној ситуацији или, чак, сасвим намјерну тактику.

И, да закључимо овај дио дискусије: у колективистичком друштву као што је црногорско, групна хармонија и консултативно одлучивање се још увијек цијене, а експресије интерперсоналног конфликта веома избјегавају и потискују.

5.2. *Емпиријска истраживања у контексту унапрјеђења медијације*

Да би се теорија рјешавања конфликта даље развијала, треба је развијати у неколико праваца. Најприје, треба истраживати сам конфликт. Почнимо од следеће дефиниције: „Конфликт је процес који почиње када једна страна сматра да друга страна негативно утиче, или ће утицати на нешто до чега је првој страни стало“ (Nuczynski, Buchanan, 2007: 764). Док је почетак конфликта означен као производ перцепције, докази о конфликту неће изаћи на видјело док год перцепција утиче на било коју од страна. Велики број конфликта зато остаје латентан и може бити потиснут због неспособности страна да артикулишу своје перцепције једна другој. Процес разрјешења конфликта ће, стога, бити успјешнији уколико се у дискусији усмјери и на перцепције и на акције. На дубљем нивоу конфликт може бити филозофско, културолошко, религијско, па и полно питање које је тешко назрети споља. Стратегије рјешавања конфликта, стога, треба да укључе широк спектар ситуација, укључујући акције, перцепције и вјеровања, као и моделе конфликта који су прикривени или откривени.

Одлуке о томе који тип алтернативног рјешавања сукоба спровести доносе се на основу типа сукоба, фазе у којој се налази и, што је кључно, који тип рјешења тражити. За разлику од савјетовања и арбитраже, у медијацији је на странкама да продукују прихватљиво рјешење и сложе се око њега. Медијација се може започети у било којој тачки сукоба, мада је боље што раније како би се избјегла ескалација конфликта. Сам процес медијације може бити провођен и усмјераван на различите начине, мада су најчешћи *рјешавање проблема* и *трансформативни* приступ (односно *директивни* и *олакшавајући*). У оба случаја процес почива на улози медијатора на крају процеса посредовања. У првом медијатор даје препоруке око којих нема „погађања“, и које стране у сукобу могу прихватити или не. У трансформативном приступу медијатор се фокусира на охрабривање странака да нађу сопствено рјешење. У Црној Гори, разлика између ова два модела зависи од тога да ли је процес посредовања фокусиран на задатак или на релациона питања. Ово стога што се истраживањима и кроз праксу дошло до општег закључка да

културолошко окружење снажно утиче на настанак и развој конфликта, те евалуативна (ка рјешавању проблема оријентисана) медијација мора да се фокусира на разумјевање основа узрока сукоба како би се, њиховим савладавањем, проблем рјешао. Трансформативна медијација, за разлику од претходне, примарно се бави ојачавањем и обучавањем страна у сукобу да унаприједи своје вјештине како би сами рјешили постојећи и избегли будући конфликт. Дакле, комбинација ове двије методе даје најбоље резултате у црногорском миљеу у коме људски односи никада нијесу онако једноставни као што могу изгледати.

Према Гајније (Gaunier 2005), трансформативна медијација има солидну теоријску основу која је приказује као готово терапијски приступ, много шири (холистички) од усмјереног погледа на проблем, и посвећен персоналном „ојачавању“ учесника. Укратко, посредник контролише процес, док странке контролишу исход. Од основа, типа и фазе сукоба зависи и да ли ће посредник у процесу активно интервенисати, али је у Црној Гори уобичајена пракса да медијатор одређује правила игре како би избјегао улогу савјетника или не био увучен у сам сукоб, те да би одржао потребан ниво ауторитета, па је тако црногорски модел ригиднији од, нпр. енглеског, али либералнији од америчког модела посредовања. Резимирајући, рекли бисмо да су за процес посредовања и постизање рјешења у домаћем моделу кључне вештине и квалитети посредника.

Како би се дошло до правог, одговарајућег и ефикасног модела Центар за посредовање Црне Горе спроводи редовне анализе случајева и њихових рјешења, истражује ставове корисника услуга и свој рад прилагођава резултатима.

Центар за демократију и људска права из Подгорице (ЦЕДЕМ) обавио је 2013. истраживање о томе колико су грађани Црне Горе обавјештени о постојању, облицима и ефектима посредовања. Истраживање је било анкетног типа, а за ову сврху је формиран посебни инструмент (упитник) који операционализује кључне аспекте медијације. Истраживање је реализовано на репрезентативном узорку свих пунољетних грађана/ки Црне Горе, а узорком је обухваћено 822 испитаника. Узорак је био вишестепени стратификовани са случајним избором испитаника у оквиру дефинисаних пописних кругова. Стандардна статистичка грешка мјерења

износи +/- 3.42% за појаве са инциденцом од 50% и интервалима повјерења од 95%. Узорком је обухваћено 16 општина које приказујемо са референтним бројем испитаника по општинама:

Табела 44: Обавијештеност грађана о постојању, облицима и ефектима посредовања

Градови	Н	%
Бијело Поље	24	2.9
Беране	54	6.6
Пљевља	64	7.8
Подгорица	272	33.0
Никшић	47	5.7
Цетиње	29	3.6
Херцег Нови	41	5.0
Улцињ	23	2.8
Бар	38	4.6
Будва	36	4.3
Тиват	35	4.3
Котор	37	4.6
Рожаје	35	4.3
Плав	50	4.1
Колашин	14	1.7
Мојковац	22	2.7
Укупно	822	100.0

Извор: ЦЕДЕМ

Основни циљеви истраживања могу се дефинисати на сљедећи начин:

- утврдити степен информисаности грађана о медијацији,
- утврдити ставове о медијацији као концепту,
- утврдити услове успјешне медијације на основу ставова грађанки/а,
- испитати ставове о медијацији оних који су имали искуства са медијацијом,
- испитати ставове о раду Центра за посредовање оних који су имали искуства са медијацијом,

- испитати кључне факторе задовољства и незадовољства оних који суимали искуства с медијацијом.

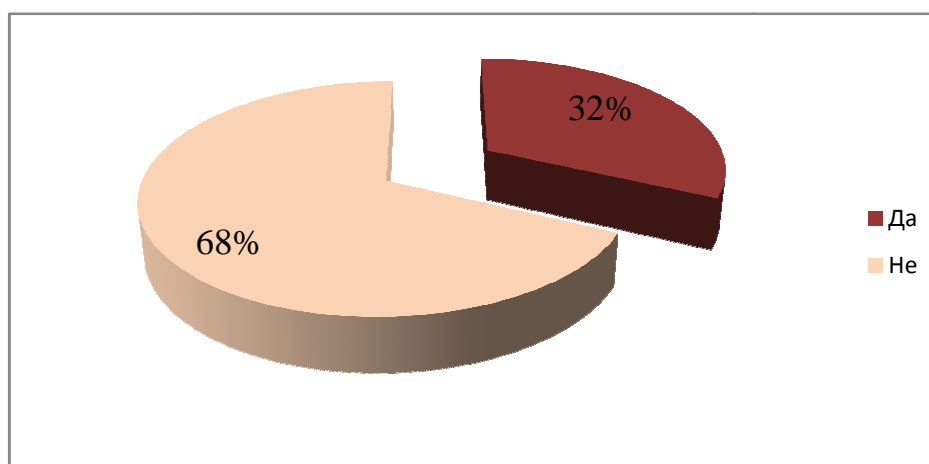
За остваривање ових циљева за Упитник је формулисано 33 питања са референтнимбројем ајтема, што је у исходу произвело 59 операционализованих варијабли. Такође, Упитник је оперисао како питањима затвореног, тако и питањима отвореног типа, а када је ријеч о мјерењу ставова коришћене су четворостепене Ликертове скале процјене у форми матрице. Процес прикупљања података трајао је од 4. октобра до 18. октобра, а закорекцију узорка коришћена је постстратификација по полу и узрасту.

Резултати истраживања

Издвојили смо неке од одговора.

Од укупног броја испитаника 68% је у последњих седам година имало искуства са неким судом лично или је неко близак њима имао то искуство, док 32% није. (Графикон 2)

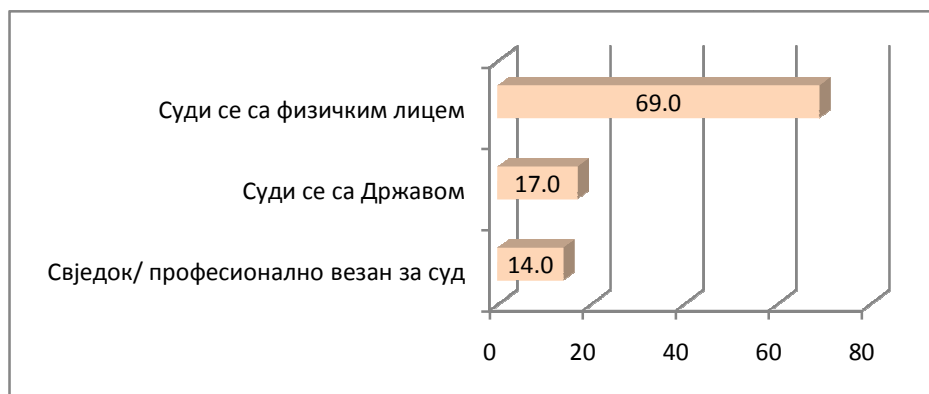
Графикон 2: Да ли сте Ви или неко Вама близак имали искуства с неким судом у последњих 7 година?



Извор: ЦЕДЕМ

Када је у питању врста спора коју су водили пред судом 69% њих се суди са физичким лицем, 17% са државом, док је оних који су били свједоци или професионално везани за суд 14%.

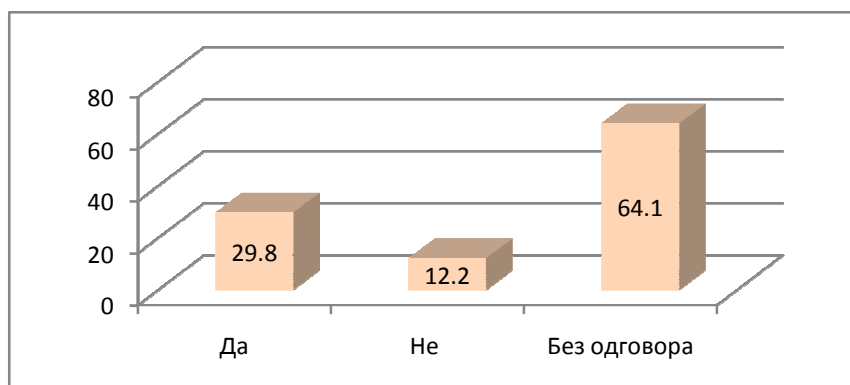
Графикон 3: Какву врсту спора пред судом?



Извор: ЦЕДЕМ

Највећи проценат испитаника (Графикон 3) нема дефинисан став о томе да ли је боље да се судски спорови рјешавају договором људи у сукобу, ван суда, и то око 64% њих. Међутим, нешто више од 23% њих сматра да је то добра идеја, док нешто више од 12% не сматра да је овакав начин рјешавања спорова добар.

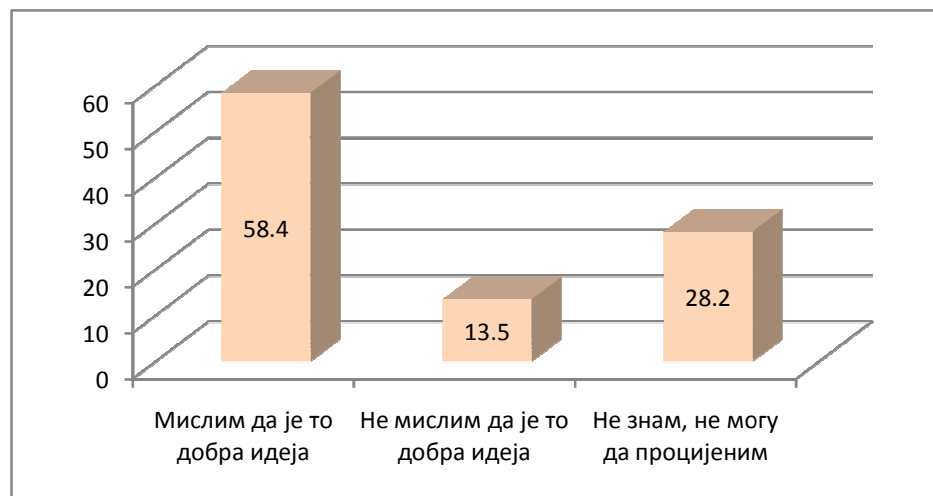
Графикон 4: Мислите ли генерално да је добра идеја да се судски спорови рјешавају на неки начин договором људи који су у сукобу мимо суда? То је питање а не назив



Извор: ЦЕДЕМ

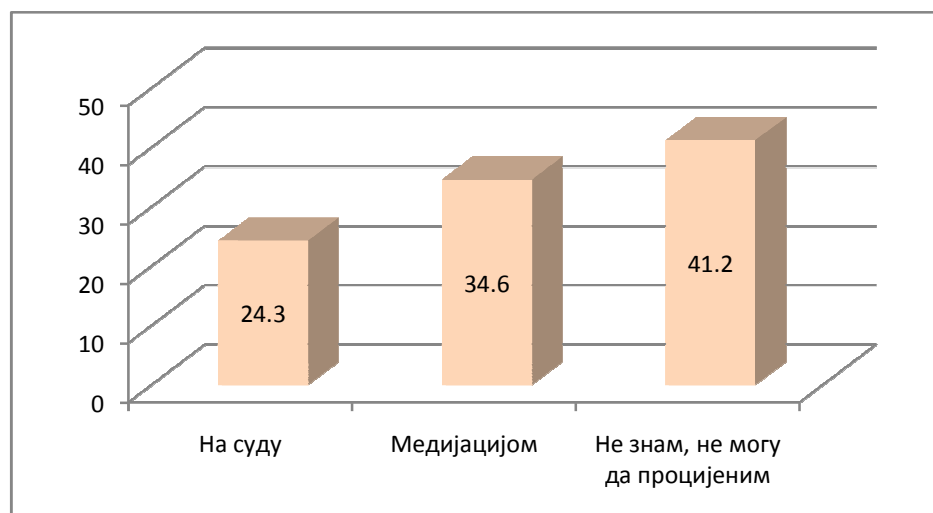
Нешто више од 58% грађана/ки сматра да је поступак медијације добра идеја (Графикон 4), око 28% њих каже да не може да процијени, а око 13% испитаника сматра да медијација није добра идеја.

Графикон 5: Медијација/посредовање је поступак који подразумијева да се двије сукобљене стране међусобно договоре и нађу рјешење за спор без судског поступка уз помоћ посебног трећег лица које се зове посредник. Без обзира да ли сте или нијесте имали искуства с медијацијом, како Вам изгледа та идеја?



Извор: ЦЕДЕМ

Графикон 6: Да ли бисте Ви лично прије рјешавали спор који имате на суду или медијацијом?



Извор: ЦЕДЕМ

Као разлоге због којих би радије рјешавали спор на суду (Табела) а не медијацијом грађани/ке највише наводе да је тај начин рјешавања спора ефикаснији, те да имају више повјерења у суд као институцију, као и да је у питању већа стручност, озбиљност, па и извршност одлука.

Разлози зашто би спор рјешавали на суду а не медијацијом:

- Да постоји договор, свакако не би постојала потреба за судом.
- Имају снажније пресуде.
- Имам повјерења.
- Имам веће повјерење.
- Имам више повјерења.
- Јер имам веће повјерење.
- Јер је брже и боље.
- Јер је ефикасније и има боље резултате.
- Јер је ефикаснији.
- Јер је много боље и ефикасније.
- Јер је много ефикасније.
- Јер је озбиљнија институција.
- Јер колико-толико имам веће повјерење.
- Јер ми дјелује озбиљније.
- Јер мислим да ће прије дати резултате.
- Јер мислим да имају великог утицаја.
- Јер мислим да је ефикасније.
- Јер мислим да је ефикаснији.
- Јер мислим да је пуно боље.
- Јер мислим да је снажнији законски.
- Јер мислим да људи имају већи страх.
- Јер мислим да су јаке институције.

- Јер мислим да су правичнији.
- Јер мислим да су пуно озбиљнији.
- Јер мислим да су ригорознији.
- Јер мислим да су више стручни.
- Јер могу да казне тужено лице.
- Јер може бити кажњен у складу са законом.
- Јер њима више вјерујем.
- Мислим да би суд донио најправеднију осуду.
- Не могу се убиства рјешавати договором.
- Не вјерујем у медијацију.
- Не знам колико је посредовање ефикасно.
- Није било могуће договорити се без суда.
- Сигурнија институција.
- Сигурност извршења.
- Суд би то правилно ријешео.
- Суд је најбржи и најмјеродавнији.
- Суд је праведнији.
- Суд је спор, али је правда достижна.
- Све је исто, јер се само жели да се дође до рјешења.
- Тако је најсигурније.
- То је папиролошки најисправније.
- Више вјерујем људима који су се образовали за то.
- Вјерујем да је тако боље и сигурније.
- Вјерујем суду и судским одлукама.
- Вјерујем у њихову праведност.
- Вјерујем у суд.
- Зато што је суд државна установа.

- Зато што је суд институција и судије школовани за свој посао.
- Зато што се надам праведном суђењу.
- Зато што суд доноси исправне одлуке.
- Због обавезе извршавања.
- Због повјерења у судске органе.
- Због сигурности.

Када је ријеч о давању предности поступку медијације над вођењем спора пред судом испитаници су навели углавном да је то бржи, једноставнији или лакши начин рјешавања спора. Такође, да је практичније и ефикасније с обзиром на вријеме и трошкове. Неки од разлога су и ти што сматрају да је судство корумпирано.

Разлози зашто би спор рјешавали медијацијом а не на суду:

- Боље се договорити него ићи на суд.
- Брже и мање стресно.
- Брже је и лакше.
- Брже је и, надам се, ефикасније.
- Брже рјешавање спора и мања потрошња новца.
- Да не долазим на суд.
- Дјелује ми боље од суда.
- Дјелује ми мање стресно.
- Ефектније је и дјелотворније.
- Ефикаснији начин.
- Из искуства са агенцијом за посредовање.
- Избјећи судске процедуре.
- Једноставније.
- Јер ће се брже ријешити
- Јер је једноставније и јефтиније.
- Јер је сигурно јефтиније и брже.

- Јер је то одавно заживјело у свијету.
- Јер мислим да не бих губила вријеме.
- Јер не бих плаћао адвоката.
- Јер се може ријешити без суда.
- Јер мислим да ће бити много јефтиније.
- Јер би било брже и ефикасније ријешити спор.
- Лакше је када неко други све ради за вас.
- Мањи трошак и брзина спора.
- Мислим да је ефикасније и јефтиније.
- Мислим да је јефтиније и брже.
- Мислим да су брзи и праведнији.
- Мислим да ти не треба адвокат.
- Мислим да би било брже ако би дало резултат.
- Могуће је доћи до помирења.
- Можда је тако лакше.
- Можда је мање стресно.
- На суду има превише тензија.
- Вјерујем у ту службу.
- Не волим суд.
- Нема среће од судова и суђења.
- Обично се спорови на суду пуно плаћају и трају дуго.
- Посредник може брже да помогне у рјешавана спора.
- Прије се заврши спор.
- Ради увида у моје и грешке супротне стране.
- Само да није суд.
- Само због трошкова процеса
- Суд је јако спор.

- Суд никада није добро рјешење.
- Судије су корумпиране.
- Суђења су дуга и треба доста новчаних средстава.
- Више волим мирни пут.
- Вјерујем да би били правичнији.
- Зато што је практично.
- Због неповјерења у суд.

У табели 45 је приказано шта грађани/ке мисле какав треба да буде и како да поступа посредник. Да учини поступак јаснијим и да се придржава процедуре 71% сматра да је то Веома важно, око 24% да је Донекле важно, а око 2 % да Није нарочито важно и нешто више од 1% Да уопште није важно. Када је у питању важност поштења и праведности, поштовања Етичког кодекса мало више од 74% грађана каже да је то Веома важно, око 20% да је Донекле важно, док је проценат оних који мисле да то и Није нарочито важно 3%, а оних који мисле да Уопште није важно 1,4%.

Табела 45: Колико је важно да посредник:

За посредника је важно	Веома важно	Донекле важно	Није нарочито важно	Уопште није важно
Да учини јасним поступак посредовања/медијаије и да се придржава процедуре посредовања	71.1	24.9	2.3	1.8
Да буде поштен и праведан/да поштујр Етички кодекс	74.3	20.7	3.7	1.4
Да буде особа од ауторитета, угледа и повјерења	71.2	21.1	5.3	2.4
Да не стане ни на чију страну	75	18.2	4.1	1.7
Да не злоупотреби оно што му кажем у поступку медијације	73.1	20.4	4.8	1.7
Да буде стручан и обучен за посао	70.8	23.1	4.5	1.6
Да дозволи да сами донесемо одлуку	62.1	29.3	6.7	1.9

Извор: ЦЕДЕМ

Око 71% сматра да је врло важно да посредник буде особа од ауторитета, угледа, повјерења; око 21% да је то донекле важно; свега 5% да мисли да то није нарочито важно, а око 2% да уопште није важно. Испитаници углавном сматрају да је веома важно да посредник не стаје ни на чију страну и то 76% њих; 18% мисли да је то донекле важно, 4% да није нарочито важно и нешто више од 1 процента сматра да то није уопште важно.

Да је врло важно да посредник не злоупотреби информације које му грађанин пружа у поступку медијације сматра око 73% испитаника, око 20% мисли да је то донекле важно, а 4% да то није нарочито важно и око 1% да уопште није важно. Када је у питању стручност медијатора 70% анкетираних каже да је то веома важно, око 23% да је донекле важно, нешто више од 4% да није нарочито важно, а мало више од 1% да то уопште није важно. И коначно, око 62% сматра да је веома важно да им посредник дозволи да сами донесу одлуку; 23% да је то донекле важно, око 4% да то није нарочито важно. Око 2% мисли да уопште није важно да им посредник дозволи да донесу сами одлуку.

Када су у питању разлози због којих би испитаници подржали медијацију, односно шта сматрају да је важно за успешну медијацију видимо у табели 46.

Табела 46: Услови за успешну медијацију

Подржао бих медијацију/посредовање	Веома важно	Донекле важно	Није нарочито важно	Уопште није важно
уколико би допринијело измирењу страна у сукобу	56.3	37	4.3	2.5
уколико би обије стране биле једнако задовољне решењем	61.1	30.5	6.8	1.7
уколико би правда била задовољена	70.3	25	3.4	1.4
уколико ми посредовање не би нанијело штету	67.3	26	5.2	1.6
уколико би мој проблем био брже ријешен	72	19.7	6.8	1.4
уколико бих имао повјерење у посредовање и посредника	68.2	24.1	5.7	1.9
уколико бих знао/ла за друге случајеве да су на тај начин успјешно ријешени	55.3	30.5	10.7	3.5

Извор: ЦЕДЕМ

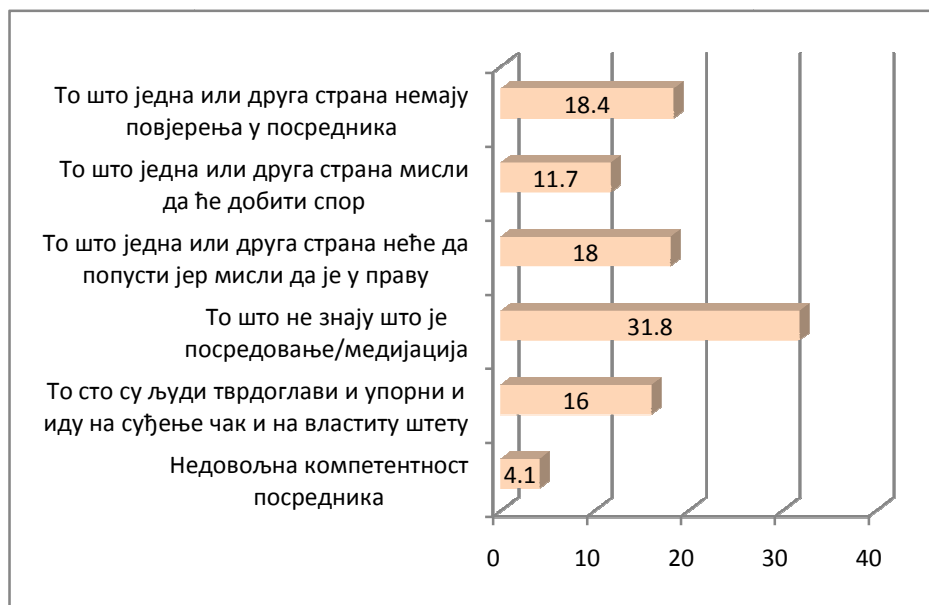
Дакле, видимо да 56% њих каже да је Веома важно да медијација допринесе измирењу сукоба обје стране, 37% да је то Донекле важно, око 4% мисли да Није нарочито важно, а мало више од 2% да то Уопште није важно.

Веома је важно да обје стране подједнако буду задовољне рјешењем - сматра 61% испитаника, 30% да је то донекле важно; око 6% мисли да то није нарочито важно, а око 1% да уопште није важно. Чак 70% каже да је веома важно да правда буде задовољена како би подржали посредовање, 25% каже да је донекле важно, а око 3% каже да то није нарочито важно и нешто више од 1% каже да то није уопште важно. Да би подржали медијацију 67% испитаника каже да је веома важно да им посредовање не нанесе штету, 26% сматра да је то донекле важан разлог, око 5% мисли да то није нарочито важно, а мало више од 1% каже да то уопште није важно. Веома је важно да проблем буде брзо ријешен, каже 72%, те би у том случају подржали посредовање. Више од 19% мисли да је то донекле важно, а да није нарочито важно каже око 6%; 1,4% мисли да то уопште није важно.

За подржавање овог поступка веома је важно да има повјерење у посредника, каже више од 68% испитаника, да је ово донекле важно мисли око 24%; да није нарочито важно каже мање од 6% , а мање од 2% мисли да то уопште није важно. Коначно, да је веома важно за подршку посредовању то да знају да су други спорови успјешно ријешени на тај начин каже око 55%, око 30% да је то донекле важно, око 10% да то није нарочито важно и мало више од 3% грађана/ки тврди да то уопште није важно.

На питање који је највећи проблем у рјешавању спора путем медијације како видимо (Графикон 7) више од 31% испитаника наводи да је у питању то што стране у спору не знају шта је посредовање, 18% каже да једна и/или друга страна немају повјерење у посредника, а 16% тврди да је у питању тврдоглавост или упорност људи да иду на суђење чак и на властиту штету. То што једна и/или друга страна мисле да ће добити спор као разлог за неуспјех доласка до рјешења путем посредовања наводи нешто више око 11% људи, док је 4% каже да је разлог за то некомпетентност посредника.

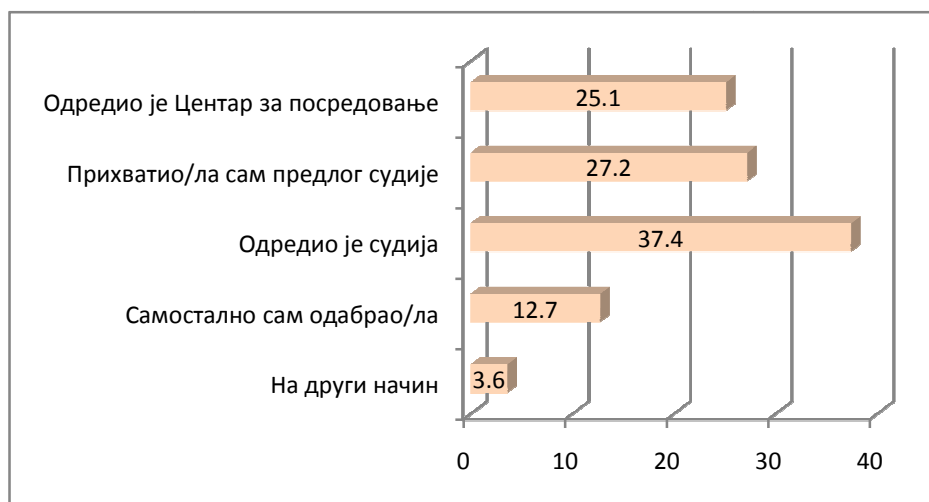
Графикон 7. Највећи проблем да се медијацијом/посредовањем (мимо суда) дође до рјешења када су двије стране у сукобу/када имају спор.



Извор: ЦЕДЕМ

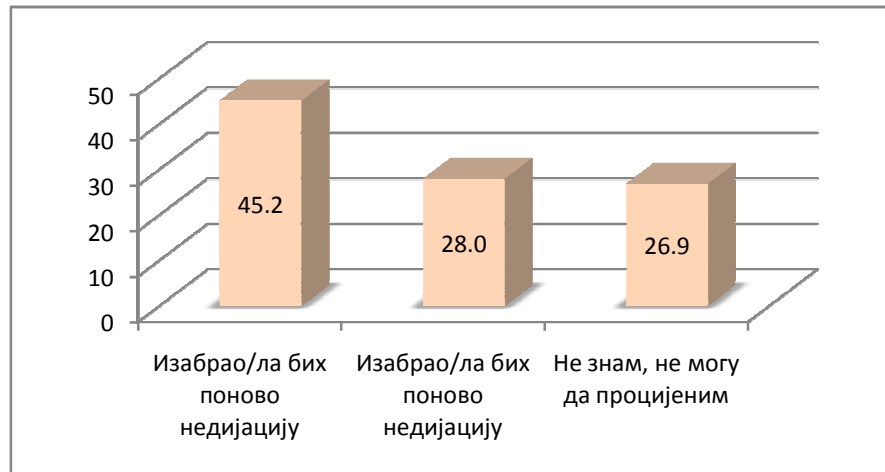
У 31% случајева је посредника одредио судија (27% њих је прихватило предлог судије), а око 25% је посредника добило тако што га је одредио Центар за посредовање. Посредника је самостално изабрало мало мање од 13% грађана, а око 3% је изабрало на неки други начин.

Графикон 8. Како сте изабрали посредника?



Извор: ЦЕДЕМ

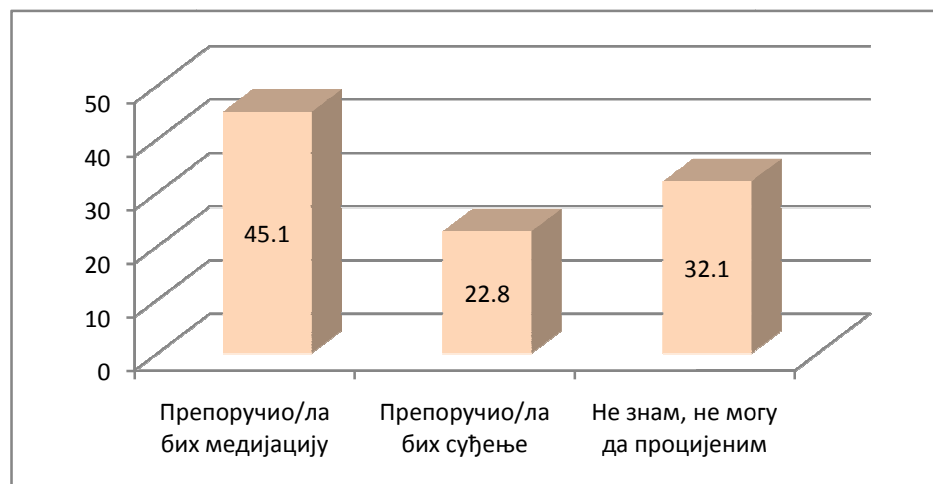
Графикон 9. Уколико бисте поново имали ситуацију да треба да рјешавате свој спор, да ли бисте опет изабрали медијацију/посредовање или суђење? %



Извор: ЦЕДЕМ

Уколико би опет дошли у ситуацију да рјешавају спор, око 45% њих би поново изабрало медијацију, 28% људи би изабрало суђење, а око 26% не зна, не може да процјени да ли би опет рјешавало спор путем посредника. Интересантно је да је већи број оних који би поново изабрали медијацију, а не суђење, што указује на повјерење у овај институт.

Графикон 10. Да ли бисте вашим пријатељима или рођацима препоручили да сукоб или спор који имају рјешавају медијацијом/посредовањем? %



Извор: ЦЕДЕМ

На Графикону 10 видимо да би 45% испитаника препоручило медијацију пријатељима или рођацима како би ријешили спор, 32% не зна да ли би је препоручили, а око 22% би радије препоручили суђење као начин рјешавања спора.

Како би медијација била успјешнија испитаници углавном савјетују да људе треба обавијестити о тој могућности, информисати шта је медијација и како функционише, и то путем медија. Такође, наводе да је важно да медијатори буду стручни и објективни, те и да грађани/ке треба да имају повјерења у посреднике.

Препоруке испитаника да би медијација била успјешнија:

- Бољи медијатори, више објективни.
- Чула сам и за медијатора у школству, то је добра ствар.
- Да буде боље објашњена људима.
- Да буду транспарентнији, јер многи и не знају за ову могућност.
- Да могу да додају и неке законске забране.
- Да посредник има чврст став.
- Да се доведу стручнији људи.
- Да се народ благовремено обавијести о способности и надлежности медијатора.
- Да се посвети већа медијска пажња.
- Да се укључи медијатор са стране.
- Да што више буду заступљени у медијима.
- Јасноћа у рјешавању свих могућих спорова.
- Кад би посредници имали више утицаја код спровођења одлука.
- Мало више промоције медијатора.
- Могло би да је обавеза у свим случајевима да се прође медијација.
- Наћи посредника који је имао више искуства.
- Повјерење и брзина.
- Требало би да је посредник објективан и да не стаје ни на чију страну.
- Упорност и истрајност.

- Више људи укључених, психолога.
- Више промоције таквог начина рјешавања проблема.

Истраживање показује да 64% испитаника нема дефинисан став да ли је боље „да се судски спорови рјешавају споразумом људи у сукобу, ван суда“, 12% њих експлицитно износи став да то није добро, док 67,5% грађана/ки не зна да медијација, као алтернативни начин рјешавања спорова, постоји у Црној Гори. Ипак, више од 58%, мисли да је медијација добра идеја.

У 41% грађана неодлучних по питању избора између рјешавања потенцијалног спора медијацијом или судским путем, налази се посебна циљна група на коју треба усмјерити промотивну јавну кампању у погледу јачања свјести о потреби јачања медијације у демократском друштву.

Иако је то право корисника медијације, само 13% њих је самостално извршило избор медијатора. У 31% случајева медијатора је одредио судија (од чега је у 27% случајева прихваћен избор од стране судије), док је у 25% случајева медијатора одредио Центар за посредовање, а 3% испитаника се у одговору одредјелило за понуђени модел „други начин у избору“.

Податак да би се 45% испитаника поново одлучило за медијацију требало би довести у везу са подацима о анимозитету грађана према судском поступку и правосуђу уопште, за које нисмо имали податке. Таква компарација би дала одговор на нека питања која се односе на мотивацију ових 45% испитаника који би се поновно одредјелили за медијацију, наспрам 28% оних који би се одредјелили за суђење и 26% неопредјелених. Овакви подаци су комплементарни с подацима који указују да би 45% испитаника медијацију препоручили пријатељима или рођацима, наспрам 22% оних који би радије препоручили суђење и 32% неопредјелених.

Емпиријски подаци из истраживања могу послужити за смјернице и препоруке за неопходне и ургентне кораке које је потребно предузети у наредном периоду, у циљу унапређења амбијента за афирмацију и развој медијације у Црној Гори:

- Добро организована и професионално вођена, широка обухваћена и истрајна јавна кампања, која је у принципу уобичајена у почетним фазама

увођења медијације, чини се потребном, имајући у виду исказане негативне аспекте емпиријских података из истраживања.

- Адвокати, као веома важан сегмент правосуђа, у непосредном контакту с потенцијаним кориснима медијације, маргинализовани су у процесу медијације у Црној Гори. За одрживост медијације неопходна је инклузија адвоката у процес, посебно угледних и утицајних чланова Адвокатске коморе Црне Горе. Адвокатска тарифа мора бити стимулативна за рјешавање спорова у медијацији.

- Медијација мора бити интегрални дио образовања правника у Црној Гори, како на додипломским студијама тако и као опција на постдипломским студијама и у процесу иницијалне обуке кандидата за носиоце правосудних функција, али и континуиране обуке, односно професионалног развоја судија.

- Искуство у Црној Гори и земљама у окружењу са „недјељом поравњања“ у судовима нијесу довољно валоризована.

- У оквиру управљања предметима (case management), у судовима не постоје разрађени механизми за упућивање на медијацију, већ се то своди на самонахођење судија. Треба усвојити политике које афирмишу и подстичу медијацију. Једна од метода би могла бити вриједновање у оквиру квалитета вршења судијске функције броја предмета упућених на медијацију, уз контролне механизме, што би подстицајно дјеловало на судије, а што би пратила и обавеза периодичног извјештавања.

- Размотрити могућност да се и прије расподјеле предмета судијама (право на случајног судију) кроз судске писарнице омогући информисање и могућност усмјеравања предмета на медијацију. Обезбједити одговарајуће обрасце.

- Подстицати уз помоћ Привредне коморе изградњу пословне праксе, по којој би као елемент уговора о привредном пословању у завршним одредбама била предвиђена могућност алтернативног рјешавања спорова

медијацијом, као што је то у пракси уобичајено са тзв. пророгационим споразумом (споразумом о надлежном суду).

- Системско увођење медијације у предметима извршења на основу вјеродостојне исправе (мобилна телефонија, електрична енергија, кабловска телевизија, вода, комуналије итд.). Заинтересовати фирме које нуде поменуте услуге за могућност медијације генерално и укључити их у поступак медијације.

- Секторска медијација (грађевинарство, банкарство-кредитни односи са грађанима и тзв. реалним сектором, елемент иностраности - расељена лица).

- Унаприједити статистику медијације, као и транспарентност управљања предметима медијације (case management).

- Размотрити ефекте са аспекта управљања предметима и аспекта потенцијалних буџетских импликација, могућност повраћаја таксе тужиоцу у случају рјешавања спора медијацијом. Имплементирати рјешење о Закону о судским таксама.

Још је неколико истраживања урађено у последњој деценији и, мада се не тичу директно медијације, могло би се рећи да бацају одређено свијетло на културолошко окружење у којем делују посредници у Црној Гори. Навешћемо овдје нека од њих, укључујући и публикације у којима су објављена:

- Kuzmanovic, B. (2001): „Etniča distanca u Crnoj Gori“, u Đukanovic, B; Kuzmanovic, B; Lazic, M; Bešić, M., *Nacija i država*, 177-246, Podgorica: SoCEN,
- „Истраживање – културне потребе младих у Бокви Которској“, (2010), Котор: Центар за одрживи просторни развој
- Medojević, D., (2011): „Socio-demografske osobenosti suicidalne populacije u Crnoj Gori u periodu 1997-2007. godine“, Bar: Fakultet za poslovni menadžment
- „Млади и друштвена интеграција REA у Црној Гори“ (2010), Podgorica: Fonda za otvoreno društvo u Crnoj Gori,

- Vukićević, S., (2004): „Multikulturalizam u Crnoj Gori kao osnova kulturne politike“, Nikšić: Filozofski fakultet,
- Vujačić, V., (1984): „Totalitet bića žene i granice njenog kulturnog bića“, Nikšić: Filozofski fakultet,
- „Različitost – potencijal razvoja – Izveštaj o humanom razvoju u Crnoj Gori“ (2005), Podgorica: Institut za strateške studije i projekcije,
- Mašnić, J., (2011): „Osobine ličnosti kao odrednice stava o ženama u poziciji lidera u Crnoj Gori“, *Psihološka istraživanja*, Vol. XIV (1), Nikšić: Filozofski fakultet,
- Radulović, J., Ljaljević, A. (2009): „Rodna ravnopravnost i zdravlje ženauCrnojGori“, Nikšić: Filozofskifakultet

Оваква и слична истраживања требало би да буду есенцијална за даљи развој и етаблирање медијације у црногорском друштву. Али нијесу, и то из више разлога:

- у истраживањима се ријетко консултује Центар за посредовање Црне Горе и његове реалне потребе за информацијама,
- и претходно наведено истраживањеЦентара за демократију и људска права из Подгорице из 2013. је веома аматерски урађено, питања у упитнику су невјешта и сугестивна, анализа таксативна, без научног објашњења резултата, а и испитаници су одређени потпуно произвољно,
- истраживања овог типа су оквирна, задржавају се на површинским аспектима медијације, не улазећи у дубину проблематике,
- чак и истраживање за потребе овог рада има значајне лимите, и открива тек дио онога што треба истражити у будућности.

ЗАКЉУЧАК

Анализа поступака медијације, за који можемо рећи да је најцивилизованији начин рјешавања спорова, односно конфликта између људи, али и поступак који открива и фаворизује човјека као личност која је у стању да ријеши и превазиђе своје проблеме и спорна питања сам, а не да га било ко други ријешава у његово име, чини тему овог рада. Приступ овом феномену кроз комуниколошку и културолошку димензију, у циљу његовог свестранијег упознавања је и одредјелило правац истраживања. Посматрања и истраживања су усмјерена према актерима спора, чиниоцима одређеног социјалног простора, али и медијатора у том простору који треба да разумије да управо он има дужност не да ријешава или намеће рјешење спорења већ да подстакне, својим вјештинама, интелигенцијом и емоцијама, међу странама у спору оне одлике које доказују да су одговорна и зрела људска бића.

Медијација је метод решавања конфликта који укључује неутралну трећу страну, која нема ауторитет да обавезе стране у сукобу на наметнуто решење. Њена основна карактеристика је одсуство силе закона – рјешење се постиже само ако се стране сложе с њим. За разлику од суда или арбитраже, медијација даје самим странама ауторитет да постигну рјешење. Па ипак, за разлику од бипартитног преговарања или колаборативног закона, посредовање поставља трећу страну између сукобљених.

Заговорници медијације углавном сматрају да она рјешава конфликте ефикасније и ефективније, дајући сукобљенима бенефит само-одлучивања. Емпиријске студије показују да је посредовањем могуће рјешити сукобе у 50-90% случајева, као и да њен карактер и слобода коју даје учесницима доводе до објективно супериорнијих резултата од оних који се постижу судски, јер омогућава креативнија рјешења, обострано задовољавајућа и трајнија од судских одлука. Такође, медијација доноси бенефите које можемо сагледати у четири поља: конфликт (рјешење), цјена (нижа од осталих облика рјешавања конфликта), кооперација (странке се уче сарадњи, како узајамној, тако и с трећом страном –

посредником) и контрола (свих учесника над конфликтом и начином његовог рјешавања). Иако је медијација оригинално постављена као добровољна опција, емпиријски подаци показују да наведени бенефити остају чак и када је она судски одређена. Нека од истраживања показују да је посредовање посебно атрактивно у контексту малог бизниса и породице, јер су учесници појединци (а не корпорације и институције) мање платежне моћи и којима је јефтинији поступак у интересу.

Рад је заснован на хипотезама које гласе:

- генерална хипотеза:

Што се у поступку медијације више уважавају комуниколошко-културолошке особености актера спора, то ће поступак медијације бити ефикаснији.

У настојању да потврдимо основну хипотезу усмјерили смо се ка холистичком приступу појединцу, умјесто статистичког и легислативног, сматрајући да су приступи који искључују било који аспект личности и њеног окружења једноставно – некомплетни. У конфликту, као и у посредовању, учествује појединац, али и читаво његово окружење (ужа и шира породица, животна средина, традиција, друштвене улоге, стереотипи, предрасуде и сл.). Пошто се ниједно истраживање прије овог није бавило утицајем социо-демографских и психолошких карактеристика личности на настанак конфликта и процес медијације, било је неопходно да се испита позадина понашања учесника посредовања. То је урађено кроз емпиријско истраживање и анализу биљешки медијатора.

Хипотеза је потврђена налазима на генераторима пријављених конфликта, међу којима се истичу: породица (98.2%), религија (57.7%), дјеца (61.5%), културолошке навике (55.6%) и новац (98.4%).

Помоћне хипотезе:

- *Да би медијација била успјешна, морају се узети у обзир културолошке и комуниколошке особености и самог медијатора - другим ријечима, може ли медијатор из Јапана успјешно водити медијацију у Црној Гори и обратно.*

Прва помоћна хипотеза тестирана је кроз корисничку оцјену пожељних карактеристика медијатора. Анкетирани су највише вриједновали стручност и уложен труд посредника, затим повјерење, вољу да објасни пут поступка, као и вођење саме медијације. Традиционална друштва, какво је црногорско, имају више повјерења у особу која припада истој средини, него у странца.

- *Да би поступак и исход медијације били успјешнији, приступи рјешавању спорова морају бити дистинктивни у односу на ситуационе, просторно временске, културолошке и личне детерминанте актера спора.*

Хипотеза је потврђена налазима у основном истраживању, који показују да на настанак спорова утичу примарна породица, дјеца, економски и образовни статус учесника, као и поимање друштвених улога. Да би конфликт постао функционалан посредници морају да учине додатни напор у два правца: ка појединцу и ка заједници у којој он живи (ужа и шира породица, локална средина и сл.), јер конфликт има стварни и релациони ниво. Ка појединцу јер треба раздвојити човјека од проблема, маркирати објективни (стварни) проблем прије него релациони (социоемоционални) и одвојити стварни проблем од афективних питања. Ка колективу се медијација окреће у смислу дешифровања релационих, афективних димензија конфликта као кључних за откривања дисфункције појединца у оквиру његових друштвених улога, што је понекад кључно за постизање задовољавајућег коначног разрјешења сукоба.

- *Претпоставка је да је степен образовања актера медијације од користи за разумјевање поступка, али да не утиче на исход процеса.*

Током истраживања није добијена статистички значајна повезаност пола и ставова испитаника по питању утицаја образовања на настанак и ток брачног конфликта. Ипак, добијена је статистички значајна повезаност пола и ставова испитаника о утицају образовања супружника на разрјешење брачног конфликта. Ово је интересантан налаз и можемо га приписати ставу да се образовани супружници лакше договоре око помирења или споразумног разлаза.

- *Што је емоционална писменост (тј. адекватна контрола и управљање емоцијама), како актера медијације тако и самог медијатора, већа, то је реалнија шанса за успјешно рјешење спорног односа.*

Истраживање је показало да су емоције махом стандардне и исте код оба пола, с тим да један од мушкараца показује кајање, док се код жена јављају презир и мржња. Све три емоције су реактивне, али је кајање у познатом културолошком контексту неочекивано за црногорског мушкараца, док су презир и мржња очекивани код дуже времена потиснутих осјећања и карактеристични за жене са овог поднебља.

- *Што медијатор боље познаје све облике вербалне и невербалне комуникације, то ће успјешније водити поступак медијације.*

Анализирајући културолошки оквир медијације у Црној Гори дошли смо до закључка да су стања анксиозности, фрустрације, амбиваленције и емоционалне рањивости типични за сваког појединца у конфликтној ситуацији, али то како ће се он носити с емоционалном рањивошћу зависи од културе у којој живи и формира се. У том смислу, посредници се сусрећу с двије врсте људи, с онима који успјешно вербализују своје тежње и настојања, циљно су оријентисани и желе што прије да дођу до рјешења, и с онима који се тешко носе са стресом конфликта и откривају га вербално и невербално (што смо већ видјели у биљешкама медијатора). Вербално се најчешће изражава сумња у ток и исход процеса („нијесам сигуран да ће то успјети“), сопствену способност учешћа и предлагања решења („вјероватно нијесам у праву“), индиректним питањима („ако није проблем можда би требало да...“), нејасним предлозима („можда то треба заједно да рјешимо“) и сл. Невербална комуникација огледа се у дефанзивном држању тјела и гестовима. Задатак медијатора је да овакву особу социјализује кроз процес тако што ће интерпретирати скривене намјере и значења порука, и одговори на њих директно или индиректно. Значајно је напоменути да се отворено изражавање емоционалних експресија у западној психологији сматра знаком заинтересованости за решавање конфликта, док се у црногорској култури доживљава као срамотно (код мушкараца

поготову), а емоционална сталоженост и уздржаност зрелошћу и самодисциплином. Двосмисленост индиректних порука овдје најчешће има за циљ да се заштити „образ“, како сопствени, тако и групни, а невербални гестови или ћутање често сигнализирају суздржавање у конфликтној ситуацији или, чак, сасвим намјерну тактику. Посредник овога мора да буде свјестан, што потврђује постављену хипотезу.

Раније је наведен и поновљен цио уопштени истраживачки поступак па га овдје изостављамо и истичемо да су општи циљеви истраживања унапрјеђење ефективности скрининга и управљања случајевима породичне медијације, као и обезбјеђивање емпиријских података службама које су укључене у проблематику породичних сукоба: легислатори, судски систем, програми и организације за медијацију, као и социјалне службе. Резултати студије могу послужити за дизајнирање усмјерених истраживања која ће одговарати на специфична питања која се појављују у студији и значити почетак развоја политика и пракси које ће унапрједити породичне односе, превенирати појаву насиља у породици и заштитити дјецу у случајевима тешких конфликта.

Да би се остварили постављени циљеви спровели смо истраживање на 224 испитаника, односно 112 парова који су прошли кроз процес брачне медијације у 2014. години. Они су, кроз два упитника одговарали на питања о сопственом конфликту, а онда и давали ставове о самом процесу медијације. Потом смо повезали одговоре из упитника с биљешкама медијатора, како бисмо утврдили истинитост исказа и дали одговоре на неколико питања: а) како идентификовати пожељне методе посредовања; б) да ли настављати медијацију у случајевима када учесници не исказују жељу за тим; в) да ли случајеви тешких породичних конфликта захтјевају посебне процедуре у медијацији?

На нивоу анализе комуникације међу брачним паровима и резултата истраживања формирали смо петостепену типологију комуницирања која доводи до конфликта или га одржава:

- 1) Контрола ћутањем (одсуство комуникације, игнорисање партнера, демонстративно игнорисање, комуникација преко посредника – најчешће чланова породице, већински је пријављују мушкарци);
- 2) Непријатељска комуникација (повишени тонови, вријеђање, вербално насиље, већински је пријављују жене);
- 3) Ситуационо зависна комуникација (дуално понашање које подразумјева одржавање лажне слике успјешног брака у јавности и одсуство комуникације код куће, пријављују је оба пола готово у истим процентима);
- 4) Површна комуникација (комуникација о техничким аспектима вођења домаћинства и подизања дјете, без блискости, пријављују оба партнера готово у истим процентима);
- 5) Комуникација потчињавања (доминантан партнер с осећањем супериорности обраћа се подређеном партнеру с ниподаштавањем, најчешћи узрок разлика у годинама образовању и приходима, пријављују у већини жене).

Због ограничености узорка не можемо ову типологију сматрати сасвим прецизном и трајном, али осликава тренутно стање брачних конфликта у којима се посредовало 2013. и 2014.

Постоје озбиљна ограничења у коришћењу података из биљежака медијатора јер су оне често некомплетне, могу се затурити или изгубити. Такође, квалитет забиљешки у великој мјери зависи од образовања и вјештина медијатора, а приступ записима може бити лимитиран или онемогућен. Треба нотирати отворена форма биљежака оставља пуно простора медијатору да одлучи шта је, по њему, важно забиљешити, што не мора увијек бити срж медијације. Ту је и просторно ограничење, јер се у биљешке не могу уводити предуге форме (штампан је у стандарду од једне стране А4).

Такође, ова студија је натуралистичка евалуација праксе посредовања комбинована с класичном емпиријом, тако да читав процес има неколико метода и мора се раздвајати у цјелине, а резултати нијесу једнообразно презентовани. Уз то,

ово је прва оваква студија у Црној Гори, па је немамо с чим поредити да бисмо уочили трендове и промјене у последњим деценијама. Ипак, студија може помоћи разумјевању како култура и традиција утичу на савремене процесе посредовања.

Апострофирајмо још један проблем с којим смо се суочили у истраживању. На жалост, посредничка и судска инстанца у Црној Гори нијесу аутоматски повезане, тако да је веома тешко пратити како се се и колико у пракси поштују одлуке и споразуми из медијације, што је есенцијално за оцјену самог процеса, његову корекцију и унапређење, ако не и саму ефикасност на дужи рок.

ПРЕДЛОГ МЈЕРА

На основу представљеног теоријског и емпиријског-истраживања, као и посматрања и личног искуства у медијацији, препоруке за будућа истраживања и праксу биле би сљедеће:

- обезбједити есенцијални тренинг за медијаторе, судије, адвокате и судске службенике за случајеве хибридне медијације, али и за сарадњу ради каснијег праћења ефеката медијације;
- користити структурисани, систематски, мултиметодски приступ ради повећања ефикасности посредовања и редуцирања ефеката непријатељске комуникације с елементима насиља;
- изградити типологију насиља и поступака који се у том случају примјењују, стандардизовати биљешке медијатора с упитницима које ће попуњавати парови у тешком конфликту како би се, укрштањем резултата, добили јаснији показатељи узрока, манифестације (модел понашања који се понављају) и метода разрјешења;
- кроз емпиријска истраживања и посматрање констатовати важне индикаторе који раздвајају проблеме у комуникацији од психичког злостављања, развити адекватне мјере скрининга који ће помоћи да се задовоље потребе мушкараца и жена у медијацији;

- аутоматизовати скрининг развојем разумљивих мјера које брзо комбинују податке добијене од оба члана пара у медијацији, а на основу којих ће медијатор предложити разрјешење конфликта (а то су увијек комплексне одлуке);
- дефинисати лимите процеса медијације, јер медијатори нијесу судије и не могу да захтјевају да се било која ставка укључи у договор (нпр. заштита дјецe или ограничење контаката међу родитељима);
- истражити могућности и лимите хибридне медијације, односно нових облика сарадње медијације и судског/социјалног система да се обезбједи првна заштита странама у конфликту које изразе потребу за њом, без потребе да се случај преда суду;
- дефинисати систем да се у оквиру медијације заштите дјецa, која се често нађу у унакрсној ватри развода и бивају коришћена као оружје у конфликту (што се сматра психолошком злоупотребом деце). Пошто готово сви случајеви брачног посредовања укључују неки облик психичког притиска на дјецу, медијатори треба да развију модел помоћи родитељима да схвате утицај овакве злоупотребе на остале чланове породице;
- развити програме за пост-медијацијско праћење спровођења постигнутих договора, како на суду тако и вансудски, а све у циљу евалуације постојећих модела медијације.

У готово свакој земљи у којој је уведена, па и у Црној Гори, медијација је изазивала почетни ентузијазам, али се убрзо испоставило да се мали број странака на њу одлучује добровољно. Стога је данас учестала тзв. мандаторна (обавезна) медијација коју налаже суд, прије, у току или након судског поступка⁸⁸. Један од проблема који су регистровани у пракси је чињеница да се медијације повезане са судом и мандаторни програми често посвећују рјешавању како интерперсоналних сукоба тако и њихових економских аспеката, што само по себи није проблем, али

⁸⁸ У већем дијелу Канаде и САД медијација је мандаторна када је наложи суд; у Аустралији сукобљене стране не могу на суд уколико претходно нијесу прошле медијацију; у Квебеку је обавезна информативна сесија о медијацији за сваког ко подноси тужбу.

постаје оног тренутка када се испостави да се објема аспекта баве посредници који нијесу стручни за обе области. Нпр., посредник у звању психолога лакше излази на крај с психолошким и културолошким аспекта сукоба, али није обучен за финансијске распре, док ће се адвокат лакше снаћи у правном аспекту сукоба, али не и у психолошком. У том правцу требало би размислити о тимској медијацији или формирању посебне службе која ће се бавити економским аспекта интерперсоналних сукоба. Такође, треба анализирати и операционализовати потребу да посредник да препоруке судији чак иако договор у медијацији није постигнут, прије свега зато што је упознат са свим аспекта сукоба „изнутра“.

У току теоријског и емпиријског истраживања брачног посредовања појавио се још један аспект проблема који треба истражити, а то је потенцијални дисбаланс моћи међу супружницима у поступку и породично насиље, те њихов утицај на рјешавање сукоба. Ову тему у земљама одавно етаблиране медијације започели су феминистички покрети још 80-их година прошлог вијека, док се у Црној Гори о томе говори спорадично, обично у оквиру истраживања о општим правима жена. Како се у процесу посредовања истражује позадина сукоба, али не довољно дубоко (само у оквиру економске моћи жена и интерперсоналних сукоба), сматрамо да ова тема заслужује посебно истраживање, с обзиром да има одређене посљедице по жене у рјешавању породичних сукоба. Такође, ову тему треба одвојити од појма феминизма, који у црногорској јавности још увијек изазива већински анимозитет, предрасуде и неразумјевање (проблематика културног обрасца). Наиме, најприје треба обсервирати колико је аспекта друштва карактеризирано дисбалансом моћи у корист мушкараца и колико је уопште та моћ стварна, а колико је то тек друштвено креирана илузија. Наше истраживање показало је да је добар дио декларисане женске немоћи, али и мушке моћи заправо – привид. Но, иза прокламоване моћи је друштвена потпора, друштвене улоге и добровољно пристајање на илузију.

Како се дисбаланс моћи очитује у породичној медијацији? Најприје, ту је економска моћ, која је најчешће у рукама мушкарца⁸⁹, што понекад значајно утиче на исход медијације. Затим, али и везано за ово питање, је фактор дјече (тј. старатељства), који представља важан извор породичне моћи. У бити, најједноставнија дефиниција моћи била би „способност да се постигне нешто“. Унутар медијације, моћ је релациона и контекстуална – описује интеракције међу људима и зависи од околности у којима се интеракције догађају. Релативна моћ страна може флукуирати за вријеме посредовања, у зависности од тога о ком питању се расправља и од смјера интеракције. У црногорском друштву надлежност над дјецом најчешће припада мајци (по природном праву), па представља извор женске моћи у конфликту (унапрјеђено у морално право). Мали број наших испитаника изјаснио се да су дјеца укључена у сукоб, али је мало вероватно да би у овом сегменту били заиста искрени, поготову они који манипулишу дјецом.

Ако је моћ способност да се нешто постигне, који су то фактори који особи дају моћ у породичној медијацији? Оригинална феминистичка критика повезала је моћ и ресурсе. Водећи аутори⁹⁰ из 80-их година прошлог вијека правили су разлику између „опипљивих ресурса“ (имовина и, на неки начин, образовање) и „неопипљиви ресурси“ који обухватају све факторе осим имовине. Неопипљиви ресурси могу бити исто тако значајни као опипљиви, чак и више, у детерминисању која страна ће постићи своје циљеве у медијацији. У каснијим истраживањима, Мнокин и Карнхаузер⁹¹ (Robert Mnookin, Lewis Kornhauser) понудили су модел преговарања од пет фактора како би објаснили зашто један супружник може имати већу способност од другог у постизању боље нагодбе у посредовању, сматрајући да њих три имају посебно јасан потенцијал да доведу до дисбаланса и неправде:

⁸⁹ Према статистичким подацима мање од 10% жена у Црној Гори има неку некретнину у свом власништву, мање од 5% су власнице привредних субјеката и имају мања мјесечна примања од мушкараца. Добар број жена (поготову старијих од 50 година и насељених у руралним подручјима) пристаје на неповољна рјешења медијације и суда јер нема економску самосталност.

⁹⁰ За више детаља видети: Michael Lang, “Understanding and Responding to Power in Mediation,” in Folberg, Milne, and Salem, *supra* note 6, 209 at 213. и Gretchen M Walther, “Power Imbalances in Divorce Mediation” (2000) 14 *American Journal of Family Law* 93 at 95.

⁹¹ RH Mnookin and L Kornhauser, “Bargaining in the Shadow of the Law: The Case of Divorce” (1979) 88 *Yale Law Journal* 950 at 966-73; Robert H Mnookin, “Divorce Bargaining: The Limits on Private Ordering” (1985) 18 *University of Michigan Journal of Law Reform* 1015 at 1024.

толеранција на ризик, способност да издрже тошкове трансакције и воља за блефирањем (обманом).

На основу нашег истраживања, додаћемо још један фактор који утиче на ток и исход медијације - „контекст везе“. Не можемо га стриктно дефинисати без обимнијег истраживања, али можемо поставити теоријске основе. „Контекст везе“ свакако мора да укључи изворе моћи којима се супружници служе током трајања брака, истрајавају на њима у преговорима и тражењу решења конфликта. На примјер, модели диференцирања родних улога који стварају дисбаланс у брачној медијацији унапријед су блиски супружницима јер их упражњавају и у браку. Супруга која у браку никада није имала никакву улогу у доношењу финансијских одлука свакако ће бити немоћна када у медијацији са супругом буде преговарала о финансијским аспектима договора. Контекстуалну моћ можемо диференцирати на процедуралну и субстантивну, и то по критеријумима као што су: елоквенција, преговарачке вјештине, једноумље, породична подршка, образовање, друштвени положај, статус, друштвена моћ, сексуалност, манипулативност и сл. Тиме постаје јасан напор који медијатор мора да учини како би одговорио на специфичне форме дисбаланса моћи у посредовању.

Према анализи постојећег културног модела, о коме смо говорили у претходним поглављима, црногорски мушкарци у медијацију углавном доносе статус, доминацију, самопоштовање и очекивање награде за сарадњу. Посљедично, жене из веза са таквим мушкарцима у медијацију неретко доносе психолошке сметње као што су депресија, страх од губитка и кривица због конфликта, као и чињеницу да мајке често имају проблем да направе дистинкцију између сопствених интереса и интереса своје дјеце. Медијатор се тако налази између женских (експресивних) и мушких (инструменталних) црта личности. На жалост, нема довољно истраживања која би подржала ефекте ових предиспозиција на преговарање и исходе медијације. Највећи дио постојећих истраживања медијацију своди на њену организацију и процедуре, а не на утицај рода и друштвених улога, те осталих културолошких карактеристика контекста посредовања.

Критичари ових недостатака виде преговарање и медијацију као својеврсну форму „приватизације“ брачног конфликта, који има негативне ефекте због његовог искључења из утицаја социјалних и легалних токова. У својеврсном „приватном простору“ посредовања ствара се приватни простор у коме мушке предности могу да дају максималан ефекат. Истраживања на пољу експерименталне психологије⁹² су показала да су родни стереотипи – очекивања различитог понашања од мушкараца и жена у контексту преговарања – много јачи од реалних разлика у понашању. Иако постоји мало доказа специфичних за контекст породичне медијације, за претпоставити је да и медијатори, такође, имају усвојене родне стереотипе, због којих могу очекивати од жена да буду помирљивије и стога стратешки усмјеравају напоре да би од њих добили сагласност за рјешење које намеће мушка страна у сукобу. У родне стереотипе који су примјећени код медијатора спада и очекивање да ће женин приоритет бити родитељски (надлежност над дјецом), и да ће за њих жртвовати своје финансијске интересе у нагодби. Ипак, постоји и стереотип који је наклоњен женама – да је дјетету место уз мајку.

Све ове критике и претпоставке о медијацији воде ка једном – за разлику од суда, који је лако евалуирати и контролисати, медијација нема механизме за оцјењивање процедуралне правичности. За разлику од судије, медијатор улази у ризичан однос информалности и интимности са странама у сукобу, што може створити једнострану наклоност у доношењу одлука. У овом смислу често се чују гласови који захтјевају да се у медијацију укључи још једна страна – адвокати, који би штитили интересе странака уколико се примјети дисбаланс моћи.

Након реченог, у ком правцу треба да крене медијација? Фокус развоја свакако треба усмјерити на даља истраживања комуниколошко-културолошког контекста настанка конфликта у црногорској средини, као и на развој формалног скрининга и алата за „тријажу“ странака (процјену, повезивање понашања и контекста, културолошки фактори понашања, искреност, баланс моћи, намјере и

⁹² Видети: Catherine Eckel, Angela CM de Oliveira, and Philip J Grossman, “Gender and Negotiation in the Small: Are Women (Perceived to Be) More Cooperative Than Men?” (2008) 24 Negotiation Journal 429 at 441.

сл.). Креирање одређеног модела за процјену претходно наведених фактора контекста понашања у медијацији омогућило би посреднику да у одвојеним сесијама са странкама постави нека питања као што су: начин одлучивања, конфликт и бијес унутар брака, као и да одреди тип злоупотребе моћи. У свијету егзистира неколико модела на које се треба угледати:

- Domestic Violence Evaluation (DOVE)⁹³ – је тип медијаторски вођеног интервјуа којим се тестира контролом мотивисано и конфликтом изазвано насиље, које може имати веома различите посљедице по праксу брачне медијације. Фокусира се на емпиријски доказане предикторе насиља и помаже да се идентификује план реакције.
- The Mediator’s Assessment of Safety Issues and Concerns (MASIC) је можда најпотпунији одговор на досадашње критике медијације јер укључује питања која се фокусирају на дисбаланс моћи. Дизајниран је тако да буде администриран као говорни интервју с брачним паровима, кандидатима за медијацију, с тим да су разговори појединачни. Постављају се директна питања, нпр. „Да ли вас је партнер икада: гурнуо, тресао, зграбио, ударио?“⁹⁴ Нека питања су дизајнирана да открију будуће ризике, нпр. „Да ли ваш партнер има приступ ватреном оружју?“, али и дисбаланс моћи и моделе одлучивања у породици, утицаје на породицу споља, претходне конфликте и сл.
- Connecticut’s Family Civil Intake Screen користи се у пракси за одлучивање који сервис је ефективнији за поједине случајеве породичне медијације.

Медијатори морају да науче да препознају стварне корјене сукоба и учоче дисбаланс моћи, како би осигурали задовољавајуће рјешење медијације. Медијатори углавном реагују на конфликт тако што покушавају да осигурају „фер процес“ и постају интервенционисти у циљу ојачавања „слабије“ стране у преговорима а, самим тим, и нека врста контролора процеса. То се најчешће

⁹³Desmond Ellis and Noreen Stuckless, “Domestic Violence, DOVE, and Divorce Mediation” (2006) 44 Family Court Review 658.

⁹⁴Amy Holtzworth-Munroe, Connie J Beck, and Amy G Applegate, “The Mediator’s Assessment of Safety Issues and Concerns (MASIC): A Screening Interview for Intimate Partner Violence and Abuse Available in the Public Domain” (2010) 48 Family Court Review 646 at 647.

постиже посвећивањем више времена слабијој страни, омогућавање да говори прва, тражењем релевантних аргумената у истраживању проблема, измјештањем разговора у средину која више одговара странци, и у неким случајевима је довољно за успјех процеса. Ипак, ефикасније је ићи изнад процедура и сагледати шири оквир конфликта, прије свега контекст односа и психолошких фактора јер медијатор, када постане интервенциониста, крши суштински принцип медијације – непристрасност.

Напор домаћих породичних медијатора да проникну у културолошко-комуниколошке корјене конфликта је пионирски подухват у зачетку. Стандардни алати којима се служе у истраживању случајева једноставно нијесу довољни да се идентификују знаци који указују на контекст сукоба јер у Црној Гори, по многим питањима породичних односа влада друштвена „омерта“, негирање да постоје стереотипи и с њима повезана патологија. До сада је било на посреднику да својом вјештином и искуством процјени односе снага, али се нешто мора из темеља мјењати да би се превенирао утицај контекста, друштвених улога и норми на процес медијације⁹⁵.

Наравно, немогуће је створити савршен и стопостотно сигуран алат за детекцију утицаја контекста на странке у посредовању, поготову односе моћи у породици и окружењу, али стоји тврдња да је медијација погодна само за људе који су у релативно једнаким преговарачким позицијама, иначе нема фер разрјешења конфликта. Случајеви породичног насиља, притисак средине, економски, образовни, статусни дисбаланс и сл., не могу се увијек открити стандардним разговором а представљају питања везана за моћ, контролу, па и насиље, што хендикепира посредовање у старту.

Алтернативни систем друштвених вриједности (прије свега културолошки) је, с једне стране – традиционалан, ригидан и утицајан а, с друге стране – флексибилан и адаптиван, ма како то парадоксално звучало. Традиционални модел живота и понашања који је опстајао стотинама година нагло се нашао на прекретници због промјена у појединцу као субјекту и извору вриједности.

⁹⁵Процент испитаника који су незадовољни исходом медијације потиче можда управо из несналажења посредника и одсуства поузданих алата за процјену ситуације.

Модерно друштво развија се под условима дезинтеграције традиционалне породице, језика, комуникација, под условима транзиције и трансформације културног контекста. У тој ситуацији главни трендови вриједносне динамике су: развој нових типова друштвених вриједности (толеранција, ненасиље, једнакост, дијалог умјесто сукоба и сл.), нова мјерила квалитета живота као детерминативне вриједности, индивидуалност, персоналност, грађанство, конформизам, потрошња, материјализам и др. Нове вриједности долазе с тежњом за вишим приходима, слободом, забавом, либералним емоционалним и сексуалним везама, неспутаношћу друштвеним улогама, индивидуализмом. Умјесто социоцентризма парадигма вриједности постаје индивидуализам, што води опадању статуса друштвених вриједности (нације, етничитета, племена, презимена, поријекла, маскулинитета) у корист статуса индивидуалних вриједности (емоције, здравље, сигурност, комфор, лични интереси, хедонизам), дакле, свега што је у традиционалном друштву незамисливо. Ако овоме додамо растуће захтјеве за слободом, не само социополитичком, већ и полном, интерперсоналном, образовном и, надам се – слободом избора (самоактуелизацијом), схватамо друштвени и ментални расцјеп у коме се налази традиционална црногорска средина, њен културни образац и институције тог идентитета (породица, племе, црква, брак).

Онда, какви су то ризици везани за ове трендове? Најприје, најопасније тенденције воде губитку традиционалне културе и виталног свијета у коме се опстајало вјековима уназад, и који сада нестаје под утицајем информатизације, кретања капитала, политичког аспекта глобализације и нове културе без традиције. Уништавање традиционалних вриједности, модела и норми понашања формираних на нивоу етничких група, држава и друштвених заједница води промјени начина живота људи обликованог еkleктичним, информационо отвореним културним условима који изазивају већу отвореност и нестабилност индивидуе. Сама култура, у смислу насљеђа створеног од људи, одбацује се, иновира, занемарује.

Деструкција породичних институција јавља се као озбиљна пријетња по човјека и његову егзистенцију. Пораст броја развода, нетрадиционалних бракова и грађанских заједница, те брисање родних граница формирају не само нови тип система репродукције, већ нови тип човјека, способног да живи сам и мјења своју

природну суштину. За заједницу патријархалне провенијенције и мање-више племенске организације, нарушавање брачне заједнице је срамно и неприхватљиво, а развод носи својеврсну стигму друштвене неприхватљивости, посебно у руралним предјелима. У традиционалном браку доминира мушкарац као носилац примарног права одлучивања, док је на жени функционални дио и, наравно, потомство. Пораст броја развода у свим старосним групама показатељ је фундаменталних потреса у самим основама друштвене организације, мада се традиционализам опире, што се очитује кроз још увијек јак утицај примарне породице на брак њених припадника.

Духовна сфера такође је зона повишеног ризика, угрожена конзумеризмом и хедонизмом. Фундаментална наука, образовање и умјетност у традиционалним формама губе водећу позицију у постмодерној култури. Комерцијализација и прагматизација ове сфере у ери комуникација и информација умањују њен утицај на појединца јер ултимативни захтјев за примјењивошћу у пракси умањује значај теоријских истраживања у свакодневном животу. Као последица кризе хуманистичких знања јављају се либерализација морала, духовни императиви, замјена теоријских знања примјењивим вјештинама, а самим тим и задовољавање најнижих потреба појединца, уместо грађења његове духовности. Овај процес умањује и значај традиционалних културних образаца, који су се у ранијем црногорском друштву градили и одржавали на историјским узорима, народној епизи, митологији и предању. Посматрајмо ову промјену као „чупање из корјена“ савремених Црногораца, јер се, као пратећи елемент процеса јавља и промјена у друштвеним и родним улогама, нарушавање образаца маскулинитета и феминитета и сл.

Информације могу одвести у два правца – ка развоју и ка деструкцији, понекад и симултано. Карактеристику извора опасности даје им чињеница да могу дестабилизovati друштвени систем усмјеравајући јавно мњење ка комерцијализацији, масовним медијима, подацима и сличним што може уздрмати друштвене релације; њихова доступност повећава нестабилност и кризу друштвених односа. Отвореност информација и зависност њиховог садржаја од разних субјеката мултиплицира ризик за модерну културу креирајући нове облике

неслобода: манипулацију јавним мњењем, дезинформисање великих друштвених група, задирање у приватност појединаца, мјењање културних образаца, друштвених норми, стандарда и вриједности, као и институција друштва (породица, школа и сл.). Нагле промјене које носи модерна комуникација доносе висок ниво несигурности и подвајања, када нико није сигуран у ком правцу иде. Нови начини успостављања друштвених веза маргинализују традиционалне тако што мјењају есенцију интерперсоналних односа и карактер друштвених интеракција.

Оно о чему треба убрзано размишљати у оквиру медијације је да долазе другачије генерације странака, појединци који имају све слабије субстанцијалне везе са својом биолошком и друштвеном природом, припадањем етничким групама, полу, нацији и породици, те живе у неком облику симулакрума, мјењајући појавност без константне основе. До сада је црногорско друштво имало мање-више јасно диференциран мањи број друштвених улога у којима су се појединци кретали по утабаним стазама традиције и унапријед формираних шаблона, са јасним границама и нормама понашања. Међутим, свијет који се заснива на комуникацијама намеће мултиплицитет улога, осјећања и форми понашања, понекад и ван смисла живота. Традиционалне вриједности „нападнуте“ су изнутра (слабљењем потребе појединца да буде дио племена) и споља, медијском промоцијом нових, најчешће „цивизацијских“, „еуропских“, „грађанских“ и осталих релативно недефинисаних слобода које шокирају јавност и продубљују генерацијски и културолошки јаз унутар црногорског друштва⁹⁶. Оно што је грађено стотинама година постаје реликт прошлости у само једној генерацији индивидуалиста који се ослањају само на себе и друштвене вриједности које сами бирају.

У ком правцу се, дакле, мора развијати црногорска теорија и пракса посредовања? У социолошком смислу обје друштвене „силе“: центрипетална (која окупља појединце) и центрифугална (одбијајућа) обликују будућност медијације. Центрипеталне гурају медијацију ка даљој хомогенизацији праксе компатибилне

⁹⁶ Подсјетимо се узбуркања јавности око питања женских права, насиља у породици и, поготову, права ЛГБТ популације.

са законским процесима. С друге стране, центрифугалне наводе медијацију на подјелу ка усмјереним праксама које у обзир узимају јединствене факторе окружења конфликта – контекстуалне, културне и филозофске. Резултати истраживања, укључујући и наше, показују да ће друштвени притисци усмјерити посредовање у смјеру увођења социолошких фактора како би се попунио јаз теорије и праксе који је све очигледнији. Разумјевање друштвених снага подсјећа нас на ограничења у којима медијатори, као друштвени радници, морају да раде. Што је још важније, свјесност о овим притисцима је есенцијална за развој аутономне и транспарентне професије која је способна да прихвати различитост практичара и њихових приступа.

Различити приступи медијацији указују на различите основе од којих медијатори полазе у „руковању“ сукобом. Истражујући биљешке медијатора у протеклих 6 година, детектовали смо најмање четири технике:

- *Евалуативна медијација* – заснива се на схватању да се конфликт јавља када одређени сет норми, закона, стандарда или политика буде нарушен. Према томе, ефективно рјешење лежи у томе да се странкама понуди евалуација природе и степена нарушавања и пригодна компензација која може да разрјешу сукоб. Овај метод је најнефективнији када стране у сукобу умију да идентификују објективне стандарде правила која су нарушена и постигну договор око компензације унутар зоне нагодбе.
- *Фацилитативна медијација* – заснива се на претпоставци да су конфликти резултат фрустрације есенцијалних људских интереса. Препознавање ових интереса и проналажење рјешења која их задовољавају на најнефективнији начин прави су пут ка разрјешењу друштвеног конфликта. Метод је најнефикаснији када је могуће идентификовати интересе страна у сукобу.
- *Трансформативна медијација* – посматра друштвени конфликт као природно људско стање, па медијатори треба да охрабре сукобљене да препознају и оснаже један другог у узајамном одговору на конфликт. Према томе, улога посредника је да охрабри сукобљене да трансформишу своје перцепције и одговоре на друштвени конфликт. Овај метод је најнефективнији

када стране препознају значај ојачавања својих веза и ангажмана у личном моралном развоју.

- *Наративна медијација* – је филозофска перспектива према којој је конфликт есенцијално друштвена конструкција која се манифестује кроз наративе сукобљених страна. Медијатори раде на томе да помогну странама да деконструишу своје конфликтне наративе и упуте их да конструишу наративе који су примењивији рјешавању постојећег проблема. Овај приступ је најефектнији када се разрјешавају сукоби који укључују угрожавање друштвених вриједности, заједничких вјеровања, друштвеног идентитета и културних значења.

Суштински, треба посматрати оно што медијатори заиста чине, а не оно што се прокламује, те омогућити плуралитет приступа који у фокусу имају намјере и понашање посредника, а не постављене обрасце и протоколе. За то је потребно учинити медијаторску заједницу свјеснијом сопствене праксе како би она постала рефлексивнија, а медијатори свјеснији да су њихови процеси само наоко унапријед одређени (док се у пракси мјењају у сваком тренутку). Медијација је флуидан и еволуирајући процес у коме стране и медијатор покушавају да усвоје праксе које кореспондирају проблему. Нема, дакле, једном зацртане шеме и предвидивих решења! Теоријске поставке медијације морају да се ревидирају из темеља. Искусни медијатори морају да документују оно што заиста раде у току медијације, а не оно што мисле да би требало урадити. Те биљешке треба да поделе са својим колегама и у размјени искустава формирају одговарајући професионални дискурс који садржи директан, супротан и рефлексивни увид⁹⁷. Директни увиди су неопходни у ситуацијама када се испод површине сукоба назире дубље забринутости и проблеми. Супротни увиди се користе када медијатор прави потпуни преокрет у медијацији јер дотадашњи начин рада изгуби смисао. Рефлексивни увиди укључују судове којима се врједнују остали увиди. Оваква медијација захтјева константно истраживање и прилагођавање. Такође, неки теоретичари су форсирају идеју о *интегралној медијацији*, која би обухватила све

⁹⁷ На ову тему писали су Picard & Melchin (2007): *Insight Mediation: A Learning Centered Mediation Model*, 23 NEGOT.J.

наведено. Посвећеност истраживању и остваривању дубљих увида у конфликте заправо би могла да буде одлучујућа у успешности посредовања.

Па ипак, трендови наговјештавају да се поље медијације креће према још већем формализму и легализму, приближавајући се сродним, законским праксама и интересима. Законске професије и експерти имају највећи утицај на норме медијације, а судије и правници чине добар дио медијаторског кадра. Пракса показује да управо они, у очима странака, често имају највећи кредибилитет, најконкретније предлоге и ауторитетом долазе до резултата. Управо су ове карактеристике наводили испитаници у истраживању о оцјени посредовања. Социјални радници, савјетници, психолози и адвокати као медијатори, такође имају значајан социјални капитал који одговара њиховом перципираном професионалном статусу. Овај социјални капитал је удружен с перцепцијом вјештина, експертизе и друштвеног положаја које свака професија доноси у процес посредовања. Наравно, када се медијатор представља клијентима, мора да им презентује кредибилне вјештине и знање, лице које ће их увјерити у вриједности које ће им понудити. Пракса показује да су адвокати и судије највјештији у том смислу. У очима јавности која нема довољно информација о суштини медијације, посредници из законског корпуса имају већу професионалну „тежину“, јер познају процедуралне и евалуативне аспекте конфликта, док се за, нпр. психологе и савјетнике претпоставља да имају веће вјештине и знања о емоционалним и психолошким аспектима сукоба. Примјетно је и да учесници медијације у Црној Гори, с правом или не, више вјерују правницима него осталим професионалцима, вјероватно сматрајући да познавање законских процедура, као и претпостављена неутралност и непристрасност, надомјештају нека ограничења која ове професије имају.

Социолошка теорија дуго настоји да дефинише везу између друштвеног капитала и повјерења у интерперсоналним интеракцијама (па и у посредовању). Доминантна струја (на челу с Фукујамом) сматра овакав капитал неформалном нормом која промовише сарадњу између људи. Из перспективе црногорског друштва, друштвени капитал је у функцији одржавања повјерења међу његовим члановима, који имају повјерења једни у друге и вјерују да ће њихове услуге и

допринос бити реципрочно награђени у континуираном кругу размјене. У овом интимном, традиционалном контексту, реципрочни алтруизам је успјешнија стратегија јер је оне који ланац прекину лако идентификовати и казнити како би кориговали своје понашање. Друштвено „повезани“ медијатор унапријед има одређени ниво поштовања и повјерења. Пошто добар број корисника медијације и даље сматра да је то нека врста законског процеса, медијатори који имају везе с правним занимањима, а поготову судије и адвокати, унапријед су фаворизовани као посредници. У модерном контексту, њихов друштвени капитал су ауторитет и друштвени статус, као и психолошко дејство чињенице да познају и поштују норме, па чине процес сигурним макар у том контексту. Непристрасност, као дио законске етике, перципира се као синоним за фер окружење у рјешавању сукоба. Дакле, и овдје налазимо културолошке корјене, тј. субституцију једног обрасца другим. Да би се то промјенило, треба јавност далеко боље упознати са суштином посредовања и радити на интегративном приступу проблематици конфликта, како би будући клијенти разумјели да је медијација алтернатива суду, а не његов огранак.

У чему је онда будућност посредовања? Након анализе резултата истраживања и теоријских расправа последњих деценија можемо рећи – специјализација. И то специјализација као фузија три друштвене силе које су емпиријски детектоване: одржавање одређених културних и историјских традиција које још увијек утичу на форме понашања појединца у друштву; затим, специфичност неких врста сукоба који захтјевају развијање посебних приступа (ситуациона пракса); треће, перцепција да је свијет правних наука превише зашао у поље медијације и одређени отпор како странака, тако и посредника другачије провенијенције.

Мислимо, прије свега на *културну специјализацију*, најприје због специфичности црногорског друштва које не може да прихвати западне моделе медијације, углавном правно и економски засноване, јер има доста ирационалних елемената који утичу на настанак конфликта. Рецимо да је наративни приступ најчешће компатибилан с културним вриједностима, да промовише њихово дјелење уместо апстрактне *неутралности* и *непристрасности*. Штавише, зато што

је повезаност важна за традиционалне заједнице као што је црногорска, медијатор мора да заузме мјесто, старијег, ауторитативнијег припадника заједнице који је раније рјешавао сукобе унутар племена. То није лако постићи и захтјева другачију врсту тренинга од оних који се данас користе у обуци посредника. Наративни приступ медијацији понекад може више подсјећати на терапију него на посредовање, али то је у неким случајевима прихватљивије да би се „распаковао“ и схватио коријен конфликта, те постигао задовољавајући договор, поготову у случају породичне медијације.

Секторска специјализација претпоставља помак према специјализацији за одређене социјалне ситуације и конфликтно окружење у којем се посредовање одвија. Природа неких сукоба захтјева посебан одговор посредника. Растући варијетет друштвених проблема наставиће да фрагментира праксу и тражи специјализацију. Нпр. случајеви који укључују дјецу и породична медијација су двије области које развијају посебне приступе. У обе области, интерес дјече је примаран, што значи да посредник који на њима ради мора да стави интересе дјетета изнад интереса родитеља. Овакав приступ мора, по својој природи, донекле да негира основне принципе посредовања – неутралност и непристрасност. Покушај да се они по сваку цјену задрже може довести до занемаривања најбољег интереса дјетета. Нпр, треба размислити о увођењу праксе која укључује у процес и непосредно окружење, а користи се широм САД, Канаде, Аустралије и других земаља. Мислимо на тзв. “Family group conferencing“ (“FGC”), који често укључује традиционалне праксе посредовања, и подразумева проширење процеса на чланове шире породице чији ресурси и утицај могу помоћи родитељима да постигну бољи договор о старању за дјете. Умјесто да ради само с родитељима, посредник је такорећи координатор у ширем разговору с породицом и заједницом.

Надаље, одређени приступи медијацији морају да прате динамику сукоба, посебно оних који укључују елементе дисбаланса моћи. Пошто наративни приступ има за циљ балансирање моћи и постизање једнакости међу странама, у неким земљама препоручује се за конфликте који укључују пол, етничку припадност и дискриминацију. И сукоби који укључују историјске, културне утицаје и политике идентитета захтјевају другачији приступ. Креативна флексибилност у ситуацијама

дубоко укорјењених сукоба води стране ка артикулацији сопствених скривених мотива и потреба у конфликту, што може генерисати нови фокус анализе и дискурса одређивањем основних вриједности, нада и страхова, као и потреба и фрустрација.

Summa summarum, ово би морали бити правци и поља будућег развоја посредовања:

- поштовање различитости унутар поља посредовања;
- доступност посредовања свима који изаберу да га користе;
- емпиријска истраживања која омогућавају *feedback* од учесника посредовања;
- пружање помоћи јавности да разумије разлоге за медијацију, њене могућности, предности и процедуре (едукативна функција);
- менторски рад старијих медијатора с млађим, њихово праћење и умрежавање.

Само тако усмјерена медијација одговориће својим задацима и остварити своје праве потенцијале.

ЛИТЕРАТУРА

1. Academy of Professional Family Mediators. (2012). The professional family mediator summer 2012 newsletter. Прегледано: 21.07.2013 на <http://www.professionalfamilymediators.org/doc/Newsletter/apfmnewslwttterSummer2012.pdf>
2. Ahrens, E. P., (2006), *Kiss, Bow or Shake Hands*, MEDiate, Прегледано 23.04.2015. на <http://www.mediate.com/articles/ahrens20.cfm>;
3. Anderson, Benedikt,(1991),. *Nacija: zamišljena zajednica*, Plato, Beograd.
4. Augsburg, D. W., (1992), *Conflict mediation across cultures: pathways and patterns*, John Knox Press, Westminster.
5. Avruch, K., (2004), *Culture as Context, Culture as Communication Considerations for Humanitarian Negotiators*, 9 HARV. NEGOT. L. REV. 391
6. Baeva, L. V., (2012), *Anthropogenesis and Dynamics of Values under Conditions of Information Technology*, International Journal of Technoethics. 3(3) July-September p. 33-50.
7. Бакић, Р., Мијановић, Д., Додеровић, М., (2010), *Демографска кретања у Популациони аспекти, Црна Гора у 21. стољећу - у ери компетитивности*. бр.73/6. 27-168, Црногорска академија наука и умјетности, Подгорица.
8. Бановић, В., (2011), *(Ne)mogućnost istraživanja tradicionalnog crnogorskog maskuliniteta*, *Antropologija* 11. sv.1. 161-180.
9. Бановић, В., (2013), *(Dis)funkcionalni potencijal modela tradicionalnih crnogorskih rodних odnosa*, *Antropologija* 12. sv.1. 76-91.
10. Bauman Z. & May, T. (2001). *Thinking Sociologically*, Blackwell Publishing, London.
11. Beck, U. (2004), *The Truth Of Others, A Cosmopolitan Approach*, Symposium: Talking Peace with Gods. Part 1. *Common Knowledge*. 10:3. 446-447.

12. Божишић, В., (1984), *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, ЦАНУ, Титоград:
13. Војановић, Р., (2009), *Психологија међуљудских односа*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
14. Бојановић, Р., (2009), *Аутентична и неаутентична личност*, Завод за уџбенике. Београд.
15. Butler, F., (2000), *When Should Race, Gender or Culture Be a Factor When Considering the Mediator?*, MEDIATE, Прегледано 23.12.2014. на <http://www.mediate.com/articles/butler.cfm>.
16. Carrigan, T., Connell, B., Lee, J., (2004), *Toward a New Sociology of Masculinity*, 151-165, u Peter F. Murphy, *Feminism & Masculinities*, Oxford Readings in Feminism, Oxford University Press, Oxford.
17. CEDEM, (2004), *Value orientations and ethnical distanc*, Podgorica.
18. Christie, N., (1977), *The Future of Civil Litigation: Access to Courts and Court-annexed Mediation*, University of Tromso, Tromso.
19. Clatterbaugh, K., (1995), *Mythopoetic Foundations and New age Patriarchy*, 45-64 u *The Politics of Manhood*, Edited by Michael Kimmel, Temple University Press, Philadelphia.
20. Clifford, J., (1986), *Introduction: Partial Truths* (1-26), James Clifford and George Marcus (eds.) u *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*, Univeresity of California Press, Berkeley and Los Angeles.
21. Connell, R. W., (2005), *Maculinites and Globalization*, 36-49, u *Gender Through the Prism of Difference*, third edition, Oxford University Press, Oxford.
22. Coser, L., (1967), *Political Sociology*, Harper&Row, New York.
23. Cvijiæ, J., (1991), *Balkansko poluostrvo*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Novinsko-izdavaèka radna organizacija „Književne novine“, Beograd.
24. Đerić, G., (2003), *Svakodnevdiskursivne prakse o osobinama naroda i važnost nacionalnog identiteta*.

- Politikaisvakodnevni život. Srbija 1999-2002.* (ur. Golubović, Z.I., Spasić, Đ., Pavišević). Beograd: IFDT. str. 175–211.
25. Đerić, G., (2005), *Pr(a)volicemnožine. Kolektivnosamopoimanjeipredstavljanje: mitovi, karakteri, mentalnemapleistereotip.* Institut za filozofiju i društvenu teoriju. IP „Filip Višnjić“, Beograd.
26. Deutsch, R. M., (2008), *Divorce in the 21st century: Multidisciplinary family interventions. Journal of Psychiatry & Law.* 36(1). 41-66. Прегледано 11.12.2014. на <http://ezproxy.stthomas.edu/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=35138221&site=ehost-live>
27. Džamonja Ignjatović, T., Žegarac, N., (2006), *Medijacija - koncepti i konteksti.* Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
28. Gaynier, L., (2005), *Transformative Mediation In Search of a Theory of Practice. Conflict Resolution Quarterly.* 22. 3. 397-408.
29. Gentry, D. B., (1997), *Including children in divorce mediation and education: Potential benefits and cautions. Families in Society,* 78(3). 307-315, Прегледано 03.02.2015. на <http://search.proquest.com/docview/57515741?accountid=14756>
30. Gerc, K., (1998), *Podrobanopsis: kainterpreativnojteorijikulture.* u: *Tumađenje Kultura*, BibliotekaXXvek. pp. 9-46. Beograd.
31. Gezeman, G., (1968), *Čojstvo i junaštvo starih Crnogoraca.* Cetinje.
32. Гилберт, Р., (2011), *Вештинаутицаја*, Чаробнакњига, . Beograd.
33. Големан, Д., (2011), *Емоционалнаинтелигенција*, Геопоетика, Beograd.
34. Голубовић, З., (1973), *Човекињеговсвет*, Просвета, , Beograd.
35. Голубовић, З., (2006), *ПоукеидилемеминулогвекаФилипВишњић*, , Beograd,
36. Gonzales, N., (1999), *What Will We Do When Culture Does Not Exist Any More, Anthropology & Education Quarterly.* Vol. 30. No. 4. pp. 431-435.
37. Grebe, S. C., Irvin, K., & Lang, M., (1989), *A model for ethical decision making in mediation. Mediation Quarterly.* 7(2). 133-148. Прегледано 09.02.2015. на <http://search.proquest.com/docview/61591887?accountid=14756>

38. Handler, R., Linnekin, S. Jocelyn (1984), *Tradition, Genuine or Spurious*, The Journal of American Folklore. Vol. 97. No. 385, 273-290.
39. Hercfeld, M., (2004). *Kulturnaintimnost. Socijalnapoetikaunacionalnojdržavi*, Biblioteka XX vek, Beograd.
40. Hickman, P. Lewis, (1990), *The Idea of Individuality: Origins; Meaning, and Political Significance*, The Journal of Politics, Vol. 52, No. 3, 759-781;
41. Hobsbawm, E., (2000), *Introduction: Inventing Traditions*. u *The Invention of Tradition*, Edited by Eric Hobsbawm and Terence Renger, Cambridge University Press, Cambridge.
42. Hrnčić, J., Vujacčić Ricer, D., (2006), *Medijacija između žrtve i pociniocamogućnosti razvoja u Srbiji, 57-66, Primenjena psihologija 1*, Zbornik radova, Filozofski fakultet, Niš.
43. Илић, В., (2009), *Култураконфликта*, Паидеја, Београд.
44. Карнеги, Д., (2010), *Психологијауспеха –Комуникацијом до успеха*, Адмирал Букс, Београд.
45. Kelly, J. B., (2004), *Family mediation research: Is there empirical support for the field* Conflict Resolution Quarterly. 22(1), 3-35. Прегледано 17.05.2015. на <http://ezproxy.stthomas.edu/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=aph&AN=15506978&site=ehost-live>
46. Киршенбаун, М., (2008), *ФакторЕмоционалнеенергије*, Беолетра, Београд.
47. Коен, М., Нејгел, Е., (2006), *Увод у логику и научни метод*, Јасен, Београд.
48. Kolozova, K., (2003), *Identitet /jedinstva/ uizgradnji: OsmrtiBalkanairođenjuJugoistočneEvrope, Balkankaometafora: izmeđuglobalizacijeifragmentacije.* (Ur. DušanI. Bjelić iObradSaviæ), Beogradskikrug. str. 295-307. Beograd.
49. Kuzmanović, B., (2001), *Etnicka distanca u Crnoj Gori*, u Đukanović B; Kuzmanović B; Lazić M; Bešić M., *Nacija i država*, 177-246, SoCEN, Podgorica.
50. Liebmann, M., (2003). *O veštinama posredovanja između žrtve i poèinioca*, material za seminar, UNICEF, . Beograd.

51. Mead, M., (1966), *Spolitemperamentutrip primitivnadrustva*, Zagreb.
52. Medojević, D., (2011), *Socio-demografske osobenosti suicidalne populacije u Crnoj Gori u periodu 1997–2007. godine*, Sociološka luća V/1, Filozofski fakultet, Društvo sociologa CG, Nikšić.
53. Melford, S. E., (1986), *Cultural Relativism and Future of Anthropology*. *Cultural Anthropology*, Vol. 1. No. 3. pp. 259-286.
54. Messner, A. M., (1995), "Changing Men" and Feminist Politics in the United States, 97-115 u. *The Politics of Manhood*. Edited by Michael Kimmel, Temple University Press, Philadelphia.
55. Metcalf, P., (2005), *Anthropology. The Basics*. Routledge, New York.
56. Mienkowska-Norkien, R., (2012), *Inequality in divorce mediation- Reasons, manifestations and ways to avoid it. Lessons for Lithuania. Social Work*. 11(1).119-130. Прегледано 23.05.2015. на <http://ezproxy.stthomas.edu/login?url=http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=sih&AN=76601810&site=ehost-live>
57. Mijatović, A., (1995), *Obiteljiporemećajisocijalnogkonteksta. Društvena istraživanja* 18/19, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb.
58. Milenković, M. (2003), *Problem etnografski stvarnog*, Etnološka biblioteka, Beograd.
59. Milenković, M., (2006), *Šta je (bila) antropološka refleksivnost?. u Etnoantropološki Problemi*. god. 1. sv. 2. str. 157-185.
60. Milenković, M., (2007a), *Istorijapostmoderneantropologije, teorijaetnografije*, Etnološkabiblioteka, Beograd.
61. Milenković, M., (2007b), *Istorijapostmoderneantropologije, poslepostmodernizma*. Etnološkabiblioteka, Beograd.
62. Milenković, M., (2007c), *Paradokspostkultureantropologije*. u *Antropologija*. sv. 3. str. 122-143.

63. Milenković, M., (2008), *Problemi konstitucionalizacije multikulturalizma - pogled iz antropologije, deoprvi - o 'očuvanju' identiteta. Etnoantropološki problemi.* god. 3. br.2. str. 45-57.
64. Миливојевић, З.,(2007),*Емоције*, Психополисинститут, НовиСад.
65. Миливојевић, Т., (2011), *Психологијастваралаштва*, Мегатрендуниверзитет, Београд.
66. Миливојевић, Т., (2012), *Уводукултурнуантропологију*, Мегатрендуниверзитет, Београд.
67. Миливојевић, Т., (2013), *Исповестједнепсихотерапеуткиње*, ФилипВишњић, Београд.
68. Морис, Д., (1979),*Откривањечовекакрозгестовеипонашања*, Издавачкизаовод „Југославија“, Београд.
69. Морис, Д., (2005),*Интимнопонашање*, Зограф, Ниш.
70. Милјанов, М., (1964), *Примјери ђојстввајјанаства*, „Бранко Ђонович“, Београд.
71. Милутиновић, Лј., (2005), *Медијација, мирнорешавањеспорова.* Правниинформатор, Београд.
72. МршеС., ЂамонјаТ., (2006), *Posredovanje/medijacijakaonačinrešavanjasukoba,uMedijacija- koncepriikonteksti,* Centarzaprimenjenupsihologiju, Београд.
73. Nedeljković, S., (2010), *Maskulinitetkaoalternativniparametaretničkogidentiteta, Crnogorci u Lovčencu.Etnoantropološki problemi.* god. 5. sv.1.
74. Недељковић С.(ур)(2013), *Изазови савременог црногорског идентитета*, Баштиник, Крушевац.
75. Okin, S. M., (1998), *Feminism and Multiculturalism: Some Tensions.Ethics.* Vol. 108. No. 4. pp. 661-684.
76. Орачић, Г.,(1995), *Лићност у социјалном огледалу*, Институт за педагошка истраживања, Београд.
77. Orpen, C., (1972), A cross-cultural investigation of the relationship between conservatism and personalit., *Journal of Psychology*, 81: 297-300.

78. Outli, K., (2005), *Emocije – kratka istorija*, Clio, Beograd.
79. Parsons T., Smelser N.J., (1956), *Economy and Society*. Routledge & Kegan Paul Ltd
Peace with Gods. Part 1. *Common Knowledge*. 10:3. 446-447.
80. Pešić, V., (1996), *Patrijarhalni moral Crnogoraca*, Unireks, Podgorica.
81. Popadić, D., Plut, D., Kovač-Cerović, T .,(1996), *Socijalni konflikt-karakteristike I načini rješavanja*, Grupa MOST, Beograd.
82. Popadić, D., Mrše, S., Kovač-Cerović, T ., Pečujlić Mastilović, S., Kijevčanin, S., Petrović D., Bogdanović, M., (1998), *Pametniji ne popušta - vodič kroz sukobe do sporazuma*, Grupa MOST i Centar za anirratnu akciju, Beograd.
83. Radulović, J., Ljaljević,A., (2009), *Rodna ravnopravnost i zdravlje žena u Crnoj Gori*, Filozofski fakultet, Nikšić.
84. Rapport, N., (2003), 'Culture is no excuse'. Critiquing multicultural essentialism and identifying the anthropological concrete". Review article: Barry Brain. Culture and equality. *Social Anthropology*. Vol. 11. No. 3. pp. 373-384.
85. Ratner, C., (2000), A cultural – psychological analysis of emotion. *Culture and Psychology*, Vol.6 (1). pp. 5 – 39
86. Рот,Н., (1987), *Основи социјалне психологије*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
87. Рот,Н., (1999),*Психологија група*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
88. Розенберг, М.Б., (2002), *Језик саосећања*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
89. Rubel, P., Rosman, A, (1994), The Past and the Future of Anthropology. *Journal of Anthropological Research*. Vol. 50. No. 4. pp. 335-343.
90. Стојковић, Б., (2002), *Идентитет и комуникација*, Чигоја, Београд.
91. Stolcke, V., (1995), Talking Culture: New Boundaries, New Rhetorics of Exclusion in Europe. *Current Anthropology*. Vol. 36. No. 1. pp. 1-24.

92. Табс, С., (2013), *Комуникација принципи и контексти*, Клио, Београд.
93. Valsiner, J., (1997), *Љо̀веков развој и култура*, Завод за удџбенике и наставна средства, Београд.
94. Vidović, S., Radovanović, M.,(2002), *Спремно и сукобе-рецепти за бољебављенјесобом, другима, међусобним односима и конфликтима*, Немачка канцеларија за техничку сарадњу (GTZ), Београд.
95. Vujačić, V., (1984), *Тоталитарна граница културног живота*, Филозофски факултет, Никшић.
96. Vukićević, S., (2003), *Црна Гора на прелазу миленијума*, Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић”, Цетинје.
97. Wehr Paul & Lederach John Paul, (1991), *Mediating Conflict in Central America*, J. PEACE RES
98. Wright, W. A.,(2011), *Cultural Issues in Mediation: Individualist and Collectivist Paradigms*, MEDATE , Прегледано 20.01.2015 на <http://www.mediate.com/articles/Wright.cfm>.
99. Zechenter, M. E., (1997), In the Name of Culture: Cultural Relativism and the Abuse of the Individual. *Journal of Anthropological Research*. Vol. 53. No. 3. pp. 319-347.

Зборници радова, приручници, практикуми, часописи и чланци:

1. *Приручник за обуку посредника*, З.Пажин, Д.Ђурановић, М.Лутовац, Р.Божовић и Н. Мартиновић, Подгорица, 2009.
2. *Приручник за специјалистичку обуку у вештинама медијације између оштећеног и малолетног учиниоца*, Мариан Либман и Јасна Хрнчић, Београд, 2007.
3. *Образовање за мир искуства из праксе*, Нансен дијалог центар Србија и Црна Гора, Београд, 2013.

4. *Медијација у привредним споровима - практикум*, Др Анета Спаић и Мирослав Кнежевић, Подгорица, 20013.
5. *Приручник за ученике основних школа - Основац Медијатор*, Станислава Видовић и Марина Остојић, Београд, 2009.
6. *Информисаност, ставови и искуство Медијација из угла грађанина, привредника и медијатора*, Александра Марковић, Емануела Крстић, Јелена Цветковић, Марија Благојевић и Марија Живковић, Београд, 2011.
7. *Научи, поентирај*, Станислава Видовић, Милена Голић, Драгана Ћук Миланков, Зорица Трикић, Јелена Врањешевећ и Драгана Коруга, Београд, 2005.
8. *Медијација, приручник за обуку медијатора*, Бања Лука, 2004.
9. *Суд или медијација, Нађи свој унтерес*, Љубица Милутиновић, Београд, 2006.
10. *Приручник за вођење радионица из области толеранције - Откључај толеранцију*, Станислава Видовић, Милена Солић, Марија Радовановић, Београд, 2005.
11. *Приручник за вршњачке едукаторе - Вршњаци знају како*, Станислава Видовић, Милена Голић, Даница Белић, Маја Врачар и Марија Радовановић, Београд, 2009.
12. *Комуникација у нашим обитељима, Павао Брајша*, Обитељски центар истарске жупаније, Пула 2008.
13. Борислав Микулић, *Компаративизам између Филологије и етичке теорије субјекта*, Прегледни чланак, Загреб, 2006.
14. *Cultural Globalization and Challengesto Traditional Communication Theories*, Lauren Movies University of Southern California USA, 2011.
15. *Моделн ненасилне комуникације*, Ирена Станић, Филозофски факултет, Источно Сарајево, 2011.
16. *Спремно у сукобе, рецепти за биље бављење собом, другима, међусобним односима и конфликтима*, Станислава Видовић и Марија Радовановић, Београд, 2004.

17. Медијација, приручник за обуку тренера, Удружење медијатора БиХ, Бања Лука, 2004.

18. *Istraživanje Stavovi građana oposredovanju-medijaciji, OSCE, Podgorica, 2013.*

Веб странице:

1. www.posredovanje.me
2. www.portalanalitika.me
3. www.icsid.worldbank.org/icsid/
4. www.bileta.ac.uk
5. www.uncitral.org
6. www.mediate.com
7. www.mediate.org
8. www.adr.org/drj.html
9. www.colorado.edu/conflict
10. www.mhhe.com
11. www.gemme.eu
12. www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca
13. www.cicr-icrc.ca
14. www.me.undp.org
15. www.iamed.org/index.cfm
16. www.acctm.org/
17. www.homepage3.nifty.com/Prof_K_Iwasaki/lawdb/japan/dispute/adr-en.html
18. www.wrf.com/docs/publications/11355.pdf
19. www.cpp.com
20. www.gov.me
21. www.media-anthropology.net

ПРИЛОЗИ

Прилог 1: Биљешке медијатора - примјери

Билјеске медијатора у центру у току и после медијације Година _____

Ishod + (+ / -)

Pomirenje dogovor negativno resenje

Pol	m	z
Religija		
Godine starosti ucesnika	39	35
Obrazovanje	VSS	VSS
Zaposlenje	DA	DA
Zajednica i trajanje	12 godina	
Stambeno pitanje	DA	DA
Zivot u zajednici ili samostalno	SAMOSTALNO	
Djeca broj i pol	2 Muško	
Uticaj djece na ishod	DELOMIČNO	
Uticaj porodice na odluke i na koji nacin	NE	NE
Podnosilac zahtjeva	Suprug	
Zelja za pomirenjem	DA	DA
Uspostavljanje dogovora uku roditeljstva	POMIRENJE	
Podjela imovine	-1-	
Verbalna komunikacija	JASNO PRAVILNA PRAVILNE VERBALNE DOBRO	
Neverbalna komunikacija	PRIMICNO VERBALNO I OTROČNO	
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	DA I LAKO JE ČUĆE	
Da li ima uticaja prostor – setting	DA	DA
Da li je bilo zloupotrebe djece	NE	NE
Da li je bilo nasilja	NE	NE
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	ETKIVOST	
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	Razumio postupak u ostaloj	
Trajanje postupka	27	2 sat
Broj sastanaka	2	2

Biljeska medijatora u centru u toku i poslije medijacije

Godina _____

Ishod _____ (+/-)

Pomirenje

dogovor

negativno resenje

Pol	m	z
Religija	PRAVOSLAVNI	NI
Godine starosti ucesnika	23	22
Obrazovanje	SSS	SSS
Zaposlenje	NE	NE
Zajednica i trajanje	2 godine	
Stambeno pitanje	NE	NE
Zivot u zajednici ili samostalno	u zajednici	
Djeca broj i pol	1 djecko	
Uticaj djece na ishod	NE	
Uticaj porodice na odluke i na koji nacin	DA	DA
Podnosilac zahtjeva	Suprug	
Zelja za pomirenjem	NE	NE
Uspostavljanje dogovora oko roditeljstva	NE	NE
Podjela imovine	NE	NE
Verbalna komunikacija	INTEZIVNA I NEPOTPUNO	
Neverbalna komunikacija	POKAZIVANJE EMOCIJA Vrlo intenzivno kod oba partnera	
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	DA	DA
Da li ima uticaja prostor – setting	NE	NE
Da li je bilo zloupotrebe djece	NE	DA
Da li je bilo nasilja	DA	NE
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	ŽAROSTI	
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	Dijelimično	
Trajanje postupka	1 sat	
Broj sastanaka	1 sastanak	

Biljeske medijatora u centru u toku i poslije medijacije

Godina _____

Ishod + (+/-)

Pomirenje

dogovor

negativno resenje

Pol	m	z
Religija	MUSLIMAN	MUSLIMANKA
Godine starosti ucesnika	42	37
Obrazovanje	SSS	SSS
Zaposlenje	DA	NE
Zajednica i trajanje	7	7
Stambeno pitanje	NE	NE
Zivot u zajednici ili samostalno	SAMOSTALNO	
Djeca broj i pol	2, M Ć	
Uticaj djece na ishod	POSTOJI	
Uticaj porodice na odluke i na koji nacin	POSTOJI	
Podnosilac zahtjeva	SUPRUGA	
Zelja za pomirenjem	NE	NE
Uspostavljanje dogovora oko roditeljstva	DA	DA
Podjela imovine	NE	NE
Verbalna komunikacija	PRIMJERNA JASNA	INDIREKTNE TRAFIKACIJE
Neverbalna komunikacija	IZRAZENA	ZATVORENOST
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	NIKO MALK	NI VO
Da li ima uticaja prostor - setting	DA	DA
Da li je bilo zloupotrebe djece	NE	NE
Da li je bilo nasilja	NE	NE
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	OPADANJE	
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	NA POCCIKU KRAJA	NE NA DA
Trajanje postupka	2 SATA	
Broj sastanaka	1	1

Biljeske medijatora u centru u toku i poslije medijacije

Godina _____

Ishod + (+/-)

Pomirenje

dogovor

negativno resenje

Pol	m	z
Religija	PRAVOSLAVNA	PRAVOSLAVNA
Godine starosti ucesnika	49	45
Obrazovanje	VSS	VSSS
Zaposlenje	PRIVATNIK	PROFESOR
Zajednica i trajanje	10 000	10 000
Stambeno pitanje	NE	DA
Zivot u zajednici ili samostalno	SAMOSTALNO	
Djeca broj i pol	2 MUŠKARCI	
Uticaj djece na ishod	NE	
Uticaj porodice na odluke i na koji nacin	NE DIREKTO	
Podnosilac zahtjeva	SAPRUGA	
Zelja za pomirenjem	NE	NE
Uspostavljanje dogovora oko roditeljstva	DA	DA
Podjela imovine	NE	NE
Verbalna komunikacija	INTERVJU SLABO SLUŠA RAZI SAMO SVOJIM MIŠLJENJEM	SUŠTINA PRIMJENIO GOVORNI
Neverbalna komunikacija	EMOCIONALNA EKSPRESIJA I GESTOVANJE	2 NODIJE
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	LJUTNJA	LJUTNJA
Da li ima uticaja prostor – setting	NE	NE
Da li je bilo zloupotrebe djece	NE	NE
Da li je bilo nasilja	NE	NE
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	OPADANJE	OPADANJE
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	DA	DA
Trajanje postupka	2 SASTANKA	
Broj sastanaka	PO 2 SATA	

Biljeske medijatora u centru u toku i poslije medijacije

Godina _____

Ishod + (+/-)Pomirenje dogovor negativno resenje

Pol	m	z
Religija	Pravoslavna	Pravoslavna
Godine starosti ucesnika	52	50
Obrazovanje	VSS	VSS
Zaposlenje	DA	DA
Zajednica i trajanje	25	25
Stambeno pitanje	DA	DA
Zivot u zajednici ili samostalno	Samostalno	
Djeca broj i pol	M 2	2
Uticaj djece na ishod	NE	DIREKTO
Uticaj porodice na odluke i na koji nacin	NE	DIREKTO
Podnosilac zahtjeva	M NE	
Zelja za pomirenjem	DA	DA
Uspostavljanje dogovora oko roditeljstva		
Podjela imovine		
Verbalna komunikacija	UMIJERENA SPREMNA SKUPA	INTERVJUJA GOVORI
Neverbalna komunikacija	OTVOREN SPREMAN ZA DGOVOR	OTVORENA POKAZUJE EMANJE
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	LJUTINA LJUBAV	LJUTINA LJUBAV
Da li ima uticaja prostor - setting	DA	DA
Da li je bilo zloupotrebe djece	NE	NE
Da li je bilo nasilja	NE	NE
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	OPADANJE	
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	DA	DA
Trajanje postupka	1+1 SAT	
Broj sastanaka	2	2

Biljeske medijatora u centru u toku i poslije medijacije

Godina 2011Ishod + (+/-)Pomirenje dogovor negativno resenje

Pol	m	z
Religija	Musliman	Muslimanka
Godine starosti ucesnika	32	30
Obrazovanje	Visoko	Srednje
Zaposlenje	Povremeno	DA
Zajednica i trajanje	7600	7600
Stambeno pitanje	NE	NE
Zivot u zajednici ili samostalno	Samostalno	Samostalno
Djeca broj i pol	2 M, Z	2. M, Z
Uticaj djece na ishod	NE pokazuje	POKAZUJE
Uticaj porodice na odluke i na koji nacin	NE	NE
Podnosilac zahtjeva	/	DA
Zelja za pomirenjem	DA	NEODREĐENA
Uspostavljanje dogovora oko roditeljstva	DA	DA
Podjela imovine	NE	NE
Verbalna komunikacija	IZRAŽENA, PREFINJE GLASNA	RAZVETA PRI MIENAMA
Neverbalna komunikacija	POKAZUJE KISANJE I TUGU	POKAZUJE KISANJE
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	DA	DA
Da li ima uticaja prostor – setting	DA	NE
Da li je bilo zloupotrebe djece	NE	NE
Da li je bilo nasilja	NE	NE
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	U ZARISTU	U ZARISTU
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	DA	DA
Trajanje postupka	1,45 min.	1,45 min
Broj sastanaka	2	2

Biljeske medijatora u centru u toku i poslije medijacije

Godina 2012Ishod + (+/-)Pomirenje dogovor negativno rešenje

Pol	m	z
Religija	Pravoslavlje	Pravoslavlje
Godine starosti ucesnika	45	37
Obrazovanje	Srednje	VSS
Zaposlenje	NE	DA
Zajednica i trajanje	156	156
Stambeno pitanje	DA	DA
Zivot u zajednici ili samostalno	SAMO STAZNO	
Djeca broj i pol	2	M
Uticao djece na ishod	DA	DA
Uticao porodice na odluke i na koji nacin	NE	DA
Podnosilac zahtjeva	ZENA	
Zelja za pomirenjem	DA	DA
Uspostavljanje dogovora oko roditeljstva	POMIRENJE	
Podjela imovine	NE	NE
Verbalna komunikacija	VELIKO NEODUZDANJE, PREPISANJE NE SLUSANJE	
Neverbalna komunikacija	POKAZIVANJE GRIMASE BESA	
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	DA PUNO	
Da li ima uticaja prostor - setting	DA	DA
Da li je bilo zloupotrebe djece	NE	NE
Da li je bilo nasilja	DA	DA
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	EDRITU	ZHRITU
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	DA	DA
Trajanje postupka	VISE SASTI	
Broj sastanaka	4	4

Biljeske medijatora u centru u toku i poslije medijacije

Godina 201Ishod + (+/-)Pomirenje dogovor negativno resenje

Pol	m	z
Religija	PRAVOSLAVNA	PRAVOSLAVNA
Godine starosti ucesnika	34	31
Obrazovanje	VISOKO	VISOKO
Zaposlenje	DA	DA
Zajednica i trajanje	5 GOD	5 GOD
Stambeno pitanje	DA	NE
Zivot u zajednici ili samostalno	DA	DA
Djeca broj i pol	1 M	1 M
Uticaj djece na ishod	NE	NE
Uticaj porodice na odluke i na koji nacin	NE	DA, PARTIJAN
Podnosilac zahtjeva	M	
Zelja za pomirenjem	NE	NE
Uspostavljanje dogovora oko roditeljstva	DA	DA
Podjela imovine	NE	NE
Verbalna komunikacija	NEODJAVNO POKAZIVANJE SAMLONUIFOENOST	NEODJAVNA NABEDIVAČKA, NE SLUSA
Neverbalna komunikacija	NADMENOST	NADMENOST, IHTIJA, PREZIR, MREMA
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	DA PUNO	DA PUNO
Da li ima uticaja prostor – setting	DJELIMICNO	DJELIMICNO
Da li je bilo zloupotrebe djece	DJELIMICNO	DJELIMICNO
Da li je bilo nasilja	DA	DA
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	OPADANJE	ZARISTU
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	DA	DA
Trajanje postupka	5 SEDMISI	5 SEDMISI
Broj sastanaka	VISE SATI	VISE SATI

Biljeske medijatora u centru u toku i poslije medijacije

Godina _____

Ishod + (+/-)

Pomirenje

dogovor

negativno resenje

Pol	m	z
Religija	Musliman	Pravoslavka
Godine starosti ucesnika	38	34
Obrazovanje	VSS	VSS
Zaposlenje	DA	DA
Zajednica i trajanje	71	76
Stambeno pitanje	NE	NE
Zivot u zajednici ili samostalno	SAMOSTALNO	
Djeca broj i pol	1 M	
Uticao djece na ishod	NE	NE
Uticao porodice na odluke i na koji nacin	NEBOZNANO	
Podnosilac zahtjeva	SUPRUGA	
Zelja za pomirenjem	NE	NE
Uspostavljanje dogovora oko roditeljstva	DA	DA
Podjela imovine	DA	DA
Verbalna komunikacija	NEPOKAZUJE	NEPOKAZUJE
Neverbalna komunikacija	NE POKAZUJE EMOCIJE I NEVERBALNA KOMUNIKACIJA	
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	NE POKAZUJE	
Da li ima uticaja prostor - setting	NE	NE
Da li je bilo zloupotrebe djece	NE	NE
Da li je bilo nasilja	NE	NE
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	OPADANJE	
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	DA	DA
Trajanje postupka	1 MJESECI	
Broj sastanaka	3	3

Biljeske medijatora u centru u toku i poslije medijacije

Godina _____

Ishod + (+/-)Pomirenje dogovor negativno resenje

Pol	m	z
Religija	P Katolici	
Godine starosti ucesnika	32	30
Obrazovanje	VSS	VSS
Zaposlenje	DA	DA
Zajednica i trajanje	56	56
Stambeno pitanje	DA	DA
Zivot u zajednici ili samostalno	SAMOSTALNO	
Djeca broj i pol	1 MUŠKO	
Uticaj djece na ishod	NE	
Uticaj porodice na odluke i na koji nacin	DA	NE
Podnosilac zahtjeva	ZAJEDNICI	
Zelja za pomirenjem	DA	DA
Uspostavljanje dogovora oko roditeljstva	DA	DA
Podjela imovine	DA	DA
Verbalna komunikacija	JASNA ALI UZDRŽAN	
Neverbalna komunikacija	POKAZIVANJE NISMA EMOCIJE TUŽE	
Postojanje emocija i u kojoj mjeri	TUŽA	TUŽA
Da li ima uticaja prostor - setting	NE	NE
Da li je bilo zloupotrebe djece	NE	NE
Da li je bilo nasilja	NE	NE
Da li se spor u usponu, zaristu ili u opadanju	OPADANJE	
Razumijevanje procesa od strane ucesnika	DA	DA
Trajanje postupka	PRA MJESECI	
Broj sastanaka	5	5

Прилог 2: Примјер

OCJENA POSTUPKA POSREDOVANJA
od strane stranka u postupku posredovanja

Molimo da, po završetku postuka posredovanja, popunite ovaj upitnik koji se ne potpisuje. Vaše mišljenje nam je važno zbog poboljšanja i razvoja kvaliteta rada posrednika. Podaci iz ovog upitnika koristiće se samo u tu svrhu ili za potrebe naučnog istraživanja u oblasti posredovanja u porodičnim sporovima.

Mjesto: Pljevlja

Datum: 12. 08. 2008

1. Upišite svoj pol:

1. muški
2. ženski

2. Upišite svoju dob:

1. od 18 do 30 godina
2. od 31 do 40 godina
3. od 41 do 50 godina
4. od 51 do 60 godina
5. preko 60 godina

3. Upišite svoje obrazovanje:

1. bez obrazovanja
2. osnovno obrazovanje
3. srednje obrazovanje
4. više obrazovanje
5. visoko obrazovanje

4. Upišite svoje zanimanje/zaposlenje:

1. student/studentkinja
2. zaposlen/zaposlena u državnoj instituciji
3. zaposlen/zaposlena u privatnom sektoru
4. privatni preduzetnik-vlasnik/preduzetnica-vlasnica
5. penzioner/penzionerka
6. zemljoradnik/zemljoradnica
7. nezaposlen/nezaposlena
8. ostalo _____

5. Upišite zajednicu u kojoj živite:

1. bračna
2. vanbračna
3. jednoroditeljska
4. nešto drugo _____

6. Upišite trajanje Vaše bračne/vanbračne zajednice

1. 1 godina
2. od 2 do 5 godina
3. od 6 do 10 godine
4. od 11 do 20 godina
5. od 21 do 30 godina
6. 30 i više godina

7. Da li imate djecu:

1. da, 1 dijete
2. da, 2 djece
3. da, 3 djece
4. da, 3 i više djece
5. ne

8. Ko je podnio tužbu/zahtjev za rješavanje porodičnog spora:

1. muškarac
2. žena

9. Upišite na koji način ste izabrali posrednika/posrednike:

1. Odredio je sudija
2. Prihvatio/prihvatila sam prijedlog sudije
3. Samostalno sam odabrao/odabrala
4. Na drugi način je izvršen izbor, navesti na koji _____

10. Za izbor posrednika Vas je opredijelilo:

1. profesija/struka posrednika
2. ugled posrednika
3. poznanstvo posrednika
4. mišljenje/prijedlog sudije
5. nešto drugo, navesti šta _____

11. S izborom posrednika ste:

1. zadovoljan/zadovoljna
2. djelomično zadovoljan/zadovoljna
3. nezadovoljan/nezadovoljna

12. Postupak posredovanja za pokušaj mirenja supružnika/partnera je završen:

1. uspješno
2. neuspješno, odustankom oba supružnika/partnera
3. neuspješno, odustankom stranke u postupku-muškarca
4. neuspješno, odustankom stranke u postupku-žene

13. Postupak posredovanja za postizanje sporazuma o posljedicama razvoda braka (povjeravanje, viđanje, izdržavanje, podjela imovine) je završen:

1. sporazumom/dogovorom
2. djelomičnim sporazumom/dogovorom
3. bez sporazuma/dogovora
4. odustankom stranke u postupku-muškarca
5. odustankom stranke u postupku-žene
6. odustankom posrednika

14. Postupak posredovanja nije postignut zato što:

1. supružnici/partneri nisu bili spremni za pregovaranje/kompromis
2. muškarac nije odstupao od svojih zahtjeva
3. žena nije odstupala od svojih zahtjeva
4. nešto drugo, navesti šta SPORAZUM JE POSTIGNUT

5. problem na strani posrednika, navesti NEMA PROBLEMA

15. S radom posrednika ste:

1. zadovoljan/zadovoljna
2. djelomično zadovoljan/zadovoljna
3. nezadovoljan/nezadovoljna

16. Posrednik koji je vodio postupak je:

1. socijalni radnik
2. pedagog
3. psiholog
4. sociolog

Okrenite!

5. profesor
6. pravnik
7. drugo, navesti _____

17. Posrednik koji je vodio postupak je (možete zaokružiti više odgovora):

1. osoba od povjerenja
2. stručan
3. objektivan
4. uložio trud/nastojanje da postignemo sporazum/dogovor
5. dao svima jednako prostora za razgovor
6. dozvolio da sam/sami donesemo odluku
7. dao potrebne informacije, koje se tiču porodičnog spora
8. odgovorio na sva pitanja koja su me/nas interesovala, a tiču se porodičnog spora
9. objasnio nam je faze u postuku posredovanja (uvodni sastanak, rad na sporazumu-pojedinačni i zajednički satanci, završetak postupka-sporazum ili prekid rada)
10. objasnio je načela rada (saglasnost, dobrovoljnost, povjerljivost, zakonitost, nepristrasnost, jednakost, kompetentnost)
11. objasnio pravila-način na koji ćemo za vrijeme posredovanja međusobno razgovarati
12. nešto drugo, navesti šta _____

18. Kod posrednika Vam se dopalo Stručnost i pristup
problema

19. Kod posrednika Vam se nije dopalo Sve mi se dopalo

20. Nevezano za uspjeh postupka posredovanja (da li je postignut sporazum), postupak posredovanja je zaštitio Vaše dijete/djecu od izlaganja bilo kakvim neprijatnostima:

1. u potpunosti
2. djelomično
3. nije zaštitio

21. Ako smatrate da Vam je postupak posredovanja pomogao, navedite na koji način
Došli smo zajednički do rješenja

22. Ako smatrate da Vam je postupak posredovanja odmogao, navedite na koji način

23. Ukoliko biste imali neki drugi spor/problem, da li biste se ponovo odlučili za posredovanje:

1. da
2. možda
3. ne, spor bih rješavao/rješavala sudskim putem

24. Da li biste postupak posredovanja preporučili članovima svoje porodice i svojim prijateljima:

1. da
2. možda
3. ne

Hvala na saradnji!

Прилог 3: Информисаност грађана о медијацији/посредовању - примјер

Informisanost gradjana o medijaciji/posredovanju

POL:	M	<input checked="" type="radio"/> Z	
God. starosti	do 30	<input checked="" type="radio"/> 31-40	41-50 51-60 60 i vise
Obrazovanje	nss	<input checked="" type="radio"/> sss	vs vss mr dr
Da li ste zaposleni?	<input checked="" type="radio"/> Da	<input type="radio"/> Ne	
Da li ste ikada bili u sporu sa nekim licem?	Da	<input checked="" type="radio"/> Ne	
Da li ste ikada bili stranka pred sudom?	Da	<input checked="" type="radio"/> Ne	
Da li ste zadovoljni resenjem spora?	Da	<input type="radio"/> Ne	
Da li ste pristalica mirnog resavanja sporova?	<input checked="" type="radio"/> Da	<input type="radio"/> Ne	<input type="radio"/> Ne znam
Da li ste čuli za medijaciju?	<input checked="" type="radio"/> Da	<input type="radio"/> Ne	
Šta je za vas medijacija?	<input checked="" type="radio"/> a. Način mirnog rešavanja spora <input type="radio"/> b. Postupak u kome sudija odlučuje <input type="radio"/> c. Ne znam <input type="radio"/> d.		
Da li je po vašem mišljenju medijacija regulisana zakonom?	Da	<input type="radio"/> Ne	<input checked="" type="radio"/> Ne znam
Da li je po vašem mišljenju medijacija obavezna?	Da	<input type="radio"/> Ne	<input checked="" type="radio"/> Ne znam
Da li ste čuli da se sprovodi u vašem gradu?	Da	<input checked="" type="radio"/> Ne	<input type="radio"/> Ne znam
Da li se placa taj način rešavanja spora?	Da	<input type="radio"/> Ne	<input checked="" type="radio"/> Ne znam
Da li poznajete nekoga ko je svoj spor riješio u postupku medijacije?	Da	<input checked="" type="radio"/> Ne	
Da li ste vi koristili medijaciju za rešavanje nekog spora?	Da	<input checked="" type="radio"/> Ne	
Koje vrste je bio spor?			
Da li biste je preporučili kao način rešavanja spora?	Da	<input type="radio"/> Ne	<input checked="" type="radio"/> Ne znam
Šta biste izabrali?	Sud	<input type="radio"/> Medijaciju	<input checked="" type="radio"/> Ne znam
Da li su gradjani u dovoljnoj mjeri informisani o postupku medijacije?	Da	<input checked="" type="radio"/> Ne	<input type="radio"/> Ne znam